

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

**Η ηθική της διάσωσης και διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς και
του συνανήκοντος πολιτιστικού τοπίου ως φορέα της συλλογικής μνήμης: Η
περίπτωση των θεσσαλικών Αμπελακίων**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της**

Παπαδημητρίου Ζωής

Διπλωματούχου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Επιβλέπουσα: Ιωάννα Σπηλιοπούλου

Επίκ. καθηγήτρια Πανεπ. Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες: Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα

Καθηγήτρια – Κοσμήτωρ της Σχολής

Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών

Δημήτρη Μαγριπλή

Επιστημονικός συνεργάτης Πανεπ. Πελοποννήσου

Καλαμάτα Ιούνιος 2012

*Στη μνήμη της αμπελακιώτισσας γιαγιάς μου, Μαρίας Μαγγάρα,
και της μητέρας μου Άννας, που μ' έμαθαν να αγαπώ τα γράμματα, τον
τόπο και τον άνθρωπο.*

Περιεχόμενα

Πρόλογος	6
Εισαγωγή	9

Κεφάλαιο 1

1.1. Βιομηχανική Αρχαιολογία – Βιομηχανική Κληρονομιά	14
1.2. Θεσμικό πλαίσιο προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς	17

Κεφάλαιο 2

Η ηθική διάσταση της βιομηχανικής αρχαιολογίας ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς

2.1. Η βιομηχανική κληρονομιά ως κοινωνικό αγαθό	20
2.2. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της ιστορικής μνήμης.....	23
2.3. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της πολιτισμικής ταυτότητας. Η σημασία του τόπου στη συγκρότησή της.....	27
2.4. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της ευθύνης απέναντι στις επόμενες γενεές.....	32

Κεφάλαιο 3

Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια

3.1. Οικονομική αναγέννηση στην Ευρώπη του 18 ^{ου} αιώνα.....	39
3.2. Τοποθεσία- Ιστορία.....	45
3.3. Η κοκκινιάδικη τέχνη στα Αμπελάκια.....	46
3.4. Η Κοινή Συντροφία.....	49

3.5. Η διαχρονική αποτίμηση του αμπελακιώτικου «φαινομένου» μέσα από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.....	55
3.6. Η ώθηση της κοινωνικής πρόνοιας, της εκπαίδευσης και των γραμμάτων ως απόρροιες του αμπελακιώτικου «φαινομένου»	
Το «Ελληνομουσείο» και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός.....	59
3.7. Η αρχιτεκτονική μορφή του τόπου	
3.7.1. Ο οικισμός.....	62
3.7.2. Τα απλά σπίτια.....	63
3.7.3. Τα αρχοντικά.....	64
3.7.4. Το αρχοντικό του Γ. Σβαρτς.....	68
3.7.5. Άλλα αρχοντικά.....	69
Προεκτάσεις και ηθικοί προβληματισμοί	71

Κεφάλαιο 4

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των βιομηχανικών (βιοτεχνικών) καταλοίπων του παρελθόντος

4.1. Η έννοια της διαχείρισης της πολιτιστικής/βιομηχανικής κληρονομιάς.....	78
4.2. Η ηθική της διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς.....	79

Κεφάλαιο 5

Η ηθική της διαχείρισης των βιομηχανικών/βιοτεχνικών καταλοίπων και του συνανήκοντος παραδοσιακού οικισμού των Αμπελακίων. Μία κριτική αποτίμηση.

5.1. Ο οικισμός.....	84
5.2. Αρχοντικά-Μουσεία & Ιδιωτικά Αρχοντικά.....	85
5.3. Εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Αλεβίζου - Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων.....	87
5.4. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων	89

5.5. Μουσείο Αμπελακίων (περίοδος 1940-1949).....	91
Συμπεράσματα	93
Βιβλιογραφία	99
Υπότιτλοι εικόνων.....	106
Πηγές εικόνων.....	109
Εικόνες	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Λένε πως ο χρόνος είναι αμετάκλητος. Κι είναι αλήθεια, με την έννοια ότι «δεν μπορείς να φέρεις πίσω τα περασμένα». Τι ακριβώς είναι αυτά τα «περασμένα»; Όλα όσα πέρασαν; Και τι σημαίνει «πέρασαν» για κάποιον, όταν για τον καθένα μας το παρελθόν είναι φορέας κάθε συγκεκριμένου πράγματος στο παρόν μας σε κάθε στιγμή μας; Από μία άποψη το παρελθόν είναι πιο πραγματικό από το παρόν, ή τουλάχιστον πιο σταθερό, πιο ανθεκτικό. Το παρόν γλιστρά μέσα από τα χέρια μας και χάνεται σαν άμμος, και μόνο όταν το αναπολούμε αποκτά υλικό βάρος.

Αντρέι Ταρκόφσκι, «Σμιλεύοντας το χρόνο»

Τα Αμπελάκια, τόπος προγονικός που συνδέεται παράλληλα με ευχάριστες αναμνήσεις των πρώτων χρόνων της πορείας μου στην εκπαίδευση, αποτέλεσαν το πεδίο έρευνας για τη σύνθεση της διπλωματικής εργασίας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Ηθική Φιλοσοφία».

Η ιδέα για την παρούσα εργασία γεννήθηκε από τη συνειδητοποίηση ότι το ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν βρίσκεται καταγεγραμμένο μέσα μας ως μνήμη. Παρόλο που δεν το ζήσαμε προσωπικά, το κουβαλάμε, το εμπεριέχουμε και, χωρίς να το επιλέγουμε πάντα συνειδητά, το παρελθόν πλάθει μαζί με το παρόν την προσωπική και την κοινή μας αλήθεια. Ξεκίνησε λοιπόν η δουλειά μου για τα Αμπελάκια ως έρευνα στο χώρο και στο χρόνο, που στηρίχθηκε στην επιτόπια παρατήρηση και σε προφορικό και αρχειακό υλικό το οποίο συγκεντρώθηκε κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στον τόπο. Η μελέτη συμπληρώνεται από φωτογραφικό υλικό που υποστηρίζει εικαστικά το κείμενο.

Με την εσωτερική βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να συντεθεί μια εικόνα του παρόντος, στην οποία η μνήμη θα φιλοτεχνούσε το πιο αληθινό και συνάμα το πιο γοητευτικό κομμάτι, ξεκίνησα αυτό το «ταξίδι». Δεν διαψεύστηκα και ειλικρινά βίωσα ότι είναι πολύ ωραίο να «ξυπνάς ανάμεσα σε πράγματα που δεν έζησες, αλλά θυμάσαι.»

Η διατήρηση της μνήμης, η συνειδητοποίηση της ευθύνης απέναντι στον εαυτό μας και τους άλλους, μαζί με την αναζήτηση της αλήθειας συνθέτουν το πλαίσιο που ορίζει το χώρο του ηθικού και αναβλύζει για το παρόν πλούτο από το

παρελθόν, δίνοντας σχήμα και πνοή στο δικό μας σήμερα. Συνειδητοποιώντας ότι είμαστε ο κρίκος στην αλυσίδα της μνήμης αναζητούμε με σεβασμό, μέσα από την ιστορική έρευνα, την ηθική διάσταση στη διαχείριση του παρελθόντος, ίσως, επειδή ο χρόνος μας είναι περιορισμένος και η συναίσθηση της ευθύνης αντιστρόφως ανάλογη.

Αισθάνομαι την ανάγκη και την υποχρέωση να ευχαριστήσω θερμά όλους εκείνους που με βοήθησαν και μου συμπαραστάθηκαν άμεσα ή έμμεσα στην παρούσα μελέτη. Ιδιαίτερα θέλω να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου και επιβλέπουσα της εργασίας μου, κυρία Ιωάννα Σπηλιοπούλου, η οποία με βοήθησε να προσανατολιστώ στην επιλογή αυτού του ιδιαίτερος ενδιαφέροντος θέματος. Την ευχαριστώ επίσης για την πολύτιμη πνευματική βοήθεια και την καθοδήγησή της κατά τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της εργασίας και κυρίως για τη συνεχή ενθάρρυνση και το ειλικρινές ενδιαφέρον της.

Ευχαριστώ επίσης τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, την κοσμήτορα της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών καθηγήτρια κυρία Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα και τον επιστημονικό συνεργάτη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κύριο Δημήτρη Μαγλιπλή, για τις χρήσιμες υποδείξεις, καθώς και όλους τους καθηγητές του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, που συνέβαλαν ουσιαστικά στην εμβάθυνση του αντικειμένου της φιλοσοφίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στην καθηγήτρια και πρόεδρο του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κυρία Γεωργία Ξανθάκη – Καραμάνου για την πολύτιμη βοήθειά της στη διάρκεια των σπουδών μου και στην ομότιμη καθηγήτρια Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πανεπιστημίου Κρήτης κυρία Μυρτώ Δραγώνα –Μονάχου, στηρητήν θεραπευίδα της φιλοσοφίας, για την πολύτιμες συμβουλές της και για την ακόμη πιο πολύτιμη φιλία της.

Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερος τον κύριο Γιάννη Ψιλλούδη και την κυρία Γεωργία Κάτσου, υπεύθυνους της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την ευγένεια και την προθυμία με την οποία μου πρόσφεραν τη βοήθειά τους, καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ευχαριστώ θερμά τον μαθητή και φίλο μου, Αστέριο Βόγια, πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων, για την παραχώρηση φωτογραφικού υλικού από το αρχείο του Συλλόγου και την ουσιαστική βοήθεια που μού προσέφερε και

κατά τις τηλεφωνικές μας επικοινωνίες όσο και κατά τη συνάντησή μας. Πολλές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον πρόεδρο του Λαογραφικού και Ιστορικού Μουσείου Αμπελακίων και εξαιρετικό φιλόλογο Ανδρέα Τσεργά για την κατατοπιστική του πληροφόρηση σχετικά με τη σημερινή κατάσταση των αρχοντικών στα Αμπελάκια και την κυρία Δήμητρα Στρούλιου για την τόσο ζωντανή ξενάγηση στο Λαογραφικό Μουσείο. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον φύλακα του Αρχοντικού του Σβαρτς κύριο Κώστα Μαλέκα, για την ξενάγηση και την πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία και την πορεία του Αρχοντικού. Ευχαριστώ επίσης τους μαθητές μου, Στρούλιο Κωνσταντίνο, Σερέτη Σάββα και Μπαρμπούζα Ευθύμιο, για την άμεση ανταπόκρισή τους στα αιτήματά μου, καθώς και τη συγγενή, φίλη και εξαιρετη φιλόλογο Αγγελική Μάντζιου, για την καθοδήγησή και τις πολύ σημαντικές πληροφορίες που αφορούσαν τον υπέροχο τόπο της, τα Αμπελάκια.

Τέλος, ευχαριστώ τον σύζυγό μου, Νίκο Θαλασσινό, για τη ηθική στήριξη και για τις υπέροχες φωτογραφίες που χάρη στις καλλιτεχνικές του ικανότητες εξασφάλισα, καθώς και όλους τους αγαπημένους ανθρώπους της ζωής μου, που στάθηκαν δίπλα μου, ο καθένας με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η «Κοινή Συντροφία και Αδελφότης Αμπελακίων», που άπλωσε την επιχειρηματική της δράση και τις μονοπωλιακές εμπορικές της δραστηριότητες σε πολλές χώρες της Ευρώπης για περισσότερα από τριάντα χρόνια, απασχολεί ακόμη και σήμερα τους μελετητές, οι οποίοι μέσα από το νέο αρχαιακό υλικό και τις πρόσφατες μελέτες οδηγούνται σε αντικειμενικότερα ίσως συμπεράσματα και σε νέες ερμηνείες. Διαπιστώνουν ότι πρόκειται για ένα σύστημα πρωτοβιομηχανικού τύπου, όσον αφορά τις παραγωγικές σχέσεις νηματοποίησης και βαφής, που συνδυάζεται με την εμπορία αυτών των νημάτων σε διεθνές για την εποχή επίπεδο και λειτουργεί μέσα σε ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα, που γέννησαν οι πρωτοβιομηχανικές ανάγκες. Προσπαθώντας να προσδώσουν μία ταυτότητα στο πρωτότυπο αυτό σύστημα από πολύ νωρίς, κάποιοι έκαναν λόγο για «ετερόρρυθμη εταιρεία» (F. Beaujour), άλλοι μίλησαν για μία «ισότιμη συμμετοχή κεφαλαίου και εργασίας» (Urquhart), άλλοι αναγνώρισαν σε αυτό το Αγροτοβιοτεχνικό Εργαστήριο, το οποίο στηριζόταν στην ισότιμη εργασία, στην τέχνη και στην αλληλεγγύη (Fr. Boulanger) και άλλοι αποφάνθηκαν ότι πρόκειται για μία κοινοπραξία (N. Μουτσόπουλος, Γ. Κορδάτος)¹.

Είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί και δεν αποτελεί εξάλλου ζητούμενο της παρούσας εργασίας να επεκταθεί σε περαιτέρω προβληματισμό και να προσδοθεί μία βέβαιη ταυτότητα σε αυτή τη δραστηριότητα που παρατηρήθηκε στα Αμπελάκια από το 1778 έως το 1815. Μελετώντας ωστόσο την Αμπελακιώτικη οργάνωση παραγωγής ερυθρών νημάτων, εντοπίζει κανείς, σύμφωνα με την Όλγα Κατσιαρδή-Hering, στοιχεία μιας εποχής που ονομάστηκε «πρωτοβιομηχανική». Στοιχεία τα οποία, σύμφωνα με τον Fernand Braudel, κάνουν σαφή τη διάκριση ανάμεσα στην «πρωτοβιομηχανία» ή «προβιομηχανία» και την αγροτική βιοτεχνία, η οποία πριν τον 18^ο αιώνα εξυπηρετούσε μόνο τις ανάγκες της οικογένειας ή του χωριού². Αν θεωρήσουμε την πρωτοβιομηχανική περίοδο ως αυτόνομη περίοδο, που εκτείνεται από τον 15^ο - αλλά κυρίως από τον 17^ο αιώνα - ως τις αρχές του 19^{ου}, της οποίας τα βασικά χαρακτηριστικά αποτελούν το

¹ Μαυρόγιαννης – Κολυμβάς, 2005: 43.

² Κατσιαρδή, 2003: 35.

σύστημα Verlagssystem³, η διεύρυνση των εμπορικών αγορών και η εξέλιξη των οδών και των μέσων επικοινωνίας, τότε μπορούμε να εντάξουμε σε αυτό και την οργάνωση παραγωγής νημάτων στα Αμπελάκια, την Αγιά, τον Τύρναβο και σε περιοχές της δυτικής Μακεδονίας, κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Είναι μία εποχή στην οποία παρατηρείται αύξηση της παραγωγής βαμβακιού και της νηματοποίησής του, που οφείλεται στη ζήτηση του προϊόντος από τις πρώτες υφασματοβιομηχανίες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. Σε αυτό το σύστημα δημιουργήθηκαν ομάδες εμπόρων, που διακινούσαν το προϊόν στις αγορές της κεντρικής Ευρώπης και ομάδες τεχνιτών, που μετέφεραν την τεχνογνωσία της ερυθροβαφής στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης⁴.

Ωστόσο, παρά το ενδιαφέρον των χωρών της κεντρικής Ευρώπης να κατακτήσουν το μυστικό της επεξεργασίας και κυρίως της ερυθροβαφής των νημάτων, η πορεία τους προς την εκβιομηχάνιση υπήρξε μακρά, λόγω της άτολμης και διστακτικής αυστριακής πολιτικής. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα σε Έλληνες εμπόρους, που προέρχονταν κυρίως από την περιοχή της Θεσσαλίας (Αμπελάκια, Αγιά, Τύρναβο, Λάρισα) να κρατούν σχεδόν αποκλειστικά τη διάθεση αυτού του προϊόντος στις αυστριακές, γερμανικές και ρωσικές χώρες. Μέσα στο οικονομικό σύστημα της Ευρώπης, που ευνοούσε τον μερκαντιλισμό - επέτρεπε δηλαδή στο κράτος να ασκεί οικονομικό σχεδιασμό και να ελέγχει κάθε ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία - οι Αμπελακιώτες έπαιζαν τον δικό τους ρόλο με την ίδρυση του συνεταιρισμού τους.

Τα Αμπελάκια, η περίπτωση των οποίων θεωρείται το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα πρωτοβιομηχανικής ή κατ' άλλους προβιομηχανικής εποχής, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, επειδή μέσα σε σύντομο διάστημα το μικρό αυτό θεσσαλικό χωριό εξελίχθηκε σε βιοτεχνικό και πνευματικό κέντρο, κάνοντας άλλους μελετητές να μιλούν με ενθουσιασμό για τη σύντομη ακμή του και άλλους με επιστημονική αντικειμενικότητα. Η ακμή του οφείλεται στη δημιουργία της

³ Ο όρος επιβλήθηκε στη *lingua franca* (ή Κοινή διάλεκτο) για να αποδώσει αυτό το σύστημα, το οποίο στα αγγλικά ονομάζεται «domestic» και «putting out system» και στα ελληνικά ονομάζεται οικοτεχνία. Κεντρική φυσιογνωμία αυτού του συστήματος είναι ο Verleger (έμπορος και κεφαλαιούχος), ο οποίος μπορούσε να είναι επιχειρηματίας, εταιρεία ή συνεταιρισμός. Ο Verleger εφοδίαζε τους παραγωγούς με πρώτες ύλες και με κεφάλαιο για την προμήθεια υλικών και διέθετε στην αγορά το τελικό προϊόν. Επειδή ο μικροπαραγωγός δεν είχε δικαίωμα στη διάθεση του τελικού προϊόντος, αυτό περνούσε στα χέρια άλλων, συμβάλλοντας έτσι στην κινητικότητα του κεφαλαίου και τη δημιουργία μεγαλεμπόρων και μικρεμπόρων. Κάτι τέτοιο επέτρεπε στα αγροτικά ή αστικά νοικοκυριά ακόμη και των απομακρυσμένων περιοχών να ασχολούνται με την παραγωγή νημάτων ή υφασμάτων: Κατσιαρδή, 2003: 37.

⁴ Κατσιαρδή, 2003: 38.

«Κοινής Συντροφιάς», όπως ονομάζεται ο Συνεταιρισμός, η άριστη λειτουργία του οποίου επέφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Η αποδέσμευση της οικονομίας της περιοχής από τον κλειστό χαρακτήρα της, η στροφή της προς την εμπορική παραγωγή και η σύνδεσή της με ευρωπαϊκές αγορές παρήγαγε υλικό και πνευματικό πολιτισμό, που έφερε τον Ελληνισμό με σίγουρο βήμα προς το '21. Ωστόσο η «Κοινή Συντροφιά», αν και οι καταθέσεις της το 1810 ανέρχονταν στα 20.000.000 φράγκα, ποσό μυθικό για την εποχή, δεν κατάφερε να ξεπεράσει τα προβλήματα που δημιούργησε η χρεωκοπία της Τράπεζας της Βιέννης, οι έριδες μεταξύ των εταίρων και ο ανταγωνισμός με τα αγγλικά νήματα, παρά τις προσπάθειες των αντιπροσώπων να ανακόψουν την πτώση της βιοτεχνίας με την εισαγωγή μηχανημάτων από τη Γερμανία⁵.

Κύριος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εντάξει τον Συνεταιρισμό των Αμπελακίων στο ερευνητικό πεδίο του τομέα της βιομηχανικής αρχαιολογίας, λαμβάνοντας υπόψη ότι η βιομηχανική αρχαιολογία δεν προσπαθεί απλά να καταγράψει και να διατηρήσει τα παλιά εργοστάσια. Προσπαθεί επίσης να ρίξει μία προσεκτική ματιά σε εκείνη την ιστορική εποχή, κατά την οποία η βιομηχανία ανέλαβε καθοριστικό ρόλο στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό τομέα και συνέβαλε στη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στους κύριους πρωταγωνιστές παραγωγής, ανάμεσα δηλαδή στο κεφάλαιο και την εργασία. Η περίπτωση των Αμπελακίων παρουσιάζει πολλές ιδιαιτερότητες, επειδή η μικρή κωμόπολη δεν εξελίχθηκε ποτέ σε βιομηχανικό κέντρο, αν και έκανε εισαγωγή μηχανημάτων και ενδιαφέρθηκε για την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, ούτε η κοινωνία της εμφάνισε στη συνέχεια τα χαρακτηριστικά μιας βιομηχανικής κοινωνίας. Βιομηχανική όμως δεν είναι απλά και μόνο η κοινωνία που απέκτησε μικρότερο ή μεγαλύτερο αριθμό βιομηχανιών, αλλά η κοινωνία που υιοθέτησε μία οργάνωση τέτοια ώστε να πλησιάσει το βιομηχανικό όραμα, αφήνοντας μία κληρονομιά μεγάλης ιστορικής και πολιτισμικής αξίας⁶.

Στόχος επίσης αυτού του πονήματος είναι να εξετάσει και το θέμα της ηθικής της διαχείρισης των βιομηχανικών καταλοίπων της εποχής κατά την οποία άκμασε ο Συνεταιρισμός σε συνάφεια με τον συνανήκον πολιτιστικό τοπίο και τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, με την επίγνωση ότι τα βιομηχανικά κατάλοιπα των Αμπελακίων οφείλουν την ύπαρξή τους στην συνεταιριστική

⁵ Μουτσόπουλος, 1975: 33.

⁶ ΥΠ. ΠΟ., (Διεύθυνση Δημοσιευμάτων, Τ.Α.Π.), 1989: 7, 9.

παράδοση και στην ιστορική ύπαρξη της «Κοινής Συντροφιάς». Θεωρείται ωστόσο επιβεβλημένο να εξετάσουμε, στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, το νοηματικό πλαίσιο των όρων «βιομηχανική αρχαιολογία», «βιομηχανική κληρονομιά» και το θεσμικό πλαίσιο που επιβάλλει την προστασία της, αφού υποστηρίζουμε ότι τα βιομηχανικά κατάλοιπα, υλικά ή άυλα, ενέχουν πολιτιστική αξία και αναδεικνύουν την κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου.

Για να φανεί το εύρος της προβληματικής που αφορά στη διαχείριση των βιομηχανικών καταλοίπων και να φωτιστεί η ηθική διάσταση του θέματος, στο δεύτερο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε ένα θεωρητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο ενισχύεται η με διάφορες μορφές και εκδηλώσεις ηθική της ενασχόλησης με την βιομηχανική αρχαιολογία. Το πλαίσιο αυτό ορίζεται από τη διαπίστωση ότι η βιομηχανική κληρονομιά, ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελεί κοινωνικό αγαθό, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και στη δημιουργία συλλογικής συνείδησης. Θα διερευνήσουμε επίσης την έννοια του τόπου ως στοιχείου που προσδίδει νόημα σε έναν χώρο και κατασκευάζει πολιτισμικές ταυτότητες. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, θα προσεγγίσουμε την έννοια και το περιεχόμενο της ευθύνης που αναλαμβάνουν οι τωρινοί απέναντι στις επερχόμενες γενεές με το να διατηρήσουν τα κατάλοιπα του παρελθόντος στο πλαίσιο της συλλογικής μνήμης.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η ιστορία και η οργάνωση του Συνεταιρισμού των Αμπελακίων, η λειτουργία του οποίου ανέδειξε το μικρό χωριό σε σημαντικό βιοτεχνικό και πνευματικό κέντρο στα όψιμα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Για να αναδειχθεί η σπουδαιότητα του οικονομικού αυτού «θαύματος», που άφησε εκτός των άλλων και σπουδαία οικοδομήματα, θα χρειαστεί αρχικά να το εντάξουμε στη συνολική βιομηχανική ιστορία της Ευρώπης και να το εξετάσουμε σε σχέση με την βιομηχανική εξέλιξη στην Ευρώπη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, θέτοντας παράλληλα και κάποια ηθικά ερωτηματικά που προκύπτουν τόσο από την εμπορική δραστηριότητα των Αμπελακιωτών και το χαρακτήρα της «Κοινής Συντροφιάς» όσο και από τον τρόπο με τον οποίο προσέγγισε το «φαινόμενο» η παλαιότερη και νεώτερη ιστοριογραφία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματευόμαστε την έννοια της διαχείρισης και την ηθική διάσταση που προσλαμβάνει, ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούμε τα κατάλοιπα κάθε βιομηχανικής ή βιοτεχνικής δραστηριότητας. Στο πέμπτο κεφάλαιο, για την εκπόνηση του οποίου προηγήθηκε και επιτόπια έρευνα, πέραν

της θεωρητικής τεκμηρίωσης, περιγράφονται τα υλικά και άυλα κατάλοιπα όχι μόνο της ακμής του οικισμού αλλά και της συνεταιριστικής παράδοσης που δημιουργήθηκε, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο η τοπική κοινωνία και η επίσημη πολιτεία διαχειρίστηκε τα κατάλοιπα αυτά, προκειμένου να επιτύχει αναγνωρισιμότητα, αλλά κυρίως να αποτελέσει σημείο αναφοράς μιας υποδειγματικής οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. Βιομηχανική αρχαιολογία – Βιομηχανική κληρονομιά

Οι πρώτες περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας ορίζονται από την επιστήμη της αρχαιολογίας μέσα από τις αλλαγές που επέφερε στη ζωή των ανθρώπων η χρήση των εργαλείων και άλλων αντικειμένων που κατασκεύαζε ο άνθρωπος (π.χ. εποχή του λίθου, του χαλκού ή του σιδήρου). Πολύ αργότερα, τον 18^ο αιώνα, οι καινοτομίες στη χρήση της ενέργειας, στο εμπόριο και στις συναλλαγές, οδήγησαν την Ευρώπη σε αλλαγή τόσο ραγδαία και σημαντική όσο εκείνη μεταξύ της Νεολιθικής περιόδου και της Εποχής του χαλκού, με εξελίξεις στον κοινωνικό, τεχνικό και οικονομικό τομέα, ώστε η περίοδος αυτή ορθώς αποκαλέστηκε Βιομηχανική Επανάσταση. Η Βιομηχανική Επανάσταση αποτέλεσε την απαρχή ενός φαινομένου που επηρέασε το μεγαλύτερο μέρος του ανθρώπινου πληθυσμού, καθώς και όλες τις μορφές ζωής. Για τον λόγο αυτό, τα υλικά κατάλοιπα αυτής της εποχής, αλλά και εκείνης που ονομάστηκε πρωτοβιομηχανική ή προβιομηχανική, έχουν τεράστια αξία και ως εκ τούτου πρέπει να διατηρηθούν και να μελετηθούν.

Η σπουδαιότητα των βιομηχανικών καταλοίπων επέβαλε τη σύσταση του κλάδου της βιομηχανικής αρχαιολογίας. Βιομηχανική αρχαιολογία (Industrial Archaeology)⁷ είναι σύμφωνα με έναν συνοπτικό ορισμό «η συστηματική διερεύνηση όλων των υλικών πηγών του βιομηχανικού παρελθόντος, από την προϊστορία ως και το παρόν». Με αυτόν τον ορισμό υποδηλώνεται ότι η βιομηχανική αρχαιολογία είναι ο κλάδος εκείνος που προσπαθεί, με βάση τα υλικά κατάλοιπα, για τα οποία έχει επικρατήσει ο όρος «τεχνικά μνημεία», να περιγράψει την ιστορία της βιομηχανικής εξέλιξης, καθώς και της οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης, εξετάζοντας όχι μόνο αυτά που εντοπίζονται στην περίοδο

⁷ Ο όρος βιομηχανική αρχαιολογία διατυπώθηκε με μία πιο συγκεκριμένη μορφή το 1955, σε άρθρο του M. Rix. Ήδη από το 1950 ενδείνονται οι συζητήσεις, οι οποίες αναφέρονται στην ανάγκη προστασίας διαφόρων υλικών στοιχείων που είχαν πλέον απαξιωθεί, αλλά ήταν σημάδια της έναρξης της βιομηχανικής επανάστασης. Σύμφωνα με τον X. Κόκκινο, δεν μπορεί η βιομηχανική αρχαιολογία να περιορίζεται στην εξέταση των υλικών καταλοίπων μόνο του τελευταίου ενάμισι αιώνα, επειδή τα τεχνικά υλικά αποτελούν τεκμήρια και μιας εποχής που προετοίμασε τη βιομηχανική επανάσταση: Κόκκινος, 2004: 255, 257. Αντίθετη άποψη φαίνεται να έχει το Υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο αναφέρει στον πρόλογο του εντύπου που εξέδωσε για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία ότι η Βιομηχανική Αρχαιολογία εξετάζει τον πολιτισμό του τελευταίου ενάμισι αιώνα και ότι θεωρούνται πολιτιστικά αγαθά τα σημάδια που άφησε αυτή η περίοδος, όπως το εργοστάσιο, η μηχανή, το εργαλείο, η τεχνική γνώση: ΥΠ.ΠΟ., (επιμ. Χούλια,), 1989:

της Βιομηχανικής Επανάστασης, αλλά και στην προβιομηχανική ή πρωτοβιομηχανική εποχή. Εφόσον τα «τεχνικά μνημεία» συνιστούν φορέα πληροφοριών και ενσωματώνουν ή και απεικονίζουν το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος, η επιστήμη της Βιομηχανικής Αρχαιολογίας αναζητά με τη μέθοδο της αναγωγής τις αιτίες που οδήγησαν στη δημιουργία των μνημείων αυτών. Το «τεχνικό μνημείο», επομένως, μπορεί να δώσει απαραίτητες διευκρινίσεις για την οικονομία (σε τοπικό και σε εθνικό επίπεδο), την τεχνολογία, την ιστορία, την τέχνη και τη θρησκεία, τις θετικές επιστήμες, τις κοινωνικές συνθήκες⁸.

Η Βιομηχανική Αρχαιολογία, συγκεκριμένα, περιγράφει και καταγράφει τους σταθμούς και τα στάδια της τεχνολογικής εξέλιξης, μελετώντας τον εργαζόμενο άνθρωπο σε σχέση με τα εργαλεία του. Είναι ο κλάδος εκείνος της Αρχαιολογίας, ο οποίος προσφέρει τη διεπιστημονική μέθοδο μελέτης όλων των μαρτυριών, υλικών (εργαλεία, πρώτες ύλες) και άυλων (αναμνήσεις, ήθη), των τεκμηρίων, των τεχνουργημάτων, των κατασκευών, των οικισμών, των φυσικών και αστικών τοπίων, που δημιουργήθηκαν από τη βιομηχανική διεργασία⁹. Με την ανακάλυψη, καταγραφή, ταξινόμηση και «διατήρηση» όλων αυτών των στοιχείων της βιομηχανικής κληρονομιάς η βιομηχανική αρχαιολογία προσπαθεί να καταδείξει την κοινωνική εξέλιξη του ανθρώπου μέσω της αυξανόμενης επιδεξιότητάς του στην κατεργασία των πρώτων υλών¹⁰.

Ο νέος αυτός τομέας της αρχαιολογίας εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, σε κρατικό επίπεδο, στη δεκαετία του 1980 και από τότε έως σήμερα έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες στο πεδίο της διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Στην ανάπτυξη του τομέα της Βιομηχανικής Αρχαιολογίας στη χώρα μας συνέβαλαν σημαντικά το ελληνικό τμήμα της TICCIH (Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς)¹¹, το Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα της ΕΤΒΑ και το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, με την ίδρυση

⁸ Slotta, 1992 [1982]: 15-16.

⁹ Monumenta, 4, 2010.

¹⁰ Κόκκινος, 2004: 258.

¹¹ Το TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage) είναι η παγκόσμια οργάνωση που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1973 στην ιστορική περιοχή των ορυχείων του Ironbridge της Μ. Βρετανίας. Σκοπός της ήταν η προστασία των καταλοίπων της βιομηχανικής κληρονομιάς σε όλο τον πλανήτη. Σε αυτά περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, μεταλλουργίες, κλωστοϋφαντουργίες, βυρσοδευεία, ορυχεία, ατμόμυλοι, σιδηροδρομικά δίκτυα, γέφυρες, ναυπηγεία, λιμενικές εγκαταστάσεις, εργατικοί οικισμοί, κ.ά. Η οργάνωση είναι ειδικός σύμβουλος του ICOMOS σε θέματα βιομηχανικής κληρονομιάς: Monumenta, 4, 2010.

θεματικών μουσείων στα οποία προβάλλεται η πολιτιστική κληρονομιά μέσα από την έκθεση των παραγωγικών δραστηριοτήτων κάθε τόπου (Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας στη Λέσβο, Μουσείο Μετάξης στο Σουφλί, κ.λ.π.)¹². Η ευαισθησία για την τύχη των βιομηχανικών καταλοίπων εκδηλώνεται επίσης με την έκδοση περιοδικών (Τεχνικά Χρονικά, Τεχνολογία, Αρχαιολογία), με την ενσωμάτωση από το Υπουργείο Πολιτισμού των βιομηχανικών μνημείων στην Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων, με την οργάνωση συνεδρίων βιομηχανικής αρχαιολογίας, με την καταγραφή της βιομηχανικής κληρονομιάς και με τις πρώτες προσπάθειες ανάπλασης και επανάχρησης βιομηχανικών κτηρίων (Λαύριο, Γκάτσι, εργοστάσιο Παπαστράτου στο Βόλο). Σημαντικές πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων επίσης από τα Πανεπιστήμια, καθώς και από μικρή αλλά σημαντική μερίδα πολιτών, οι οποίοι διεγείρουν στις τοπικές κοινωνίες ενδιαφέρον σχετικό με τη διατήρηση ή ορθότερα με τη διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Η βιομηχανική κληρονομιά (Industrial Heritage) περιλαμβάνει τα «τεχνικά μνημεία», τα οποία, σύμφωνα με τη χάρτα του Nizhny Tagil¹³, είναι τα κτήρια και τα μηχανήματα, τα εργαστήρια, οι μύλοι, τα εργοστάσια, τα μεταλλεία, οι χώροι μεταποίησης και φύλαξης, τόποι όπου μεταφέρεται και χρησιμοποιείται ενέργεια και μεταφορές με όλη την υποδομή τους. Στο πεδίο της βιομηχανικής κληρονομιάς εντάσσονται επίσης, εκτός από τις παλιές διαδικασίες παραγωγής και διακίνησης, τα αρχεία των επιχειρήσεων και το εικονογραφικό υλικό, τα κτήρια που στέγαζαν τέτοιου είδους δραστηριότητες και οι χώροι που χρησιμοποιούνται σε δραστηριότητες σχετικές με τη βιομηχανία, όπως η στέγαση, η θρησκευτική λατρεία και η εκπαίδευση¹⁴. Με την δημιουργία της χάρτας οι εκπρόσωποι του TICCIH βεβαιώνουν ότι τα βιομηχανικά κατάλοιπα έχουν τεράστια σημασία για

¹² Στις πολύ σημαντικές προσπάθειες που γίνονται τελευταία και δείχνουν το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς συγκαταλέγεται και η δράση του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, το οποίο στοχεύει στη διάσωση, καταγραφή και ανάδειξη της παραδοσιακής και προβιομηχανικής τεχνολογίας και στην προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ταυτότητας του ελληνικού πολιτισμού. Ενεργοποιείται σε τέσσερις τομείς: Μουσεία (θεματικά τεχνολογικά μουσεία που τεκμηριώνουν τους παραδοσιακούς και πρωτοβιομηχανικούς τρόπους παραγωγής και προβάλλουν την ιδιαίτερη ταυτότητα της κάθε περιοχής), εκδόσεις, έρευνα και επιστημονικές εκδηλώσεις, ιστορικό αρχείο, διαθέσιμο στο: http://library.tee.gr/digital/m2091/m2091_louvi.pdf.

¹³ Η χάρτα του Nizhny Tagil δημιουργήθηκε το 2003 στο Nizhny Tagil της Ρωσίας και εγκρίθηκε τον Ιούλιο του ίδιου έτους: Monumenta, 4, 2010.

¹⁴ Monumenta, 4, 2010.

την ιστορική μνήμη και γι' αυτό τα σημαντικότερα δείγματά τους πρέπει να εντοπιστούν, να μελετηθούν και να προστατευθούν προς χρήση και όφελος του τωρινών και των μελλοντικών γενεών. Είναι μάρτυρες γεγονότων αλλά και πηγές γνώσης για τις βιομηχανικές εξελίξεις, καθώς παρέχουν πλήθος πληροφοριών για τις συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια και για την κοινωνική κατάσταση γενικά. Γι' αυτόν τον λόγο, η βιομηχανική κληρονομιά είναι ιδιαίτερα σημαντική για μας, καθώς «συνδέει την εξέλιξη των κοινωνιών με τις τεχνικές καινοτομίες και την τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη και αναδεικνύει κατ' αυτόν τον τρόπο τον ρόλο της τεχνολογίας στην κοινωνική συγκρότηση»¹⁵.

1.2. Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς

Παρά τη σπουδαιότητα της βιομηχανικής κληρονομιάς, οι συστηματικές προσπάθειες για την καταγραφή της άρχισαν στην Ελλάδα μόλις κατά τη δεκαετία του 1980. Για τον λόγο αυτό το θεσμικό πλαίσιο προστασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς στη χώρα μας δεν παρουσιάζεται εξειδικευμένο και μόνο έμμεσα αναφέρεται στην προστασία των βιομηχανικών κτηρίων, τα οποία απαξιώνονται σε σχέση με τα αρχαιότερα.

Το ενδιαφέρον για τα βιομηχανικά μνημεία αφύπνισε στη δεκαετία του 1970 το Συμβούλιο της Ευρώπης, όταν υπέγραψε τη σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Παρίσι 1972) και έφερε στο προσκήνιο την επαναχρησιμοποίηση των βιομηχανικών μνημείων ως εναλλακτική και οικονομική λύση στην αστική ανάπλαση. Σύμφωνα με τη Σύμβαση, με τον όρο «πολιτιστική κληρονομιά» (Cultural Heritage) νοούνται τα μνημεία, τα αστικά σύνολα, τα πολιτιστικά τοπία, τα βιομηχανικά μνημεία και τα έργα τέχνης¹⁶. Το ενδιαφέρον αυτό αποτυπώνεται στο Συνέδριο του Άμστερνταμ (1975), το οποίο είχε ως θέμα την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά. Στη Διακήρυξη, με την οποία έκλεισε το συνέδριο, σημειώνεται ότι η νέα διάσταση που πρέπει να λάβει η αρχιτεκτονική παράδοση είναι εκείνη της ιστορικής

¹⁵Slotta, 1992 [1982]: 81. - Κόκκινος, 2004: 258.

¹⁶Μυλωνόπουλος, 2007: στο:

<http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=2728&lang=1&catid=1>.

συνέχειας, έτσι ώστε να αποτελέσει παράγοντα αυτογνωσίας των κατοίκων. Η Σύμβαση της Γρανάδας για την Προστασία Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (1985) συμπληρώνει όσα είχαν διατυπωθεί προηγουμένως¹⁷. Το 2003 οι αρχές της βιομηχανικής κληρονομιάς θεωρητικοποιήθηκαν και έλαβαν, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, τη μορφή χάρτας, τη Χάρτα του Nizhny Tagil, ενώ πολλά αναγνωρισμένα βιομηχανικά κατάλοιπα έχουν χαρακτηριστεί ως μνημεία παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO.

Η θετική προσέγγιση των μνημείων αποτυπώνεται στις διεθνείς συμβάσεις, στο Σύνταγμα της Ελλάδος 2008 (άρθ. 24.1), όπου ορίζεται ότι «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός»¹⁸, και σε πολλούς νόμους. Η πρώτη όμως προσέγγιση εντοπίζεται στο Π.Δ. 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων», στο οποίο κωδικοποιήθηκαν όσες σχετικές διατάξεις ίσχυαν ως τότε. Το πρώτο πάντως νομοθέτημα που συσχετίζεται με το θέμα μας είναι ο ν. 1469/50 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830», του οποίου τα άρθρα 1,3, και 5 θέτουν υπό καθεστώς ειδικής κατηγορίας κτίσματα ιστορικής σπουδαιότητας νεώτερα του 1830 και ιστορικούς τόπους παλαιότερους του 1830. Ο νόμος αυτός δεν περιελάμβανε εξειδικευμένες διατάξεις για τη βιομηχανική κληρονομιά, επειδή η αρχαία κληρονομιά θεωρούνταν ανώτερη και άξια προστασίας και υποτιμούνταν οτιδήποτε σύγχρονο. Η κατάσταση βελτιώθηκε αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του '80, όταν το Υπουργείο Πολιτισμού θέσπισε ένα νέο πλαίσιο μεταχείρισης των βιομηχανικών μνημείων, σύμφωνα με το οποίο τα προβιομηχανικά και βιομηχανικά μνημεία θεωρούνται σημαντικά τεκμήρια όχι μόνο της ιστορίας της αρχιτεκτονικής, αλλά και της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας¹⁹.

Σε νομικό επίπεδο, σημαντική συμβολή στη διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς είχε ο ν. 2039/92, με τον οποίο δόθηκε ο ορισμός της βιομηχανικής κληρονομιάς και διευρύνθηκαν οι δυνατότητες χαρακτηρισμού ενός κτηρίου ως διατηρητέου, επειδή αποτελεί μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς. Η ίδια σαφήνεια, όσον αφορά τη διάκριση της βιομηχανικής κληρονομιάς ως ιδιαίτερης

¹⁷ Με τη Σύμβαση της Γρανάδας αναγνωρίζονται ως μέρος της «αρχιτεκτονικής κληρονομιάς» μνημεία τα οποία παρουσιάζουν ιστορικό, αρχαιολογικό, καλλιτεχνικό, επιστημονικό, κοινωνικό και τεχνικό ενδιαφέρον: Σύμβαση της Γρανάδας, διαθέσιμο στο: http://www.e-ecology.gr/DiscView.asp?mid=953&forum_id=15.

¹⁸ <http://www.syntagma.snn.gr/article-gr-24.htm.l>.

¹⁹ Μάρη, 1999: 8.

κατηγορίας της πολιτιστικής, υπάρχει και στον ν. 3028/2002²⁰. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ν. 2831/2000, με τίτλο «Περί προστασίας της αρχιτεκτονικής και της φυσικής κληρονομιάς», σύμφωνα με τον οποίο ο χαρακτηρισμός ενός κτηρίου ως μέρους της βιομηχανικής κληρονομιάς τίθεται στην κρίση του ΥΠΕΧΩΔΕ. Στο άρθρο 3 του νόμου, με απόφαση του εκάστοτε υπουργού ΥΠΕΧΩΔΕ, χαρακτηρίζονται ως διατηρητέα συγκροτήματα κτηρίων ή μεμονωμένα κτήρια ή τμήματα αυτών, καθώς και στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου αυτών, όπως αυλές, κήποι, θυρώματα και κρήνες, καθώς και μεμονωμένα στοιχεία πολεοδομικού (αγροτικού ή αστικού) εξοπλισμού ή δικτύων, όπως πλατείες, λιθόστρωτα, γέφυρες, που ευρίσκονται εντός ή εκτός των οικισμών²¹.

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η συνεισφορά του ν. 3299/2004 (Αναπτυξιακός Νόμος), ο οποίος ενθαρρύνει την προστασία βιομηχανικών κτηρίων και χώρων, παρέχοντας κίνητρα στους επενδυτές, με την προϋπόθεση να παραγάγουν προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης και η παραγωγή να γίνεται σε χώρους παραδοσιακών ή διατηρητέων λιθόκτιστων κτηρίων ή κτηρίων βιομηχανικού χαρακτήρα, που παραμένουν σε αδράνεια τα δύο τελευταία έτη²². Πολύ σημαντική για τη δημιουργία ενδιαφέροντος σχετικά με τη βιομηχανική κληρονομιά υπήρξε και η συμβολή της Δράσης 7.5.3. (Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης)²³ με τίτλο «Ανάπλαση οικισμών», η οποία είχε ως σκοπό την ανάδειξη αξιόλογων αρχιτεκτονικών στοιχείων της αγροτικής υπαίθρου, τα οποία έχουν συναισθηματική και ιστορική σημασία (π.χ. μύλοι, γεφύρια, βρύσες, μονοπάτια, κ.λ.π.). Σημαντικό κίνητρο αποτελεί επίσης και η δυνατότητα φορολογικής ελάφρυνσης κατά τη μεταβίβαση διατηρητέου ακινήτου, και λήψης χαμηλότοκου δανείου για λόγους ανακατασκευής.

²⁰ ΦΕΚ 153/2002, διαθέσιμο στο:
http://www.yppo.gr/files/g_1950.pdf.

²¹ ΦΕΚ 140/2000, διαθέσιμο στο:
http://www.elinyae.gr/el/lib_file_upload/a140_2000.1129120316847.pdf.

²² ΦΕΚ 261/Α/23-12-2004, διαθέσιμο στο:
<http://www.ependyseis.gr/sub/nomos3299/files/101-n3299.pdf>.

²³ http://www.hellaskps.gr/documents/prosxedio_prok_dimosiotitas_kps_02032006.pdf.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ηθική διάσταση της βιομηχανικής αρχαιολογίας ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς

2.1. Η βιομηχανική κληρονομιά ως κοινωνικό αγαθό

Έχουμε ήδη αναφερθεί στο περιεχόμενο της βιομηχανικής κληρονομιάς, καθώς και στους κανόνες που τίθενται σχετικά με τη διαχείριση των βιομηχανικών πόρων. Οι κανόνες βέβαια αυτοί διαγράφουν ένα γενικό πλαίσιο, αποδεκτό από όλους, και δεν μπορούν να καλύψουν όλο τον προβληματισμό που θέτουν οι διαφορετικές περιπτώσεις και οι αλλαγές που επιφέρει η βιοματική προσέγγιση των βιομηχανικών μνημείων από την τοπική κοινωνία. Άλλωστε είναι αυτή που, κατά το μάλλον ή ήττον, προσδίδει ηθικό περιεχόμενο στη διαχείριση των πολιτισμικών της πόρων και υιοθετεί απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά στάση ανάλογη με την αξία που της αποδίδει. Η ανθρώπινη δράση, εν γένει, καθορίζεται από τις ανάγκες αλλά και από τις αντιλήψεις που έχουν ενσωματωθεί στη συνείδησή μας, σχετικά με την αξία των όρων που εμπλέκονται στο ζήτημα που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε. Η αξιολόγηση λοιπόν κάποιου πράγματος, η αναγνώρισή του δηλαδή ως φορέα κάποιας αξίας, μας οδηγεί απαραίτητως στη διατύπωση ηθικών επιταγών, μας υποδεικνύει τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουμε, ποια είναι τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις μας απέναντί του και με ποιον τρόπο πρέπει να το διαχειριζόμαστε²⁴.

Προκειμένου επομένως να οδηγηθούμε σε μία θετική αντιμετώπιση της βιομηχανικής/πολιτιστικής κληρονομιάς, που να αποτελεί τη σωστή διαχείριση, αξίζει να δούμε τι είδους αξίες της αποδίδουμε, ώστε να μπορεί να στηριχθεί η αντίστοιχη και απαιτητή ηθική στάση απέναντί της. Θα μπορούσαμε ίσως να εκθέσουμε κάποιους ορισμούς για τις αξίες, αν δεν κινδυνεύαμε να υποπέσουμε σε έναν, κατά κάποιον τρόπο, σχολαστικισμό. Πολλοί φιλόσοφοι πάντως κάνουν διάκριση ανάμεσα σε αυτό που διαθέτει *εγγενή αξία* και είναι επιθυμητό χάριν αυτού του ιδίου και σε ό,τι διαθέτει *εργαλειακή αξία*, λόγω της χρησιμότητάς του

²⁴ Πρωτοπαπαδάκης, 2005: 39.

σε μας²⁵. Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αξία είναι μία πεποιθήση που συνιστά έναν μονιμότερο, θεμελιώδη πνευματικό προσανατολισμό ατόμων ή ομάδων και βάσει της οποίας οι άνθρωποι επιλέγουν κάποιους τρόπους συμπεριφοράς ή σκοπούς ζωής²⁶. Είναι προφανές ότι η πολιτιστική κληρονομιά και τα κατάλοιπά της, υλικά και άυλα, έχουν αξία εργαλειακή, επειδή χωρίς τον άνθρωπο δεν έχουν καμία αξία και χρησιμότητα και επειδή μας αποφέρουν οφέλη αισθητικά, ψυχικά, μορφωτικά κ.ά.

Τα μνημεία λοιπόν είναι αντικείμενο ενδιαφέροντος, αφού αντιπροσωπεύουν πολλές αξίες στην κοινωνία που τα γνωρίζει και τα συντηρεί. Τα βιομηχανικά κατάλοιπα, συγκεκριμένα, έχουν πρώτα απ' όλα *επιστημονική αξία*, επειδή αποτελούν τεκμήρια χαρακτηριστικών μορφών, φάσεων, μεθόδων και υλικών του παρελθόντος, δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τη μηχανική και τις κατασκευές και απαντούν σε προβλήματα έρευνας ή αυξάνουν και συμπληρώνουν τις γνώσεις μας σε τομείς που μας ενδιαφέρουν. Τα κίνητρα προστασίας τους μπορεί να βασίζονται και στην *οικουμενική τους αξία*, κυρίως όταν αποτελούν πρώιμα ή πρωτοποριακά δείγματα μίας βιομηχανικής ή βιοτεχνικής διαδικασίας. Έχουν επίσης *ιστορική αξία*, επειδή πολλές φορές συσχετίζονται με σημαντικά γεγονότα τοπικής, εθνικής ή παγκόσμιας σημασίας ή περιλαμβάνουν τα τεκμήρια των δραστηριοτήτων που συνεχίζουν να έχουν σοβαρές ιστορικές συνέπειες για μία χώρα ή μία περιοχή. Μεγαλύτερη αξία βεβαίως έχουν για μία τοπική κοινωνία, γιατί αποκτούν ιδιαίτερο βάρος ως τεκμήρια του ιστορικού της βάθους, καθιερώνουν ή διαλύουν πεποιθήσεις σχετικές με τον πολιτισμό ή την ιστορία της.

Όταν τα μνημεία λειτουργούν ως σύμβολα και φορτίζονται με την παράδοση ή με σημαντικά στοιχεία της ταυτότητας ενός λαού, αποκτούν *συναισθηματική αξία* αλλά και *κοινωνική*, επειδή ως τμήμα των καταλοίπων της καθημερινής ζωής συνηθισμένων ανθρώπων, δημιουργούν σημαντική αίσθηση της ταυτότητάς τους και κατ' επέκταση κοινωνική ή ταξική συνείδηση. Ένα βιομηχανικό μνημείο αποκτά επίσης και *διδασκτική αξία*, όταν μπορεί να λειτουργήσει ως αντιπροσωπευτικό δείγμα στοιχείου ή στοιχείων του παρελθόντος ή ως *σπάνιο δείγμα* επιβίωσης συγκεκριμένων διαδικασιών, τυπολογίας χώρων και τοπίων. Γι' αυτόν τον λόγο, τα πρώιμα ή τα πρωτοποριακά

²⁵ Audi, 2011 [1995]: 445-446.

²⁶ Γεωργόπουλος, 2002: 440.

παραδείγματα, όπως το συνεργατικό σύστημα των Αμπελακίων και τα αρχιτεκτονικά, ιστορικά κατάλοιπά του, έχουν ιδιαίτερη αξία.

Ένα βιομηχανικό μνημείο δεν αποκλείεται βεβαίως να έχει και *αισθητική αξία* για την ποιότητα της αρχιτεκτονικής, της μελέτης και του σχεδιασμού, η οποία γίνεται περισσότερο κατανοητή μέσα στο ιστορικό περιβάλλον του δημιουργού. Έχει επίσης και *πολιτισμική αξία*, όταν λειτουργεί στο ευρύ κοινό ως πόλος έλξης για ιστορική ή τεχνική γνώση και ως κέντρο παραγωγής πολιτισμικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό και με την παρατήρηση ότι στο τέλος του 20^ο αιώνα σημειώθηκε μια στροφή του τουριστικού ενδιαφέροντος σε αυτό που λέμε *πολιτισμικό τουρισμό*, το πολιτιστικό αγαθό γίνεται πλέον «πολιτιστικός πόρος» και η πολιτιστική κληρονομιά προσλαμβάνει *οικονομική αξία*, η οποία προέρχεται από την μεγάλη επισκεψιμότητα του χώρου ή εν γένει από τις τουριστικές δραστηριότητες. Η αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως σημαντικού οικονομικού παράγοντα συνέβαλε, εκτός των άλλων, και στην επανάχρηση βιομηχανικών κτηρίων, είτε για χρήση αντίστοιχη με την αρχική είτε άλλη συμβατή με αυτήν. Η δυνατότητα *νέας χρήσης* συμβάλλει αφενός στη συντήρηση του μνημείου, αφετέρου εμπλέκει και την κοινωνία ενεργά στη βίωσή του, καθιστώντας έτσι το μνημείο ως *άμεσα βιούμενο κοινωνικό αγαθό*. Με αυτόν τον τρόπο η διαχείριση αποκτά τη σύγχρονή της έννοια και εκφράζεται καλύτερα με τον όρο *ολοκληρωμένη προστασία των μνημείων*, που υιοθετήθηκε στον Διεθνή Χάρτη για την Προστασία και Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του 1990²⁷.

Αυτές οι αξίες, που προσλαμβάνει κάθε πολιτιστικό αγαθό και υπάρχουν εκ των πραγμάτων στον ίδιο το χώρο, στον κοινωνικό ιστό, στο βιομηχανικό τοπίο, στα μηχανήματα, στα γραπτά τεκμήρια, στα άυλα ίχνη της βιομηχανίας που περιέχονται στις ανθρώπινες αναμνήσεις και στα ήθη, αντιπροσωπεύουν τη *συλλογική κοινωνική αξία* και καθιστούν σαφές ότι η πολιτιστική/βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί ανεκτίμητο *κοινωνικό αγαθό* και η διαχείρισή της *κοινωνική λειτουργία*²⁸. Αν επιπλέον, εκτός από τα οικονομικά, διδακτικά, κοινωνικά και ψυχαγωγικά οφέλη που προκύπτουν από τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, προστεθεί και ένας άλλος απώτερος ίσως στόχος, που είναι η

²⁷ Λαμπρινουδάκης 2008: 153 – 156.

²⁸ Monumenta, 4, 2010.

ενίσχυση της σύνδεσης της κοινωνίας με αυτήν και η διαμόρφωση μιας συλλογικής μνήμης, τότε γίνεται καταληπτό ότι απαιτείται η συνειδητή, ενεργή και βάσει συγκεκριμένου σχεδιασμού συμμετοχή της τοπικής κυρίως κοινωνίας.

2.2. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της ιστορικής μνήμης

Αν συμφωνήσουμε με τον σπουδαίο ανθρωπολόγο Malinowski, ότι δεν υπάρχει κανένα είδος ανθρώπινης δραστηριότητας χωρίς υλικά εξαρτήματα (material accessories)²⁹, τότε θα θεωρήσουμε ότι τα αντικείμενα τα οποία αποτελούν την πολιτιστική κληρονομιά μιας χώρας, είναι αυτά που μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι «κάτι συνέβη πραγματικά». Τα αντικείμενα αυτά καθεαυτά, καθώς και η σχέση που τα συνδέει με τον άνθρωπο, δημιουργούν ένα τέτοιο πολιτιστικό πλαίσιο που διασφαλίζει την πολιτισμική συνέχεια μιας κοινωνίας και συγχρόνως την προοπτική της εξέλιξής της. Ο δικός μας στόχος είναι να αναγνωρίσουμε τον υλικό και άυλο πολιτισμό ως ένα από τα σταθερά σημεία του παρελθόντος και της συνέχειας των κοινωνιών και να τον συνδέσουμε με τη συλλογική συνείδηση και την ιστορική μνήμη.

Στην πραγμάτευση του θέματος ο λόγος του Theodor Adorno έχει βαρύνουσα σημασία. Ο Adorno, κεντρική φυσιογνωμία της Σχολής της Φρανκφούρτης³⁰, σημειώνει ρητά ότι η τέχνη, μία από τις εκφάνσεις του πολιτισμού, είναι προϊόν του ιστορικού γίνεσθαι, το οποίο ερμηνεύεται και καθορίζεται από το εκάστοτε υποκείμενο³¹. Αν το δομημένο περιβάλλον θεωρείται ωραίο από εμάς, χωρίς απαραίτητα να είναι, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι «έχει αποτυπωθεί σε αυτό η ιστορία»³². Αυτό το περιβάλλον που αλλάζει με το πέρασμα

²⁹ Ο Malinowski υπήρξε ο θεμελιωτής της Σχολής της *λειτουργικής θεωρίας* και υποστήριξε μεταξύ άλλων ότι για να προσδιοριστεί η λειτουργία μιας δραστηριότητας, ενός εθίμου για παράδειγμα, πρέπει η κοινότητα να μελετάται ως σύνολο. Ήταν αυτός που έθεσε τις βάσεις για επιτόπια έρευνα και την ολική προσέγγιση: Βλ. λήμμα «Ανθρωπολογία», στο: *Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα*, τόμ. 9, 1989.

³⁰ Το 1922 ο Βέιλ (F.J. Weil) είχε την ιδέα της δημιουργίας ενός ινστιτούτου με αντικείμενο την ανεξάρτητη κοινωνική έρευνα. Έτσι το 1924 λειτούργησε το Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών με πρώτο διευθυντή τον Γκρούνμπερκ (C. Grunberg). Παρόλο που λειτούργησε στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης, τα μέλη του είχαν διοικητική και πνευματική ανεξαρτησία. Βασικός άξονας της προβληματικής τους ήταν η επανεξέταση και ανασυγκρότηση του μαρξισμού: Κόκκινος, 2004: 122, 123.

³¹ Adorno², 2000:16.

³² Αυτή η αντίληψη μάς παραπέμπει ως ένα βαθμό στον ρομαντισμό και συγκεκριμένα στη λατρεία των ερειπίων, όπως πρέσβευε ο Ράσκιν: Adorno, 2000: 118.

του χρόνου το ονομάζει «πολιτιστικά αναμορφωμένο τοπίο». Τη βαθύτερη δύναμη το πολιτιστικά αναμορφωμένο τοπίο δεν την αντλεί από το γεγονός ότι ακολουθεί έναν μορφολογικό νόμο, όπως τα έργα τέχνης, αλλά από το ότι η έκφραση της ιστορίας πάνω του, που προκαλεί και τη συγκίνηση, είναι ζυμωμένη με το παρελθόν. «Χωρίς ιστορική μνήμη δεν θα υπήρχε καμία ομορφιά», σημειώνει ρητά ο σπουδαίος στοχαστής, τονίζοντας την ανάγκη αποδοχής της πολιτιστικής κληρονομιάς³³.

Εφόσον λοιπόν συμφωνούμε με την παραπάνω άποψη, αξίζει να εξετάσουμε πώς οι έννοιες του Παρελθόντος, της Ιστορίας και της Μνήμης συνδέονται τόσο στενά με τα υλικά κυρίως στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς και πώς διαμορφώνουν αυτό που ονομάζουμε κοινωνική (ή συλλογική) συνείδηση. Ας ξεκινήσουμε λοιπόν, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα υλικά αυτά στοιχεία δεν λειτουργούν απλά ως «κρύπτες» μνήμης και ως «δοχεία» συναισθημάτων, σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, αλλά εκφράζουν αξίες και έννοιες της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει ο άνθρωπος, συνδέονται με την οργάνωσή της, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν και σύμβολα³⁴. Η οργάνωση των κοινωνιών με βάση την οικογένεια ή τη γειτνίαση, οι συνεταιρισμοί, οι όμιλοι, οι δεσμοί που ενώνουν τα άτομα μεταξύ τους, η θέση των ατόμων και η κατανομή εξουσίας στο εσωτερικό των ομάδων δε θα μπορούσαν να φωτιστούν, αν δεν αναλυθούν οι υλικές δομές, αν δεν συγκεντρωθούν τα υλικά στοιχεία εκείνα που μας επιτρέπουν να αναπαραστήσουμε τον χώρο που κατέλαβαν οι άνθρωποι. Καθώς βέβαια η ιστορική έρευνα επεκτείνεται σε πολλούς τομείς, είναι απαραίτητη πλέον όχι μόνο μία νέα ανάγνωση τεκμηρίων ή η εκμετάλλευση νέων πηγών αλλά και η μελέτη του συστήματος αξιών που διέπει τη συμπεριφορά των ατόμων και διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις. Γιατί μέσα σε αυτό διαμορφώνεται η συνείδηση που έχουν τα άτομα για την κοινότητα στην οποία ανήκουν και για την απόστασή τους απέναντι στις άλλες τάξεις ή κοινότητες. Σ' αυτό εναπόκεινται οι δράσεις του κοινωνικού σώματος, σ' αυτό έχουν τη ρίζα τους τα νοήματα που ολόκληρη η κοινωνία αποδίδει στην ιστορία της και από αυτό τροφοδοτείται το μέλλον της³⁵.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κάθε κοινωνία οφείλει να διαχειρίζεται έτσι τα υλικά τεκμήρια, ώστε όχι μόνο να αποκτά νόημα το παρελθόν της, αλλά να

³³ Adorno², 2000:119.

³⁴ Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 2004: 50.

³⁵ Duby, 1988: 13-14.

εξασφαλίζεται και κάθε μελλοντική προσπάθεια «ανάγνωσής» του. Κάτι τέτοιο επιβάλλεται, επειδή το παρελθόν δεν παραμένει στατικό, καθώς ανακαλύπτονται συνεχώς θαμμένα στοιχεία, αλλά επανεξετάζεται διαρκώς. Έτσι μοιάζει προϊόν μιας «συνεχούς επανερμηνείας» διαφόρων πηγών, μία «κατασκευή» του παρόντος, όπως διατείνεται ο Jacques Le Goff, ο οποίος μέσα από μία σειρά παραδειγμάτων καταλήγει πως «κάθε εποχή επινοεί διανοητικά την αναπαράστασή της για το ιστορικό παρελθόν»³⁶. Η άποψη ότι η ιστορία κυριαρχείται από το παρόν, εδράζεται και στη φράση του Benedetto Croce ο οποίος αποφάνθηκε ότι «όλη η ιστορία είναι σύγχρονη ιστορία». Ο Croce εννοεί με αυτό ότι «όσο απομακρυσμένα και αν δείχνουν μέσα στο χρόνο τα γεγονότα που αφηγείται, η ιστορία αναφέρεται, στην πραγματικότητα, στις παρούσες ανάγκες και στις παρούσες καταστάσεις στο πλαίσιο των οποίων έχουν αντίκτυπο τα γεγονότα», καταλήγοντας στην ακραία θέση ότι η ιστορία είναι «η γνώση του αιώνιου παρόντος»³⁷.

Οι άνθρωποι λοιπόν κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν το παρελθόν τους και ο ιστορικός έρχεται σε επαφή με το παρελθόν μέσα από τις διαδοχικές προσεγγίσεις του εκάστοτε παρόντος, όπως είναι ενσωματωμένες στην ιστορική και μνημονική παράδοση, ατομική και συλλογική. Αυτό καταδεικνύει ότι η ιστορία δεν περιορίζεται στη διανοητική δραστηριότητα των ιστορικών, αλλά αποτελεί μία θεμελιακή λειτουργία της κοινωνίας, αποτελεί τη μνήμη της, τροφοδοτεί τις συλλογικές αναπαραστάσεις, αποδίδει ταυτότητες σε κοινωνικές ομάδες και δημιουργεί έναν κώδικα, μέσω του οποίου μία κοινωνία αντιλαμβάνεται και αντιδρά σε νέα ερεθίσματα. Επειδή εξάλλου στην ιστορία η γνώση είναι προϊόν έμμεσης μαρτυρίας (ντοκουμέντα της εποχής, νομίσματα, επιγραφές, μύθοι, μαρτυρίες), εξαρτάται από τον ιστορικό αλλά και την κοινωνία πώς θα παρουσιαστούν τα γεγονότα. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι η Ιστορία πρέπει να παραδίδει τα γεγονότα «γυμνά», αυτά θα είναι πάντα ντυμένα με αξίες και ενδιαφέροντα, σημειώνει ο καθηγητής Θεόφιλος Βέικος, διαθλασμένα μέσα

³⁶ Λε Γκοφ, 1998: 155-159.

³⁷ Λε Γκοφ, 1998: 154. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ, αν και δεν έχει άμεση σχέση με το θέμα της εργασίας μας, ότι ο Croce προκειμένου να στηρίξει αυτή τη θέση του έκανε μία πολύ διαφωτιστική διάκριση ανάμεσα στην καθαυτό Ιστορία και στο Χρονικό, θεωρώντας ότι η Ιστορία είναι η ζωντανή σκέψη του παρελθόντος, ενώ το Χρονικό είναι ένα αφήγημα νεκρό και χωρίς νόημα. Κάθε ιστορικός οφείλει να επιδιώκει όχι την απλή καταγραφή των συμβάντων, αλλά τη δημιουργία μιας αφήγησης, όπου κάθε γεγονός θα έχει τη φυσιολογική του θέση και θα ανήκει σε ένα κατανοητό σύνολο: Walsh, 1994: 52.

από τα υποκείμενα που τα παρουσιάζουν. Η Ιστορία, δηλαδή, είναι ένας «επιλεκτικός μηχανισμός γνώσης», μία γνώση με την οποία δίνουμε σχήμα, νόημα και μορφή στον κόσμο. Εξαρτάται από εμάς πώς θα έρθουν τα γεγονότα στην επιφάνεια, με ποια τάξη, με ποια συνάφεια, με ποιο νόημα, με ποιες αξίες φορτισμένα³⁸.

Ποια από τα στοιχεία του παρελθόντος λοιπόν μεταφέρονται στο παρόν, αυτό σε μεγάλο βαθμό το προσδιορίζει το πλαίσιο της κουλτούρας και του πολιτισμού μιας κοινωνίας. Αλλά και με ποιον τρόπο μία κοινωνία αντιλαμβάνεται το παρελθόν της εξαρτάται από τις πολιτισμικές διαθεσιμότητες του παρόντος, από τις οποίες άλλες βρίσκουν μία θέση στη μνήμη και άλλες όχι. Αυτή η επιλογή μπορεί να ονομαστεί *πολιτισμική σημείωση του ιστορικού παρελθόντος* και οι μηχανισμοί μέσα από τους οποίους πραγματοποιείται είναι τα μνημεία, η διατήρηση και ανάπλαση του τόπου, η πολεοδομία, η αναπαλαίωση των κτηρίων, η αρχιτεκτονική, η επένδυση του τόπου με μύθους και ιστορικές σημασίες³⁹. Ωθηση σε μία τέτοια θεώρηση της ιστορίας και διεύρυνση του πεδίου της έδωσε η Σχολή των Annales, και ιδιαιτέρως ο Fernand Braudel⁴⁰, ο οποίος έστρεψε την ιστορική έρευνα προς τη μελέτη του πολιτισμού, υπογραμμίζοντας την ανάγκη εξαγωγής συμπερασμάτων από τα υλικά τεκμήρια. Προσπάθησε μέσα από την μελέτη του υλικού πολιτισμού να αποκαλύψει και να αναδείξει τα στοιχεία εκείνα που ορίζουν τη συνέχεια της κοινωνικής ζωής και αποδεικνύουν ότι «οι διάφοροι πολιτισμοί είναι πραγματικότητες μακράς διαρκείας, άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον γεωγραφικό τους χώρο», η μεγάλη σημασία του οποίου θα αναδειχθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο.

Κάτι τέτοιο δημιουργεί την ανάγκη και την υποχρέωση να εντοπίσουμε τα συστατικά στοιχεία του παρελθόντος, να τα «μεταφράσουμε», να τα «ταξινομήσουμε» και να τα διασώσουμε, ώστε να αποτελέσουν το παρελθόν των επόμενων γενεών. Αυτόν τον ρόλο επιτελεί η εκάστοτε κοινωνία, η οποία έχει «συνείδηση» του παρελθόντος, της περιόδου δηλαδή που προηγείται των

³⁸ Βέικος, 1987: 164.

³⁹ Λιάκος, 1999: 262.

⁴⁰ Ο Braudel ανέλαβε συνδιευθυντής, μαζί με τον Febvre, το 1946. Από το 1956 μέχρι το 1972 διετέλεσε διευθυντής του περιοδικού των Annales. Το περιοδικό Annales εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1929. Οι ιδρυτές του, Bloch και Febvre, συσπείρωσαν γύρω τους ιστορικούς, κοινωνιολόγους, γεωγράφους και ψυχολόγους, καθώς κύριο μέλημά τους ήταν η σύνδεση όλων των ανθρωπιστικών επιστημών: Κόκκινος, 2004: 160-163.

γεγονότων τα οποία είναι άμεσα καταγραμμένα στην ατομική και συλλογική μνήμη⁴¹.

Το παρελθόν λοιπόν είναι σταθερό σημείο αναφοράς κάθε κοινωνίας τοπικής ή ευρύτερης, είναι αυτό που προσφέρει στον άνθρωπο τις εμπειρίες, αφού ο καθένας από μας μεγαλώνει με άτομα νεότερα και μεγαλύτερα, που έχουν διαφορετική ιστορία. Είναι επίσης ένας τρόπος να διατηρήσει μία κοινωνία σταθερούς τους θεσμούς, τις αξίες και τις άλλες παραμέτρους που συνετέλεσαν στην έως τώρα διατήρησή της. Το ιστορικό παρελθόν αποτελεί για τους λαούς πεδίο άντλησης νοήματος για τη ζωή τους, ταυτίζεται με την ίδια τους την υπόσταση - αφού ο άνθρωπος ως άτομο έχει υπόσταση ιστορική, εφόσον ζει στην έκταση του χρόνου - και διασφαλίζει την ιστορική τους συνέχεια, λειτουργεί «ως ταμείο εμπειρίας και ως μέτρο αυτογνωσίας και αυτοπροσδιορισμού»⁴².

2.3. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της πολιτισμικής ταυτότητας⁴³. Η σημασία του τόπου στη συγκρότησή της

Σε μια εποχή όμως που οι κοινωνίες γίνονται πολυπολιτισμικές και η ταύτιση ενός πολιτισμικού όλου με έναν συγκεκριμένο χώρο δέχεται έντονη κριτική από τον χώρο της Θεωρητικής Ανθρωπολογίας, πώς μπορούν τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, τα οποία συνδέονται με έναν τόπο, να ενισχύσουν τη συλλογική ταυτότητα μιας κοινότητας; Αν αποστασιοποιηθούμε από την

⁴¹ Κόκκινος, 2004: 168

⁴² Λαμπρινουδάκης, 2008: 151.

⁴³ Η ταυτότητα είναι λέξη αμφίσημη. Σημαίνει αφενός την ομοιότητα ή την ισότητα ανάμεσα σε άτομα, ομάδες, απόψεις, κ.λ.π. που ταυτίζονται το ένα με το άλλο, αλλά υποδηλώνει συγχρόνως και το σύνολο των χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν κάποιον από κάποιον άλλον. Δεν πρέπει πάντως να μάς διαφεύγει ότι η «ταυτότητα» δεν γεννιέται από το μεμονωμένο άτομο, ούτε είναι ένα απλό προϊόν κοινωνικών μορφών, αλλά συγκροτείται σε ένα πλέγμα σχέσεων. Η «ταυτότητα» εμπεριέχει πάντα τη διαφορετικότητα, τη σχέση μας με τους Άλλους. Η «ταυτότητα» αποτελεί αντικείμενο έρευνας πολλών επιστημών. Η Ψυχολογία ασχολείται με την ατομική ταυτότητα, η Κοινωνική Ψυχολογία ερευνά την ταυτότητα σε επίπεδο ομάδων (συλλογική ταυτότητα) και η Ανθρωπολογία μελετά τις πολιτιστικές διαφορές ανάμεσα στις κοινωνίες, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι ανθρώπινες κοινότητες ορίζουν τον «εαυτό» τους σε σχέση με τους Άλλους. Η συλλογική ταυτότητα δεν είναι κάτι στατικό, ούτε δημιουργείται από μόνη της, αλλά από δάνεια και ανταλλαγές. Ο Μπερκ διακρίνει στη συλλογική ταυτότητα τα εξής χαρακτηριστικά: τη συνέχεια και τον μετασχηματισμό, τη συνεχή σύνδεση ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό, τη διαρκή επενέργεια του ενός στοιχείου πάνω στο άλλο, την αντίληψη ότι αποτελεί μία ολότητα, η οποία συνδυάζει διαφορετικά στοιχεία και από την μεταβλητότητα όλων των στοιχείων της και των παραγόντων που την επηρεάζουν: Βρύζας, 2005:170-172.

αντίληψη ότι «ως τόπος νοείται ο χώρος που φέρει την πολιτισμική σφραγίδα μιας κοινωνικής ομάδας, με την οποία συνδέεται ιστορικά και καθίσταται σύμβολο της συλλογικής της ταυτότητας»⁴⁴, πώς θα συγκροτούνται οι νέες ταυτότητες, πώς μία κοινωνία θα αυτοπροσδιορίζεται και θα ικανοποιείται συναισθηματικά; Αν ο πολιτισμός αποδεσμευτεί από τον χώρο και από τον χρόνο, καθώς διανύουμε εποχή μεγάλων πληθυσμιακών μετακινήσεων, κατά την οποία οι ομάδες δεν είναι πια αυστηρά προσδεδεμένες με έναν τόπο, ούτε γεωγραφικά περιορισμένες και πολιτιστικά ομοιογενείς, μήπως η αξιοποίηση και η ορθή διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, παύει να έχει νόημα και συνεπώς ηθικό περιεχόμενο;

Η ιδέα της ταύτισης πολιτισμών, λαών, ανθρωπίνων ομάδων με συγκεκριμένους τόπους έχει αμφισβητηθεί τελευταία από την επιστήμη της Ανθρωπολογίας, επειδή αποτέλεσε τον πυρήνα εθνικιστικών ιδεολογιών⁴⁵. Η αμφισβήτηση όμως αυτή δε συνδέεται μόνο με την κριτική που δέχεται ο εθνικισμός, ο οποίος καλλιεργεί μίαν αντίληψη απόλυτης και αποκλειστικής σχέσης ενός λαού ή ενός πολιτισμού με έναν γεωγραφικό χώρο, αλλά και με τη γενικότερη διάθεση των ανθρωπολόγων να αναθεωρήσουν τις παλιές αντιλήψεις, καθώς η κινητικότητα των πληθυσμών, η μετανάστευση και η διασπορά έχουν πάρει τεράστιες διαστάσεις.

Δεν είναι όμως απαραίτητο να αμφισβητήσουμε τη σημασία του τόπου σε ό, τι αφορά τη συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινότητας, η οποία μέχρι πρότινος δεν νοούνταν ανεξάρτητα από συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές. Είναι αρκετό να κατανοήσουμε ότι η σχέση ανάμεσα στον τόπο και τη συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας δεν είναι κάτι φυσικό αλλά κάτι πολιτισμικά κατασκευασμένο και ιστορικά προσδιορισμένο. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ο τόπος συνιστά ένα πεδίο στο οποίο η κοινότητα ανασυνθέτει τη συλλογική της μνήμη και αντιλαμβάνεται τον εαυτό της σε σχέση με το παρελθόν της⁴⁶. Πιο συγκεκριμένα, είναι το πεδίο μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα

⁴⁴ Νιτσιάκος, 2003: 19.

⁴⁵ Η ιδέα της «εθνικής ταυτότητας» ως πολιτιστικής και κοινωνικής ομοιογένειας κατάγεται από τη θεωρία περί *Kulturnation* του J. G. Herder και των ρομαντικών, σύμφωνα με την οποία η ενότητα του έθνους δεν πηγάζει από το κράτος και την κοινωνία πολιτών, αλλά από την ιδιαιτερότητα της εθνικής κουλτούρας. Οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας μιλούν για την «ψυχή του λαού», η οποία αποτελεί ένα υπερχρονικό κέντρο, στο οποίο εγγράφονται πολιτισμικά φαινόμενα και το οποίο εξασφαλίζει την ενότητα και την ιστορική συνέχεια του έθνους; Μυλωνάκη, 1994: 115.

⁴⁶ Νιτσιάκος, 2003: 86, 98. Οι Κοινωνικές Επιστήμες συνέδεαν μέχρι πρότινος έναν πολιτισμό με έναν τόπο. Ο πολιτισμός αντιμετωπιζόταν ως μία ουσία αναλλοίωτη από τον χρόνο,

πολιτιστικά φαινόμενα, τα οποία δεν κληροδοτούνται απλώς παθητικά από τη μία γενιά στην άλλη, αλλά ανασύρονται και ανασυντίθενται δημιουργικά. Σχετικά μ' αυτό, ο επιφανής ανθρωπολόγος Michael Herzfeld παρατηρεί: «Τα πολιτιστικά συμβάντα δεν μεταβιβάζονται ως δεδομένες καταστάσεις, αλλά ως δυναμικές, διαλογικές αλληλεπιδράσεις, ανάμεσα σε εξίσου ενεργά υποκείμενα, που καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις στον ενιαίο καταμερισμό της γνωστικής διαδικασίας»⁴⁷. Μέσω του πολιτισμού, λοιπόν, η κοινότητα διαχειρίζεται το παρελθόν της και το παρόν της, ενσωματώνει στην παράδοσή της στοιχεία σύγχρονα με έναν τρόπο δυναμικό, συμβάλλοντας έτσι στον μετασχηματισμό της.

Η αντίληψη αυτή αναθεωρεί τη σχέση ανάμεσα στον τόπο και την πολιτισμική ταυτότητα και αποδομεί την ιδεολογία ότι το φυσικό περιβάλλον καθορίζει τον πολιτισμό. Σχετικά με αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του Σταύρου Σταυρίδη, ο οποίος προσδίδει συμβολική αξία στον χώρο. Η άποψη αυτή εδράζεται στην αντίληψη ότι ο χώρος δεν αποτελεί απλώς ένα σύνολο υλικών δεδομένων, που εμποδίζουν ή διευκολύνουν κάποιες κοινωνικές δραστηριότητες, αλλά ότι η ίδια η κοινωνία προβάλλεται πάνω στον χώρο της, τον «παράγει». Αυτή επιλέγει, εστιάζει και αναδεικνύει ορισμένες πλευρές του, έτσι ώστε ο χώρος να φαίνεται ότι λειτουργεί ως φορέας κοινωνικών αξιών, τις οποίες δημιουργεί ο πολιτισμός, που χαρακτηρίζει τη δεδομένη κάθε φορά κοινωνία. Η σχέση βέβαια είναι αμφίδρομη, καθώς τα συστήματα αξιών και αντιλήψεων δημιουργούν κίνητρα και στάσεις ζωής στην κοινωνία⁴⁸.

Ψυχολογικές διαστάσεις προσλαμβάνει η έννοια του τόπου από τον C.N. Schulz, ο οποίος στο βιβλίο του «*Genius Loci. Για μια φαινομενολογία*⁴⁹ της *Αρχιτεκτονικής*», δηλώνει ότι ο «τόπος» είναι αδιάσπαστο τμήμα της ύπαρξής μας. Κατά τον Schulz, ο «τόπος» δεν ταυτίζεται με μία αφηρημένη τοποθεσία. Είναι ένα σύνολο που απαρτίζεται από συγκεκριμένα πράγματα με υλική υπόσταση,

ως ένα από τα στοιχεία που διαφοροποιούν μία συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα από άλλες, που συνδέεται απόλυτα και αποκλειστικά και με φυσικό τρόπο με έναν τόπο. Δηλαδή οι τόποι θεωρούνταν φυσικοί και όχι ιστορικοί και διαμορφώνονται με την ανθρώπινη παρέμβαση.

⁴⁷ Herzfeld, 1998: 12.

⁴⁸ Σταυρίδης, 1990: 17 - 21.

⁴⁹ Η φαινομενολογία θεμελιώνεται στην πρόταση «για μια επιστροφή στα πράγματα», σε αντίθεση προς τις αφαιρέσεις και τις νοητικές κατασκευές της επιστήμης. Οι φαινομενολόγοι φιλόσοφοι ως τώρα ασχολήθηκαν με την οντολογία, την ηθική, και ελάχιστα με την αισθητική, αποδίδοντας ελάχιστη σημασία στο καθημερινό περιβάλλον. Οι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με τα ζητήματα της ζωής, χρησιμοποίησαν τη γλώσσα της λογοτεχνίας και της ποίησης, επειδή αυτές συγκεκριμενοποιούν το αφηρημένο, αντίθετα από την επιστήμη, πράγμα που μάς βοηθά να μπορούμε να προχωρήσουμε στην κατανόηση των πραγμάτων: Schulz, 2009: 6.

σχήμα, υφή και χρώμα. Όλα αυτά μαζί καθορίζουν τον «περιβαλλοντικό χαρακτήρα» και την «ατμόσφαιρα», που είναι η ουσία ενός τόπου. Ο τόπος λοιπόν είναι ένα ποιοτικό «ολικό» φαινόμενο, το οποίο δεν μπορούμε να περιορίσουμε στον χώρο, αν και δεν πρέπει να μας διαφεύγει η συγκεκριμένη φύση του. Βρίσκεται επίσης σε διαρκή και αναπόδραστο διάλογο με την ύπαρξή μας και, επειδή η ταυτότητα του ανθρώπου εξαρτάται από την αίσθηση ότι ανήκει κάπου, μας δίνει «υπαρξιακό έρεισμα»⁵⁰.

Η συνέχεια της στροφής του ενδιαφέροντος κυρίως των καλλιτεχνών προς τον ιστορικά φορτισμένο Τόπο, στροφή που στοχεύει στην ανάδειξη εκείνων των στοιχείων που συνιστούν την ιστορία των τόπων και των λαών, έρχεται από το κίνημα του μεταμοντερνισμού, που στράφηκε προς αναζήτηση αυτού που ο Schulz ονόμασε «πνεύμα του τόπου» και επικαλέστηκε την παράδοση, την ιστορικότητα ενός τόπου, με στόχο να επικοινωνήσει με το κοινό που αναζητά υπαρξιακή ταυτότητα. Πολλοί Έλληνες δημιουργοί δεν αποδέχτηκαν την άρνηση της Ιστορίας – χαρακτηριστικός ο εξοβελισμός της από τη σχολή του Bauhaus – ούτε της παράδοσης, δείχνοντας μία ιδιαίτερη ευαισθησία στον Τόπο. Ακόμη και ο μοντέρνος Άρης Κωνσταντινίδης έθεσε την προβληματική μιας αυθεντικής σύνθεσης του νέου με το παλιό, του μοντέρνου με την αληθινή παράδοση, ενώ ο Δημήτρης Πικιώνης ως εκφραστής του συλλογικού ασυνείδητου διακήρυξε ότι η «Η λαϊκή Τέχνη *έν πρωτογόνω* αλλά *άγνωστάτη μορφή* διαφύλαξε πανάρχαιες ουσίες» και κάλεσε «να κατεβούμε στην παράδοση όχι προς άγραν γραφικότητας αλλά δια την ευόδωσιν του ιδικού μας έργου»⁵¹.

Οι απόψεις αυτές δίνουν την απάντηση σε κείνους που πιστεύουν πως δεν είναι απαραίτητο ο άνθρωπος να νιώθει μέρος ενός χωρικού και χρονικού συνόλου, μιας Ιστορίας από την οποία θα αντλεί υπαρξιακή ταυτότητα και σιγουριά. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης οι άνθρωποι ζουν ολοένα και περισσότερο σε απρόσωπους χώρους, σε «μη τόπους», όπως τους ονομάζει ο M.Auge, οι οποίοι έρχονται σε αντίθεση με τους τόπους των παραδοσιακών κοινωνιών, που ήταν συνυφασμένοι με την ιστορία και τον πολιτισμό των κοινοτήτων και αποτελούσαν σύμβολα των συλλογικών ταυτοτήτων. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, πάντα κατά τον Auge, ο τόπος πρώτον, είναι χώρος που συνδέεται με τη συγκρότηση της ταυτότητας, με την έννοια ότι τα πρόσωπα

⁵⁰ Schulz, 2009: 6, 9.

⁵¹ Χιωτίνης, 2003: 173. - Κοτιώνης, 1998: 22 - 23.

μπορούν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους μέσα σ' αυτόν. Δεύτερον, είναι χώρος που παραπέμπει σε σχέσεις, με την έννοια ότι τα άτομα μπορούν να αναγνωρίσουν σε αυτόν τη σχέση που τα συνδέει με τα μέλη της ομάδας. Τρίτον, είναι χώρος συνυφασμένος με την ιστορία, με την έννοια ότι τα άτομα μπορούν να αναγνωρίσουν σε αυτόν τα ίχνη της ιστορίας της ομάδας, δηλαδή μία ιστορική συνέχεια. Ο χώρος που δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά, συνεχίζει ο Auge, είναι «μη τόπος», και είναι το είδος του χώρου που εμφανίζεται όλο και πιο συχνά στον σύγχρονο κόσμο⁵².

Όλος αυτός ο προβληματισμός καταδεικνύει ότι ο τόπος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της ταυτότητας ενός συνόλου, το οποίο για να επιβιώσει και να αναπτυχθεί οικοδομεί ένα πολιτισμικό σύστημα, που περιλαμβάνει γνώσεις, πεποιθήσεις, τέχνες, ηθικούς κανόνες, τρόπους και στάσεις ζωής αλλά και υλικές βελτιώσεις και τεχνολογικές καινοτομίες⁵³. Το πολιτισμικό αυτό πλαίσιο εμφανίζεται με κάποια αμετάβλητα ή σταθερά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, μέσω των οποίων το κοινωνικό σύνολο αναγνωρίζεται ως το ίδιο μέσα στο χρόνο, δηλαδή ως ένα και το αυτό, τόσο από τον ίδιο του τον εαυτό (αυτοπροσδιορισμός), όσο και από τους άλλους (ετεροπροσδιορισμός)⁵⁴. Αυτή η «εικόνα» μπορεί να κατασκευάζεται με βάση τη γνώση και την ερμηνεία του παρελθόντος ή με βάση μία προοπτική για το μέλλον, ή με το συνδυασμό και των δύο. Η ύπαρξη πάντως μιας κοινής και μακρόχρονης παράδοσης ή μιας κοινής προοπτικής, που κατά την προσωπική μας άποψη δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τον τόπο, εκφράζει και επιβεβαιώνει την ύπαρξη της συλλογικής ταυτότητας και ενισχύει τη συγκρότησή της⁵⁵.

⁵² Νιτσιάκος, 2003: 106 - 107.

⁵³ Για τον Βέικο «ταυτότητα σημαίνει τόσο τη συνείδηση ότι ανήκουμε στον εαυτό μας όσο και τη συνείδηση ότι ανήκουμε στην ομάδα». «Ωστόσο», συνεχίζει, «ενώ το άτομο μπορεί να ταυτίζεται με τον εαυτό του διαμέσου της συνεχώς μεταβαλλόμενης πορείας της ζωής του, η ομάδα συγκροτεί την ταυτότητά της με ιδανικά, σύμβολα και αξίες, αποτελώντας οντότητα, που τα μέλη της δεν ταυτίζονται φυσικά μεταξύ τους και που η πορεία της στον χρόνο είναι ασυνεχής»: Βέικος, 1992: 16 - 17.

⁵⁴ Ιντζεσίλογλου, 2000: 178.

⁵⁵ Ιντζεσίλογλου, 2000: 179. Κάτι ανάλογο πρεσβεύει και ο M. Bloch, ένας από τους ιδρυτές της σχολής των Annales. Ο M. Bloch συσχετίζει την ταυτότητα με την έννοια της παράδοσης και της ιστορίας, γι' αυτό περιγράφει την ταυτότητα ως διαδικασία πάνω στην οποία αντανάκλαται η παράδοση, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο «τα άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, το σώμα τους, τη νόσή τους, τη γνώση τους για τον κόσμο και τον υλικό τους πολιτισμό ως μέρος της ιστορίας που άρχισε πριν τα ίδια τα άτομα γεννηθούν και η οποία θα συνεχιστεί και μετά τον θάνατό τους»: Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 192 - 193.

Παρά τις αμφισβητήσεις που δέχεται ο όρος «πολιτισμική ταυτότητα», στις οποίες δεν θα γίνει αναφορά λόγω της έκτασης και του θέματος της εργασίας, η «ταυτότητα» είναι μία σχέση του ανθρώπου με τους Άλλους, σχέση ιστορικά μεταβαλλόμενη, η οποία συγκροτείται στη βάση κοινών αντιλήψεων, κοινών τρόπων σκέψης και πράξης και κοινών πολιτισμικών παραδόσεων, που λαμβάνουν χώρα «εντός τόπου». Αυτά τα στοιχεία προσδίδουν στους λαούς ή στις ομάδες μία συγκεκριμένη υπόσταση και μέσω αυτών των στοιχείων τα άτομα και οι ομάδες αυτοπροσδιορίζονται. Είναι γεγονός ότι η ανάγκη απόκτησης ταυτότητας εξυπηρετεί πρακτικά την επιθυμία να ανήκει κανείς σε έναν τόπο και μια παράδοση, καθώς το άτομο εκφράζεται μέσα από συγγενικές σχέσεις και προγονική καταγωγή. Είναι γεγονός, επίσης, ότι αυτό που ονομάζουμε πολιτισμική ταυτότητα και το οποίο μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, μέσα από την διαδικασία της διδασκαλίας και της μάθησης, είναι το στοιχείο εκείνο που διασφαλίζει την πολιτισμική συνέχεια μιας κοινωνίας, ρυθμίζοντας συγχρόνως και το βαθμό μετεξέλιξής της⁵⁶.

2.4. Η βιομηχανική κληρονομιά ως φορέας της ευθύνης απέναντι στις επόμενες γενεές

Αν θεωρήσουμε ότι η προστασία της βιομηχανικής/πολιτιστικής κληρονομιάς λειτουργεί συνυποδηλωτικά σε ό,τι ονομάζουμε πολιτισμική ταυτότητα και διασφαλίζει την ιστορική συνέχεια μιας κοινωνίας, τότε θα πρέπει να αναλάβουμε την ηθική ευθύνη που φέρουμε για τη διατήρησή της. Αυτή η ευθύνη προκύπτει από την υποχρέωση που έχουμε εμείς, πρώτα απέναντι στον εαυτό μας και ύστερα απέναντι στις επερχόμενες γενεές, να διατηρήσουμε τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον, το οποίο προάγει την αυτοκατανόησή μας ως κοινωνίας και ως πολιτικής οντότητας. Για την εξέταση του ζητήματος, οφείλουμε να απαντήσουμε στο αν δικαιούμαστε να στερήσουμε από τις μελλοντικές γενιές πολιτιστικά στοιχεία που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, είναι διαχρονικά, ταυτίζονται με την υπόσταση μιας κοινωνίας και διασφαλίζουν την ιστορική της συνέχεια. Η απάντηση είναι διαισθητικά αρνητική, έστω και αν εμείς δεν θα είμαστε στη ζωή, ώστε να υποστούμε τις συνέπειες και τις κυρώσεις

⁵⁶ Νικολάου, 2005: 210.

μιας τυχόν αρνητικής στάσης απέναντι στους πολιτιστικούς πόρους και στο δικαίωμα των μελλοντικά επερχόμενων γενεών (future persons) να τους έχουν, προκειμένου να αυτοπροσδιορίζονται. Ποιες είναι όμως οι συγκεκριμένες υποχρεώσεις μας απέναντί τους, ποια τα δικαιώματά τους και πώς μπορούν να τεκμηριωθούν με όρους της ηθικής φιλοσοφίας;

Η δυσκολία έγκειται στο ότι η ηθική σκέψη έχει παραδοσιακά ως αντικείμενο τη στάση ατόμων, τα οποία είναι σύγχρονα μεταξύ τους. Έτσι οι περισσότεροι στοχαστές, προκειμένου να θεμελιώσουν τις παραπάνω υποχρεώσεις, ελέγχουν την επάρκεια των ηθικών θεωριών, «Καντιανού τύπου», ωφελμιστικών, συμβολαιϊκών και άλλων. Οι «Καντιανού τύπου» ηθικές θεωρίες αντιμετωπίζουν τις λιγότερες δυσκολίες, καθώς μιλούν για ένα καθήκον σεβασμού προς τα αγαθά των άλλων, ένα καθήκον που ισχύει προς τον καθένα, αρκεί αυτός να φέρει την ανθρώπινη ιδιότητα, αδιάφορο αν αυτό ισχύει τώρα ή θα ισχύσει στο μέλλον⁵⁷.

Οι ωφελμιστικές θεωρίες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα, καθώς πρεσβεύουν ότι πρέπει να ενεργούμε με τέτοιο τρόπο ώστε οι συνέπειες των πράξεών μας να μεγιστοποιούν την ολική ωφέλεια, η οποία ταυτίζεται με την ευτυχία ή την κατανόηση των προτιμήσεων του συνόλου. Ποιους όμως θεωρούμε μέλη του συνόλου; Περιλαμβάνονται μόνο αυτοί που ζουν ή και αυτοί που θα ζήσουν στο μέλλον⁵⁸; Η ωφελμιστική θεωρία αφήνει αναπάντητα αυτά τα ερωτήματα. Θα μπορούσε όμως να υποστηριχθεί, αν θεωρήσουμε ότι ο αυτοπεριορισμός μας για χάρη των επομένων βελτιώνει την παρούσα κατάσταση μας, αφού μας οδηγεί σε συνετή χρήση και αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων.

Προβλήματα όμως αντιμετωπίζουν και αυτοί που βασίζονται σε κάποια συμβολαιϊκή θεωρία περί ηθικών υποχρεώσεων, την οποία επιχειρούν να την επεκτείνουν και στις μελλοντικές γενιές. Ο Burke λέει χαρακτηριστικά ότι υπάρχει ένα σύμβολο, το οποίο δεν επιβάλλεται εκ των έξω αλλά εκ των έσω και ενώνει τις γενιές μεταξύ τους. Αν αυτό το σύμβολο έχει ως ζητούμενο την επίτευξη του «ευ ζην», πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η «ευδαιμονία» εμφανίζεται με το ίδιο περιεχόμενο σε αυτούς που έζησαν, σε αυτούς που ζουν και σε αυτούς που θα ζήσουν⁵⁹; Και κάτι ακόμη; Πώς μπορεί κάποιος να συνάψει συμφωνία με

⁵⁷ Σούρλας, 2007- 2008: 61.

⁵⁸ Παιονίδης, 1988: 275. - Σούρλας, 2007-2008: 62.

⁵⁹ Golding, 2001: 287.

αυτούς που δεν είναι ακόμη στη ζωή; Ο Becker προκειμένου να αποφύγει τη συγκεκριμένη δυσκολία εισήγαγε μία «διευρυμένη» έννοια της αμοιβαιότητας, η οποία επιτάσσει να βοηθούμε τις μελλοντικές γενιές, επειδή και εμείς έχουμε ωφεληθεί από τις παρελθοντικές γενιές. Η άποψη αυτή, σύμφωνα με τον Φ. Παιονίδη, δεν ευσταθεί για πολλούς λόγους, ένας εκ των οποίων είναι ότι, αν οι πράξεις μας εξαρτώνται από τις ενέργειες κάποιων που έζησαν στο παρελθόν, ο ρόλος μας είναι παθητικός και εμείς δεν επωμιζόμαστε καμία ηθική ευθύνη, η οποία προϋποθέτει την ύπαρξη επιλογών⁶⁰.

Εξάλλου, πώς μπορούμε να έχουμε υποχρεώσεις απέναντι σε ανθρώπους που «απέχουν» χρονικά από μας και είναι «απροσδιόριστοι»; Αυτό, λέει ο Grover, δεν μειώνει ούτε στο ελάχιστο τις ευθύνες μας, γιατί, σύμφωνα με μία αρχή της ηθικής φιλοσοφίας, η ηθική σημασία μιας πράξης δεν επηρεάζεται καθόλου από τον χρόνο κατά τον οποίο η πράξη μας ή οι συνέπειές της γίνονται γνωστά⁶¹. Ο άνθρωπος έχοντας την συνείδηση του αυτοπροσδιορισμού, γνωρίζοντας δηλαδή ότι έχει επιλογές, αποφασίζει να δράσει με κάποιον τρόπο. Επωμίζεται την ηθική της ευθύνης και αποφασίζει τόσο για τον εαυτό του όσο και για τους άλλους. Οι αποφάσεις του αυτές και οι πρακτικές έχουν απτές και σοβαρές συνέπειες ακόμη και στη ζωή των μελλοντικά επερχόμενων γενεών, ώστε να αυξάνουν δραματικά τον ορίζοντα της ηθικής ευθύνης επιταχύνοντας, τρόπον τινά, τον ηθικό χρόνο⁶².

Μία άλλη θεωρία που θα μπορούσε να μάς δώσει μία ικανοποιητική απάντηση σε σχέση με τις υποχρεώσεις μας απέναντι στις μελλοντικές γενεές είναι η θεωρία των «δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών». Ο όρος αυτός θέλει να τονίσει την ευθύνη μας απέναντι στις επόμενες γενεές, δεσμευοντάς μας με την ισχυρή έννοια του «δικαιώματος». Ο Φιλήμων Παιονίδης υποστηρίζει μία «συμφεροντική» θεωρία περί δικαιωμάτων, σύμφωνα με την οποία οι επόμενες γενιές έχουν δικαιώματα τα οποία συσχετίζονται με τις αντίστοιχες υποχρεώσεις. Μία διατύπωση της θεωρίας είναι η εξής: «Κάποιος έχει ένα δικαίωμα οποτεδήποτε η προστασία ή η προώθηση κάποιου συμφέροντός του αναγνωρίζεται ως λόγος για την επιβολή υποχρεώσεων ή καθηκόντων στους άλλους». Αυτό όμως

⁶⁰ Παιονίδης, 1988: 276 - 277.

⁶¹ Ο Glover θεωρεί ότι η στάση αποστασιοποίησης από ό,τι θα συμβεί στο μέλλον είναι ένας ψυχολογικός μηχανισμός άμυνας, σκοπός του οποίου είναι να μας προφυλάξει από το τίμημα που θα πληρώναμε, κάνοντας περαιτέρω θυσίες. Στην περίπτωση των μελλοντικών γενεών θα πρέπει να ξεπεράσουμε την αδιαφορία μας με το να συνειδητοποιήσουμε πως θα είμαστε εν μέρει υπεύθυνοι για την ευτυχία ή τη δυστυχία τους; Παιονίδης, 1988: 289, σημ. 27.

⁶² Σούρλας, 2007-2008: 61.

δεν σημαίνει ότι κάθε συμφέρον μπορεί να γίνει δικαίωμα, αν δεν νομιμοποιείται βάσει των αρχών κάποιας ηθικής θεωρίας, ώστε να αποφευχθεί κάθε εγωιστική επιδίωξη⁶³. Και αυτή η θεωρία, κατά την άποψη του συγγραφέως, παρουσιάζει κενά σε κάποια σημεία, τα οποία δεν είναι απαραίτητο να θίξουμε στην εργασία αυτή. Οφείλουμε όμως να παραδεχτούμε ότι μας ικανοποιεί, όταν διαπιστώνουμε ότι στο πλαίσió της «τα ανθρώπινα ηθικά δικαιώματα θεωρούνται ως εγκεκριμένα από κάποια ηθική θεωρία συμφέροντα και ότι αποτελούν σημαντικούς, αλλά όχι καθοριστικούς, λόγους δράσης»⁶⁴.

Έχει όμως νόημα να μιλούμε για δικαιώματα ανθρώπων που δεν υπάρχουν ακόμη; Είναι δεδομένο ότι οι μελλοντικοί άνθρωποι δεν έχουν κανένα δικαίωμα αυτή τη στιγμή, ούτε είναι σε θέση να μεριμνήσουν γι' αυτά. Αυτό το έργο το αναλαμβάνουμε εμείς ως αντιπρόσωποί τους. Κάποιοι μάλιστα φιλόσοφοι, για να αντιμετωπίσουν το θέμα, μιλούν για «διαγενεακή αλληλεγγύη», με την έννοια ότι είμαστε υποχρεωμένοι να κατανοούμε τη θέση του Άλλου και να φροντίζουμε να δράσουμε σύμφωνα με τη δική τους συλλογική θέληση. Αυτό το ηθικό καθήκον περιλαμβάνει περισσότερες ειδικές «ευθύνες», ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγονται η προστασία του περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού. Υπ' αυτή την έννοια δεν έχουμε δικαίωμα να αδιαφορούμε για την πολιτιστική κληρονομιά και να επιδιδώμαστε στην αμετάκλητη καταστροφή της, γιατί κάτι τέτοιο θα καθιστούσε τους μελλοντικούς ανθρώπους φτωχότερους⁶⁵.

Ομολογουμένως, είναι πολύ δύσκολο να θεμελιωθεί δικαίωμα στις μελλοντικές γενεές για ένα ακόμη λόγο: επειδή δεν γνωρίζουμε αυτό που θα επιθυμούσαν εκείνοι για τον εαυτό τους. Είναι δύσκολο επομένως να προσδιορίσουμε τα δικαιώματα των μεταγενεστέρων και ως εκ τούτου και τις δικές μας υποχρεώσεις απέναντί τους. Το σίγουρο είναι ότι έχουν δικαίωμα να ζήσουν μία αξιοπρεπή ζωή και εμείς είμαστε υποχρεωμένοι να τους το εξασφαλίσουμε. Και μπορεί να μην είμαστε σε θέση να αποφύγουμε ή να προκαλέσουμε καταστάσεις, μπορούμε όμως να αποφασίσουμε πως θα ενεργήσουμε, ώστε να βελτιστοποιήσουμε καταστάσεις, ή να δώσουμε την ευκαιρία στα μέλλοντα πρόσωπα να επιλέξουν⁶⁶. Εμείς λοιπόν οφείλουμε, εκτός των άλλων, να μην καταστρέφουμε τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους, χάρη

⁶³ Παιονίδης, 1988: 279.

⁶⁴ Παιονίδης, 1988: 280.

⁶⁵ Χάγερ-Θεοδωρίδου, Βιδάλης, 2009: 13. - Γεωργόπουλος, 2002: 419.

⁶⁶ Golding, 2001: 288.

στους οποίους οι επόμενες γενεές θα επιβιώσουν και θα μπορέσουν να αυτοπροσδιοριστούν. Με ποιον όμως τρόπο θα γίνει κάτι τέτοιο πραγματικότητα είναι υπόθεση των ειδικών⁶⁷.

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο, θα άξιζε να επαναλάβουμε ότι ο πολιτισμός, υλικός και άυλος, αποκαλύπτει την τεχνική εξέλιξη των κοινωνιών, καταδεικνύει τις νοοτροπίες και τους τρόπους ζωής, συμβάλλει στη συνειδητοποίηση του παρελθόντος, το οποίο ενσωματώνεται στο παρόν, και καθορίζει τις μελλοντικές μας στάσεις και ενέργειες. Αν στην ιστορική συνυπολόγισουμε την οικονομική, συναισθηματική, διδακτική του αξία, εύλογα προκύπτει ότι ο πολιτισμός αποτελεί κοινωνικό αγαθό και η προστασία του κοινωνική λειτουργία. Κατά την πραγμάτευση του θέματος δεν διαπιστώθηκε μόνο κάτι ήδη γνωστό, ότι δηλαδή ο πολιτισμός αναπτύσσεται μέσα στον χώρο και τον χρόνο, αλλά και ότι η σχέση τους είναι τόσο στενή, ώστε είναι πολύ δύσκολο να διακρίνουμε αν ο χώρος και ο χρόνος δημιουργούν τον πολιτισμό ή αποτελούν παράγωγά του. Στο ερώτημα αυτό απαντήσεις μπορούν να δώσουν η επιστήμη της Ιστορίας, της Ανθρωπολογίας, οι Κοινωνικές και άλλες Επιστήμες, στις οποίες χρειάστηκε να προστρέξουμε. Στη συγκεκριμένη εργασία το ενδιαφέρον εστιάζεται κυρίως στην ηθική διάσταση που ενέχει η έννοια του χρόνου και του τόπου, καθώς αποτελούν σταθερά στοιχεία της ανθρώπινης συνείδησης, έτσι ώστε η προστασία και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς να υπόκειται στους κανόνες της ηθικής.

Ο άνθρωπος δεν μπορεί να απαλλαγεί από το παρελθόν του, ούτε να αδιαφορήσει για το μέλλον του, γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε την υποβάθμιση της ανθρώπινης υπόστασης. Αυτή η θέση μας ενισχύεται από τη σκέψη του κινηματογραφιστή και στοχαστή Αντρέι Ταρκόφσκι, για τον οποίο ο χρόνος προσλαμβάνει όχι μόνο κοινωνική αλλά και ηθική διάσταση, καθώς δίνει στον άνθρωπο την ευκαιρία να γνωρίσει κατά τη διάρκεια της ζωής του ότι είναι ηθικό ον, να αντιληφθεί το σκοπό της ύπαρξής του και να συναισθανθεί την ευθύνη που έχει απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους. Ο άνθρωπος μετατρέπεται σε ηθική προσωπικότητα μέσα από τη βίωση του προσωπικού του χρόνου και τη συνειδητοποίηση ότι η μνήμη είναι το στοιχείο εκείνο που του προσδίδει την

⁶⁷ Παιονίδης, 1988: 286.

ευαισθησία και την πνευματικότητα, την συναίσθηση της ευθύνης για την αναζήτηση της αλήθειας⁶⁸.

Από τη μέχρι τώρα πραγμάτευση του θέματος καταλήξαμε επίσης και στη διαπίστωση ότι οι κοινωνίες πάντα έχουν «συνείδηση» του παρελθόντος και ότι χωρίς αυτή τη συνείδηση το άτομο και το σύνολο υποβαθμίζεται, αφού το παρελθόν διαμορφώνει την ατομική και τη συλλογική ταυτότητα. Η ταυτότητα του συνόλου κατασκευάζεται, όπως ήδη έχουμε πει, με βάση τη γνώση και την ερμηνεία του παρελθόντος, με βάση τη συλλογική μνήμη. Η συλλογική μνήμη είναι η πλούσια αποσκευή, την οποία η κοινότητα αυτή διαφυλάσσει από την ιστορία της και της χρησιμεύει για να συνειδητοποιήσει την ταυτότητά της. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η ιστορία λειτουργεί ως φορέας αυτοσυνειδησίας μιας κοινωνίας. Μέσα από αυτή οι κοινωνίες αυτοπροσδιορίζονται και αναγνωρίζονται ως τέτοιες από τους άλλους. Αξίζει εδώ να προστεθεί η εύστοχη επισήμανση του μεγάλου κοινωνιολόγου Norbert Elias, ο οποίος στο έργο του «Περί χρόνου» τονίζει ότι όποιος διατηρεί στη μνήμη του το παρελθόν έχει το «γνώθι σαυτόν». Και συνεχίζει: «δε θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε ούτε τον εαυτό μας ούτε τις δυνατότητες που μας επιφυλάσσει το μέλλον, εάν δεν καταφέρουμε να εντάξουμε στη γνωστική μας παρακαταθήκη την πορεία ακριβώς που μας οδήγησε από το παρελθόν στο παρόν»⁶⁹.

Μικρή σημασία έχει για το θέμα που πραγματευόμαστε αν ο χρόνος αποτελεί απλώς την κοίτη μέσα στην οποία λαμβάνουν χώρα τα κοινωνικά φαινόμενα και αναπτύσσεται ο ανθρώπινος πολιτισμός, ή αν δημιουργείται από την ίδια τη δραστηριότητα του ανθρώπου. Είναι αρκετό εμείς να αντιληφθούμε ότι ο πολιτισμός έξω από τον χρόνο δεν υπάρχει, γιατί ο χρόνος είναι εκείνος που οριοθετεί τη ύπαρξή μας και δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς τη συνειδητή δράση μας. Δρώντας ο άνθρωπος συνειδητά, επιδρά πάνω στις δομές και τις αλλάζει, δημιουργεί ιστορία, στην οποία το παρελθόν είναι συνυφασμένο με το παρόν και το μέλλον. Αυτή βέβαια η άποψη παραπέμπει στις θεωρίες της νεωτερικότητας, οι οποίες μιλούν για ένα δυναμικό παρόν, που αφομοιώνει δημιουργικά το παρελθόν, όντας προσανατολισμένο στο μέλλον⁷⁰.

⁶⁸ Ταρκόφσκι, 1987: 79 -80.

⁶⁹ Elias, 2004: 167, 239.

⁷⁰ Νιτσιάκος, 2003: 117.

Ο πολιτισμός όμως δεν αναπτύσσεται μόνο μέσα στην κοίτη του χρόνου αλλά και του χώρου. Με βεβαιότητα θα λέγαμε ότι πολιτισμός έξω από τον χώρο και τον χρόνο δεν υπάρχει, αν και στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα τείνει να απελευθερωθεί ο χρόνος από τον χώρο, έτσι ώστε ο πολιτισμός να μη ταυτίζεται με έναν συγκεκριμένο τόπο. Μέχρις ότου όμως συμβεί αυτό, ο χρόνος θα είναι πάντοτε συνδεδεμένος με τον χώρο και τα πολιτιστικά κατάλοιπα θα σηματοδοτούν και τις δύο διαστάσεις. Ο χώρος εξάλλου παύει να είναι μία αφηρημένη συνθήκη, στην οποία απλώς περιέχονται κάποια πράγματα, και αποκτά χαρακτήρα και φυσιογνωμία, όταν βιώνεται, όταν συνδέεται με αναμνήσεις, όταν η παρουσία του ανθρώπου με τις δραστηριότητές του τον κάνει συγκεκριμένο, του προσδίδει οντότητα, τον μετατρέπει δηλαδή σε Τόπο.

Με την προσδοκία ότι τεκμηριώθηκε ικανοποιητικά η θέση μας πως ο πολιτισμός καλύπτει τις ανάγκες μιας κοινωνίας, τοπικής ή ευρύτερης, για αυτοπροσδιορισμό και αυτογνωσία και συμβάλλει στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας μέσω της ιστορικής μνήμης, θα προχωρήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο στην παρουσίαση της ιστορίας των Αμπελακίων, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς των οποίων παραμένει το ζητούμενο αυτής της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ

3.1. Η οικονομική «αναγέννηση» στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα

Κάθε οικονομική δραστηριότητα του ελλαδικού χώρου στην προεπαναστατική περίοδο πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις, μέσα στο πλαίσιο της οθωμανικής πραγματικότητας. Κατά τον 18^ο αιώνα σημειώθηκαν εξαιρετικές αλλαγές στις οικονομικές δραστηριότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που αφορούν κυρίως στο εμπόριο, το οποίο μετατοπίζεται πλέον στην περιοχή της Μικράς Ασίας (οικονομική πρωτεύουσα η Σμύρνη) και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας (οικονομική πρωτεύουσα η Θεσσαλονίκη), λόγω των εξεγέρσεων των ανατολικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας και των συνεχών πολεμικών συγκρούσεων. Παράλληλα πορεύονται και τα Βαλκάνια, τα οποία μετά το τέλος των τουρκοενετικών πολέμων και την κατάκτησή τους από τους Τούρκους αποτελούν πλέον έναν ενιαίο πολιτικά χώρο, ενώ εξελίσσονται και σε ενιαίο οικονομικά χώρο.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την προϊούσα παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέτρεψε κατά τον 18^ο αι. την οικονομική και εμπορική διεύρυνση των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ανατολή, κυρίως μέσω των Διομολογήσεων (διμερείς συμφωνίες για τη φιλία και το εμπόριο), και την παράλληλη μεταφορά της εμπορικής δραστηριότητας στις περιοχές του Αιγαίου, συμβάλλοντας έτσι στην «αναγέννηση» του ελλαδικού χώρου⁷¹. Η «αναγέννηση» αυτή συνδυάζεται με τη μεγάλη αύξηση των εμπορικών συναλλαγών με τις ευρωπαϊκές οικονομίες, με την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και με τις νέες βιοτεχνικές δραστηριότητες, που αναπτύχθηκαν στον ελλαδικό χώρο. Από τις ευρωπαϊκές χώρες που δραστηριοποιήθηκαν έντονα στον ελλαδικό χώρο μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα ξεχωρίζει η Γαλλία και στη συνέχεια η Αγγλία. Η παρακμή όμως του γαλλικού εμπορίου στην Ανατολή, λόγω της Γαλλικής

⁷¹ Πατρώνης, 2005: 6 - 7. Μέσω των διομολογήσεων, ο Σουλτάνος παραχωρούσε στις ευρωπαϊκές χώρες προνόμια για τη διεξαγωγή του εμπορίου με μοναδικό αντάλλαγμα τη φιλία τους, πράγμα που επέτρεψε την οικονομική εκμετάλλευση του Οθωμανικού χώρου από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η παραχώρηση αυτή του Σουλτάνου ενίσχυε τον εμπορικό ανταγωνισμό μεταξύ των χωρών αυτών, πράγμα το οποίο εξυπηρετούσε τον Σουλτάνο, προκειμένου να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας του: Κρεμμυδάς, 1988: 62 - 63.

Επανάστασης και των πολέμων, έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες εμπόρους να πάρουν στα χέρια τους το μεγαλύτερο μέρος, τα ¾ περίπου, του εμπορίου της Ανατολής⁷².

Η ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου, το οποίο φαίνεται να συνυπάρχει με το δυτικό κατά το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα, οδήγησε στη δημιουργία μίας νέας εμπορευματικής αστικής τάξης, η οποία, αξιοποιώντας το πυκνό δίκτυο των ελληνικών εμπορικών παροικιών σε πολλές βαλκανικές χώρες και χρησιμοποιώντας την ελληνική γλώσσα ως γλώσσα του εμπορίου συνέβαλε στην οικονομική ενότητα των Βαλκανίων⁷³. Οδήγησε επίσης στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας και της βιοτεχνικής παραγωγής, που μεταφέρεται πλέον από τον οίκο στις βιοτεχνικές – εμπορικές συντροφίες συνεργατικού – μετοχικού χαρακτήρα, στις οποίες συμμετείχαν οι κεφαλαιούχοι, μικροί ή μεγάλοι, και οι εργαζόμενοι. Τα σημαντικότερα βιοτεχνικά κέντρα οργανώθηκαν σε ορεινά μέρη, για να αποφεύγουν την αρπακτικότητα της τουρκικής διοίκησης. Σε αυτά αναπτύχθηκαν κυρίως η νηματουργία, μεταξουργία, βυρσοδεψία και υφαντουργία. Την πρώτη θέση στην βιοτεχνική παραγωγή κατείχαν η Θεσσαλία (Αμπελάκια, Ραψάνη, Τύρναβος) και ακολουθούσαν η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Πελοπόννησος και η Στερεά Ελλάδα⁷⁴.

Επίκεντρο των εμπορικών δραστηριοτήτων των βιοτεχνικών κέντρων που αναφέραμε ήταν οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, στις οποίες αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς η υφαντουργία, προκαλώντας έτσι τη μεγάλη ζήτηση πρώτων υλών και ημικατεργασμένων προϊόντων. Αυτή η ζήτηση καλύπτεται από αστικά ή αγροτικά νοικοκυριά, τα οποία ασχολούνται κυρίως με την επεξεργασία και βαφή νημάτων, και εξυπηρετείται από ομάδες εμπόρων που διακλαδώθηκαν στις αγορές της κεντρικής Ευρώπης και από ομάδες τεχνιτών που μετέφεραν στην Ευρώπη την τεχνογνωσία της βαφής⁷⁵. Είχε όμως, όπως υποστηρίζουν κάποιοι μελετητές, περιπτώσιακό και ευκαιριακό χαρακτήρα, αφού δεν κατάφερε να αναπτύξει παράλληλα μία εσωτερική αγορά, πράγμα που θα την βοηθούσε να ολοκληρωθεί και να οδηγηθεί στην εκβιομηχάνιση. Αντίθετα, όπως προκύπτει και από το

⁷² Ενδεικτικό της μεγάλης δύναμης που απέκτησαν οι έλληνες έμποροι, γράφει ο Νίκος Σβορώνος, είναι το γεγονός ότι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα απέσπασαν από την Πύλη τα ίδια προνόμια με αυτά των δυτικοευρωπαίων εμπόρων: Πατρώνης, 2005: 9.

⁷³ Πατρώνης, 2005: 9.

⁷⁴ Πατρώνης, 2005: 11.

⁷⁵ Κατσιαρδή, 2003: 38.

παράδειγμα των Αμπελακίων, περιορίστηκε στον ρόλο του τροφοδότη της ευρωπαϊκής βιομηχανίας με ημι-επεξεργασμένες πρώτες ύλες. Γι' αυτό επέστρεψε στην αγροτική παραγωγή, χωρίς να καταφέρει να ανταπεξέλθει στις αρνητικές συγκυρίες, όπως ήταν η χρεωκοπία της Τράπεζας της Βιέννης (1811) και οι αντιθέσεις και οι έριδες στους κόλπους της Συντροφίας, και χωρίς να μπορέσει να ανταγωνιστεί αποτελεσματικά τις αγγλικές νηματουργίες⁷⁶.

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη δημιουργία της αξιόλογης οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στα Αμπελάκια στο τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε όχι μόνο στις συνθήκες που ευνόησαν στην ανάπτυξη του εμπορίου στον ελλαδικό χώρο, αλλά και στην πολιτική που ακολούθησαν οι μοναρχίες της κεντρικής Ευρώπης, για να ενισχύσουν τις μονάδες βιομηχανικής παραγωγής και το εμπόριο και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον ανταγωνισμό της αγγλικής βιομηχανίας. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας πολιτικής οι βασιλείς λαμβάνουν μία σειρά από μέτρα, που αποσκοπούσαν στον περιορισμό της δύναμης των συντεχνιών και στην ενίσχυση της ίδρυσης βιομηχανικών μονάδων. Γι' αυτές εκδίδονταν τα «αποκλειστικά προνόμια», που απευθύνονταν σε συγκεκριμένα πρόσωπα, τα οποία για ένα διάστημα 25-30 ετών μπορούσαν να έχουν την αποκλειστική παραγωγή κάποιων προϊόντων, κυρίως γυαλικών και υφασμάτων. Όσα πρόσωπα απολάμβαναν αυτά τα προνόμια μπορούσαν να πουλήσουν τα προϊόντα τους σε τοπικό ή υπερτοπικό επίπεδο και να τύχουν δασμολογικών και άλλων ελαφρύνσεων, με την υποχρέωση να εκπαιδεύουν εργάτες στις νέες μεθόδους⁷⁷.

Αυτή η πολιτική ενθάρρυνε την εγκατάσταση ξένων τεχνικών και επαγγελματιών στην Αυστροουγγαρία, με αποτέλεσμα να ιδρυθούν πολλές μικρές συγκεντρωτικές επιχειρήσεις (Fabriken)⁷⁸. Τέτοιες επιχειρήσεις επιθυμούσαν να ιδρύσουν και οι πρώτοι Έλληνες οι οποίοι πέτυχαν να εισαγάγουν το μυστικό της ερυθροβαφής στις αψβουργικές χώρες και να μεταφέρουν την τεχνική διαδικασία

⁷⁶ Πατρώνης, 2005: 13.

⁷⁷ Κατσιαρδή, 2003: 58 - 59.

⁷⁸ Εκτός από τον όρο Fabrik, συναντούμε τον 18^ο αι. και τον όρο Manufaktur, σχεδόν ως συνώνυμους. Και οι δύο σήμαιναν την παραγωγή που διεξαγόταν σε μία «κλειστή ευμεγέθη επιχείρηση, στην οποία ο επιχειρηματίας με τη βοήθεια κεφαλαίου και αριθμού εργατών που δεν δεσμευόταν από συντεχνιακές υποχρεώσεις, επεξεργάζονταν και παρήγαγαν για μία ανώνυμη αγορά». Σε αυτή τη φάση δεν φαίνεται να συνδέεται ο όρος Fabrik με την μηχανική παραγωγή. Στόχος τους ήταν να παραγάγουν ανταγωνιστικά εξαγώγιμα προϊόντα, ικανά να εμποδίσουν τις εισαγωγές, γι' αυτό και ενισχύθηκαν από το κράτος με τη θέσπιση προνομίων: Κατσιαρδή, 2003: 40.

σε συγκεκριμένους χώρους, που δεν έμοιαζαν με τις οικογενειακές μονάδες (κιρχανάδες) των Αμπελακίων, της Αγιάς, του Τυρνάβου και γενικότερα της Θεσσαλίας⁷⁹. Οι επιχειρήσεις αυτές αναπτύχθηκαν περισσότερο, καθώς εξελίσσονταν οι τεχνικές μέθοδοι, αυξανόταν η ζήτηση υφασμάτων και άρχισαν να αλλάζουν οι ενδυματολογικές συνήθειες και ανάγκες. Οι νέες ενδυματολογικές συνήθειες πολύ γρήγορα διαδίδονται και στα λαϊκά στρώματα, καθιερώνοντας την πολυχρωμία στα υφάσματα και αναδεικνύοντας το βαμβάκι «ως τον νέο νικητή» στη μάχη της υφασματοβιομηχανίας⁸⁰. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι Αψβούργοι από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα πήραν ειδικά μέτρα για την ενίσχυση του εμπορίου του βαμβακονήματος, της επεξεργασίας του και της ίδρυσης βαμβακοβιομηχανιών σε βάρος των μαλλινο-λινοβιομηχανιών. Τις αυξημένες ανάγκες κάλυπταν μονοπωλιακά σχεδόν οι θεσσαλικές βιοτεχνίες των Αμπελακίων και της Αγιάς, ενώ συγχρόνως άρχισε να παρατηρείται και μετακίνηση νηματουργών και βαφέων, οι οποίοι απολάμβαναν τελωνειακές διευκολύνσεις, χρηματικές ενισχύσεις και άλλα προνόμια, προκειμένου να δημιουργήσουν «συντροφίες φάμπρικας», δηλαδή συνεταιρισμούς κεφαλαίου και τεχνικής εργασίας⁸¹.

Η πρώτη φάμπρικα ιδρύθηκε το 1754 στη Βιέννη με συνεργασία των Βαγγελινού και Νίκου ως συνεταίρων τεχνικών και των αδελφών Σάββα ως εμπόρων κεφαλαιούχων. Η αυλική επιτροπή των εμπορικών υποθέσεων της Κάτω Αυστρίας παραχώρησε στην ομάδα Βαγγελινού 12ετή αποκλειστικότητα για τη λειτουργία της φάμπρικας, διευκολύνσεις στην εισαγωγή πρώτων υλών και την πώληση νημάτων εντός των Κληρονομικών Χωρών, με την υποχρέωση να μαθητεύσουν στην τέχνη της ερυθροβαφής νεαροί Γερμανοί. Το μυστικό θα παρέμενε κλειστό για 20 περίπου χρόνια στα αυστριακά αρχεία και μετά θα δινόταν στις μεγάλες φάμπρικες και στις βιομηχανίες. Η επιτροπή παραχώρησε επίσης στους συνεταίρους οικία και μεγάλο κήπο για το στέγνωμα των νημάτων για έξι χρόνια, χρηματική ενίσχυση 2000 φιορινιών και πολλές δασμολογικές ελαφρύνσεις. Όλα αυτά καταδεικνύουν το ενδιαφέρον της αυτοκράτειρας της

⁷⁹ Κατσιαρδή, 2003: 64.

⁸⁰ «Η μόδα», έγραφε ο Barbon ήδη από το 1690, «η εναλλαγή κοστούμιών είναι η ψυχή και η ζωή του εμπορίου, γιατί αναγκάζει τον κόσμο να αλλάζει ρούχα πολύ πριν λιώσουν τα παλιά. Είναι μια νέα εφεύρεση που κάνει τον άνθρωπο να ντύνεται σαν να ζει σε μια αιώνια άνοιξη»: Κατσιαρδή, 2003: 71.

⁸¹ Κατσιαρδή, 2003: 105.

Αυστρίας για την ανάπτυξη της υφασματοβιομηχανίας, μέσα βέβαια στο πλαίσιο της мерκαντιστικής και προστατευτικής πολιτικής που ακολουθούσε⁸².

Για λόγους που δεν γνωρίζουμε, δεν προχώρησε η συνεργασία των Βαγγελινού, Νίκου και αδελφών Σάββα. Έτσι οι δύο τεχνίτες Βαγγελινός και Σάββας βρίσκονται δυσαρεστημένοι εκτός της εταιρείας και προσπαθούν να δημιουργήσουν καινούρια φάμπρικα με κεφαλαιούχους τους αδελφούς Παρασκευά. Αυτοί, σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, έκαναν γνωστά τα βαμβακονήματα της Θεσσαλίας και κυρίως των Αμπελακίων στην Αυστρία και στη Γερμανία και επένδυσαν κεφάλαια για την εγκατάσταση των πρώτων εργαστηρίων βαφής στη Θεσσαλία και μάλιστα στα Αμπελάκια. Ήταν αυτοί που επιχείρησαν μάλλον πρώτοι μαζί με τους αδελφούς Σάββα να μεταφυτεύσουν την τεχνική της βαφής στην κεντρική Ευρώπη και οργάνωσαν τύπους «συντροφιάς», συνδυασμό δηλαδή εμπορικού και χειροτεχνικού κεφαλαίου, που έμοιαζαν, όπως αναφέρει η Κατσιαρδή, με τα «οικονομικά μορφώματα» των Αμπελακίων⁸³.

Στα χρόνια 1755-1767, περίοδο που προηγείται της ακμής των Αμπελακίων, η Αυστρία έδειξε έντονο ενδιαφέρον για να ενισχυθούν αυτές οι επιχειρήσεις, γι' αυτό και ακολουθούν προσπάθειες και άλλων τεχνικών να ιδρύσουν ερυθροβαφεία στην περιοχή της Βιέννης, στην Τρανσυλαβανία και σε άλλες χώρες της κεντρικής Ευρώπης. Η σημαντικότερη από αυτές φαίνεται να είναι του Αμπελακιώτη Δημητρίου Σβάρτς (1784), ο οποίος υποστηρίχτηκε με οικονομικές ενισχύσεις και διευκολύνσεις, προκειμένου να ανοίξει ερυθροβαφείο στη Βιέννη. Η φάμπρικα σταμάτησε να λειτουργεί τέσσερα χρόνια μετά ή για λόγους χρεωκοπίας ή γιατί προτιμήθηκε ο συμφερότερος δρόμος του εμπορίου ετοιμών ερυθρών νημάτων από τα θεσσαλικά Αμπελάκια⁸⁴. Σημαντική ήταν επίσης η προσπάθεια των ερυθροβαφέων αδελφών Βλάχου από τον Τύρναβο της Θεσσαλίας, οι οποίοι ιδρύουν στην Τεργέστη «συντροφία φάμπρικας» (1785-1816), που αποτελεί συνδυασμό εμπορικού κεφαλαίου (συμμετέχουν εμπορικές

⁸² Κατσιαρδή, 2003: 102 - 103.

⁸³ Κατσιαρδή, 2003: 114. Όπως όμως έδειξε η έρευνα, ούτε η συνεργασία Βαγγελινού – Παρασκευά προχώρησε ούτε η προσπάθεια των αδελφών Σάββα να συνεχίσουν την επιχείρηση με Αυστριακό τεχνίτη ευδοκίμησε. Έτσι βλέπουμε τον Βαγγελινό να επιστρέφει στη Βιέννη, όπου λειτούργησε φάμπρικα για 10 χρόνια, επιδιώκοντας οικονομικές ελαφρύνσεις, ασπαζόμενος ακόμη και τον καθολικισμό, προκειμένου να εξασφαλίσει την μακροβιότητα της επιχείρησης: Κατσιαρδή, 2003: 117.

⁸⁴ Σύμφωνα με την Κατσιαρδή, είναι πολύ δύσκολο να αποφανθούμε με βεβαιότητα αν ο Δημήτριος Σβάρτς συνδέεται με κάποια συγγένεια με τη γνωστή Αμπελακιώτικη οικογένεια ή είναι ο ίδιος ο Γεώργιος Δημητρίου Σβάρτς, ιδρυτής της Αμπελακιώτικης συντροφιάς: Κατσιαρδή, 2003: 155-157.

εταιρείες Ελλήνων μεγαλεμπόρων) και τεχνικής εργασίας⁸⁵. Την ίδια εποχή στην Τεργέστη βρίσκουμε εγκατεστημένους και αντιπροσώπους των αμπελακιώτικων συντροφιών, όπως και της Αγιάς. Αυτές οι προσπάθειες των Ελλήνων να δημιουργήσουν στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης φάμπρικες ερυθροβαφής παίρνουν τέλος, όταν η εμπειρική γνώση δίνει τη θέση της στην επιστημονική γνώση και στην πρόοδο της χημείας. Εκείνη την εποχή πλήττεται και το αμπελακιώτικο εμπόριο, που δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες της αγοράς για λεπτότερο νήμα⁸⁶.

Οι «συντροφίες φάμπρικας» που οργανώθηκαν στην κεντρική Ευρώπη, είχαν κατά πάσα πιθανότητα, σύμφωνα με την Κατσιαρδή, την ίδια μορφή οργάνωσης που παρατηρείται στη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία, από όπου προέρχονταν οι πρωτοπόροι τεχνίτες. Αυτοί μεταφέρουν την τεχνογνωσία στις χώρες της Ευρώπης, αλλά υιοθετούν τον τρόπο οργάνωσης των επιχειρήσεων, οι οποίες απολαμβάνουν από το κράτος προνόμια, προκειμένου να διασφαλιστεί η μακροζωία της εμποροτεχνικής επιχείρησης. Είναι αυτοί επίσης που οραματίζονται να υπερβούν το οικοτεχνικό σύστημα της πατρίδας τους και να ιδρύσουν μία συγκεντρωμένη πρωτοβιομηχανική μονάδα⁸⁷. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα συγκερασμού οργάνωσης και τεχνογνωσίας αποτελεί η περίπτωση των Αμπελακίων, όπου οι μικρές «συντροφίες», όταν δικτυώθηκαν στα βιομηχανικά κέντρα της Ευρώπης, αποφάσισαν να δημιουργήσουν μία «κοινή συντροφία», με σκοπό να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους και να δικτυωθούν αποτελεσματικότερα.

Αποτελεί βάσιμη υπόθεση ότι η μακρά εμπειρία των πρωταγωνιστών της πρώτης Κοινής Συντροφιάς στις γερμανικές και αυστριακές χώρες, η γνώση των πολλών «βιομηχανιών» υφαντουργίας (Manufakturen) που λειτουργούσαν στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης με το οικοτεχνικό σύστημα, ίσως τους επηρέασε θετικά και τους οδήγησε να δοκιμάσουν στην πατρίδα τους, τα Αμπελάκια, ανάλογα συστήματα. Οι «συντροφίες» των Αμπελακίων επωφελήθηκαν από τη

⁸⁵ Οι αδελφοί Βλάχου φαίνεται ότι ήταν εκείνοι που μετέφεραν τη βαφική τέχνη από τη Θεσσαλία στη Γαλλία –από πολύ νεαρή ηλικία εργάζονταν ως βαφείς στη Μασσαλία και στο Montpellier της νότιας Γαλλίας- και «αντιγράφηκε» κατόπιν από τους Γάλλους βαφείς: Κατσιαρδή, 2003: 161- 162.

⁸⁶ Στη Βοημία είχε δημιουργηθεί ήδη ειδική τεχνολογική υπηρεσία, χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στεγνωτήρια και στη φάμπρικα των A. Balle και I. Martin, απασχολούνταν 200 εργάτες. Τα νήματά τους συναγωνίζονταν τα αγγλικά και τουρκικά στο εξωτερικό αλλά επικρατούσαν και στις αγορές του εσωτερικού: Κατσιαρδή, 2003:172.

⁸⁷ Κατσιαρδή, 2003:124.

βραδύτητα με την οποία προχωρούσε η εκβιομηχάνιση στην κεντρική Ευρώπη, την προστατευτική αυστριακή πολιτική, την ατομία στον τομέα της τεχνολογίας και την αποσπασματική υποστήριξη πολλών πρωτοβουλιών για την εφαρμογή τολμηρών μεθόδων. Κρατούσαν σχεδόν αποκλειστικά την παραγωγή και τη διάθεση του προϊόντος στις χώρες αυτές και επιβάλλονταν στο οικονομικό παιχνίδι, με την πρόκληση τεχνητών αυξήσεων στις πρώτες ύλες ή με τη μείωση τιμών στα ερυθρά νήματα, εμποδίζοντας έτσι την ανάπτυξη και διατήρηση των περισσότερων από τις φάμπρικες, που ιδρύθηκαν από τους Έλληνες στις αυστριακές επαρχίες⁸⁸.

3.2. Τοποθεσία – Ιστορία ⁸⁹

Η κοιλάδα των Τεμπών υμνήθηκε για την ομορφιά της από την αρχαιότητα. «Ὀφθαλμῶν πανήγυρι» την αποκαλεί ο Κλαύδιος Αιλιανός στην *Ποικίλη Ιστορία* του (εικ. 1). Σε μικρή απόσταση από αυτήν «ως μισή ώρα μακριά από τη δεξιά όχθη του Πηνειού, και ως τρεις από τη θάλασσα προς δύσι, εις μία τοποθεσία κρημνώδη και λακκώδη», όπως διαβάζουμε στην *Γεωγραφία Νεωτερική* των Δανιήλ Φιλιππίδου και Γρηγορίου Κωνσταντά, βρίσκονται τα Αμπελάκια. «Ἐπὲρ δὲ τὸ χωρίον Μπαμπὰ κεῖται ἐπὶ τινος ἀκρωφείας τῆς Ὀσσης τὸ νῦν μικρὸν καὶ ἄσημον χωρίον, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πλουσία καὶ περίπυστος κατὰ τὴν Εὐρώπην πολίχνη Ἀμπελάκια», γράφει το 1880 ο Νικόλαος Γεωργιάδης (εικ. 2).

Ελάχιστα όμως ακριβή στοιχεία διαθέτουμε σχετικά με τη χρονολογία ίδρυσης της μικρής κωμόπολης. Ο Βυζαντινολόγος Νίκος Βέης αναφέρει⁹⁰ ότι οι κάτοικοι του Λυκοστομίου (μεσαιωνικό χωριό στα Τέμπη) αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις «πεδινές τους οικήσεις» και να κατοικήσουν στα ορεινά Αμπελάκια, για να αποφύγουν τις καταπιέσεις των Τούρκων. Ο συνοικισμός αυτός σχηματίστηκε πριν από το 1700, όπως μας βεβαιώνει και ο Κ. Κουκκίδης, ο οποίος

⁸⁸ Κατσιαρδή, 2003: 220-221.

⁸⁹ Μουτσόπουλος, 1975: 5-12. - Διαμαντοπούλου, 2001: 9-10. – ΥΠ.ΠΟ.Τ.Α.Π., 2000: 8-10. – Ξύτσα - Κοσμάνου, 1974: 7-8.

⁹⁰ εφημ. «Ἡ Πρωΐα», 22 Αυγ. 1943.

ακολούθησε την άποψη του Βέη⁹¹. Αμφιβολίες για την ακρίβεια αυτών των στοιχείων διατυπώνονται από τον Γιάνη Κορδάτο, ενώ ο Ηλίας Γεωργίου μας διαβεβαιώνει ότι το χωριό υπήρχε ήδη τον 16^ο αιώνα, σύμφωνα με τις ενθυμήσεις και επιγραφές που αναφέρονται πριν από το 1585 και την επιγραφή του ναού της Αγίας Παρασκευής με χρονολογία 1651. Ένας άλλος, μάλλον ισχυρός λόγος που αποδεικνύει ότι το χωριό κατοικήθηκε στα δύσκολα χρόνια μετά την τουρκική κατάκτηση, είναι και η οχυρή του θέση, καθώς μένει αθέατο από παντού⁹².

Διάσταση απόψεων υπάρχει όμως και όσον αφορά στην ονομασία του χωριού. Κατά τον Αμπελακιώτη πατριδογράφο Ι. Λεονάρδο, το χωριό ίσως πήρε την ονομασία του από τους πολλούς αμπελώνες που υπήρχαν εκεί. Την άποψη αυτήν την απορρίπτει ο Κορδάτος, επειδή, κατά τη γνώμη του, δεν ταιριάζει το όνομα Αμπελάκια με τους πολλούς αμπελώνες. Ούτε φαίνεται σωστή, κατά τη γνώμη του, η ετυμολογική ερμηνεία που δίνουν κάποιοι λόγιοι, πως η ονομασία Αμπελάκια προέρχεται από παραφθορά της λέξης «Αμφιλάκκια»⁹³. Το χωριό πάντως δεν κατοικήθηκε ποτέ από Τούρκους, γι' αυτό και οι κάτοικοί του μπορούσαν να καλλιεργούν πιο άνετα και να αναπτύσσουν διάφορες τέχνες, όπως υφαντική, νηματουργία, μεταξουργία κ.ά. Ο Γ. Κορδάτος υποστηρίζει ότι κατά πάσα πιθανότητα τα Αμπελάκια ανήκαν στο μεγάλο βυζαντινό μοναστήρι «Άγιος Δημήτριος», που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Όσας. Σε αυτό συνηγορούν και οι μαρτυρίες ότι το 1796 οι Τούρκοι που κατοικούσαν στον κάμπο, από φθόνο για την οικονομική ευμάρεια των κατοίκων ή για πλιάτσικο, επιτέθηκαν αλλά δεν κατέλαβαν την κομόπολη των Αμπελακίων⁹⁴ (εικ. 3)⁹⁵.

3.3. Η κοκκινάδικη τέχνη στα Αμπελάκια

Σχετικά με την έναρξη της κοκκινάδικης τέχνης έχουν γραφεί πολλά, όχι απολύτως ακριβή, λόγω της έλλειψης πηγών. Οι Δημητριάδες Φιλιππίδης και

⁹¹ Σύμφωνα με άλλους μελετητές (Χρ. Μπλέτας, *Τέμπη και η γειτονική περιοχή*, Θεσσαλονίκη 1993), με την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους (1393/1934), οι κάτοικοι του βυζαντινού Λυκοστομίου αποσύρθηκαν προς την Όσσα για λόγους επιβίωσης: Βόγιας, 2006: 32.

⁹² Μουτσόπουλος, 1975: 9, 11.

⁹³ Κορδάτος, 1973: 18.

⁹⁴ Κορδάτος, 1973: 22.

⁹⁵ Εφημ. *Έσπερος*, Λειψία, Ιανουάριος 1882. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στη «Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία», του Λεονάρδου Ι.Α., Πέστη 1836.

Κωνσταντάς, μας περιγράφουν την μεταμόρφωση της κωμόπολης από χώρα άσημη σε γνωστή, λόγω των «*ἐξαιρέτων νημάτων ὅπου βάφονται εἰς αὐτήν, καὶ διὰ τὸ ἐμπόριον ὅπου κάμνουν οἱ ἴδιοι μὲ αὐτὰ εἰς ὅλη τὴ Γερμανία, καὶ οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι οἱ Λαρισαῖοι καὶ μάλιστα οἱ περίοικοί της τὴ σέβονται διὰ τὸ κέρδος ὅπου ἔχουν ἀπὸ αὐτήν, ὡσάν ὅπου διὰ μέσου αὐτῆς πουλοῦν τὰ νήματά τους καὶ ζοῦν*». Όμως, αν και η τέχνη της βαφής ήταν γνωστή από τα πολύ παλιά χρόνια στην περιοχή της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα στην πατρίδα του Φιλοκτήτη, τη μαγνησιακή Μελίβοια, άλλες πηγές θέλουν την τέχνη της επεξεργασίας και της βαφής των νημάτων να έχει έρθει από την Μικρά Ασία στον Τύρναβο, απ' όπου Τυρναβίτες τεχνίτες τη διέδωσαν στην Ραψάνη και τα Αμπελάκια⁹⁶ (εικ. 4). Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η μετακίνηση τεχνιτών, εποχική ή μόνιμη μετανάστευση, αποτελούσε συνηθισμένο φαινόμενο των προβιομηχανικών ή πρωτοβιομηχανικών κοινωνιών και συνδεόταν με το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, κυρίως με τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης⁹⁷.

Την πρώτη ύλη, το βαμβάκι, οι Αμπελακιώτες το προμηθεύονταν από τη Θεσσαλία, αλλά και τη Μακεδονία. Η επεξεργασία του βαμβακιού γινόταν στα Αμπελάκια, όπου δούλευαν όλοι. Τα αμπελακιώτικα νήματα όμως οφείλουν τη μεγάλη τους ζήτηση στο άλικο χρώμα τους (κόκκινο της φωτιάς), που δεν ξεθώριαζε από τον ήλιο ή τον καιρό (εικ. 5). «*Φόνον γὰρ ἀτεχνῶς ἐκεῖνο τὸ ἐρυθρόδανον ἔσταζεν*», μνημονεύει ο Νικήτας Χωνιάτης⁹⁸. Το χρώμα αυτό έδινε στα νήματα η χρωστική ουσία, η οποία επιστημονικώς καλεῖται αλιζαρίνη και περιέχεται στη ρίζα του φυτού «ερυθρόδανον» (εικ. 6). Το ριζάρι, το οποίο οι Αμπελακιώτες προμηθεύονταν από την κοιλάδα των Τεμπών, όπου ήταν αυτοφυές, ή από τη Σμύρνη, το άλεθαν σε χειροκίνητους μύλους, αλλά και σε γουδιά⁹⁹. Ήταν το καλύτερο υλικό για βαφές αντοχής, που απαιτούσαν τα βαμβακονήματα, ώστε ακόμη και τα αγγλικά εργοστάσια «*ἐδοκίμασον αἰσθαντικὴν ζημίαν, ἐπειδὴ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τὸ κατασκευάσουν τόσον βαθύχροον καὶ διαρκές*», όπως μαρτυρεῖ ο Λεονάρδος στη «*Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*»¹⁰⁰.

⁹⁶ Μουτσόπουλος, 1975: 29.

⁹⁷ Κατσιαρδή, 2003: 49.

⁹⁸ Μουτσόπουλος, 1975: 29.

⁹⁹ Κατσιαρδή, 2003: 205.

¹⁰⁰ Μουτσόπουλος, 1975: 31.

Η επεξεργασία και βαφή των νημάτων δε βασιζόταν σε κάποιο απόκρυφο μυστικό, αλλά στην εμπειρία και την τεχνική των Αμπελακιωτών βαφέων, αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι ο βαφέας του 18^{ου} αιώνα ήταν όχι μόνο τεχνίτης αλλά και επιστήμων και καλλιτέχνης, αφού δεν αρκούσε να γνωρίζει τη βαφική ύλη και τις ιδιότητές της, αλλά έπρεπε να προετοιμάζει κατάλληλα τα υλικά, ώστε να παράγει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Σαφή απόδειξη αποτελεί η αξία του μυστικού της ερυθροβαφής, μυστικό το οποίο η αυλική επιτροπή της Κάτω Αυστρίας φύλαξε στα αρχεία της για είκοσι χρόνια. Πρόκειται για τη «βαγγελίνεια διδασκαλία», το μυστικό της «βαφής νημάτων κατά το τουρκικό κόκκινο χρώμα», την οποία κατέθεσε μάλλον ο Βαγγελινός το 1757 στην αυλική επιτροπή. Οι βασικές διαδικασίες της βαφής συνοψίζονται ως εξής: πλύσιμο, καθαρισμός, λεύκανση, στύψη, κυρίως βαφική, τελικό πλύσιμο στέγνωμα. Πρόκειται όμως για εξαιρετικά χρονοβόρες διαδικασίες, προκειμένου να επιτευχθεί η «ζωντάνια» του χρώματος. Το βαμβακερό νήμα έπρεπε αρχικά να καθαριστεί από τα στοιχεία που θα εμπόδιζαν να στερεωθεί η βαφή (λιπαρές ουσίες, βρωμιές). Αυτά τα στοιχεία δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν με απλό νερό, αλλά με την αλισίβα. Ακολουθούσε το στάδιο της *μετουσίωσης*, δηλαδή της προσθήκης οργανικών ουσιών, κατά το οποίο γινόταν επεξεργασία του νήματος με παχύ λάδι ελιάς σε ανάμειξη με σόδα, γαστρικά υγρά και κόπρανα προβάτου. Αυτά έδιναν τη δυνατότητα στη βαφική χρωστική ουσία να «δέσει» με το νήμα. Η «μετουσίωση» του νήματος συνεχιζόταν με το πλύσιμο με κηκίδια (σπόροι βελανιδιάς) και με τη στύψη, δηλαδή την πλύση με στυπτηρία. Το καλύτερο αποτέλεσμα επιτυγχανόταν με πολλά πλυσίματα. Στο προτελευταίο στάδιο, αυτό της βαφής, εκτός από τη χρωστική ουσία (ριζάρι) χρησιμοποιούνταν και αίμα βοδιού ή προβάτου, επειδή πίστευαν ότι προσέδιδε ζωντάνια στο κόκκινο χρώμα. Στο τελευταίο στάδιο, τα βαμμένα νήματα πλένονταν πολλές φορές με νερό και σόδα ή ποτάσα ή σαπούνι. Η επιτυχία πάντως του χρώματος οφειλόταν και στο σωστό στέγνωμα, το οποίο δεν έπρεπε να διαρκεί πολλές μέρες. Γι' αυτό οι βαφές στην Ανατολή γίνονταν από τον Απρίλιο ως τον Οκτώβριο, όταν η ξηρότητα του αέρα ήταν αυξημένη και οι ζεστές μέρες περισσότερες¹⁰¹.

¹⁰¹ Κατσιαρδή, 2003: 187-195. Ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη F. Beaujour περιγράφει τη διαδικασία της βαφής ως εξής: «Το βαμβάκι μουσκεύεται μέσα σε υγρά από σαπουνάδα, φτιαγμένα από λάδι και μια αλυσίβα από σόδα. Το βαμβάκι κοπανίζεται για πολλές μέρες μέσα στις αλυσίβες αυτές. Στο πρώτο μπάνιο διαλύονται κατσικίσια κόπρια ή υγρά από το στομάχι μηρυκαστικών ζώων. Κατόπιν το βαμβάκι πλένεται, ξεβγάζεται και βάφεται με το ριζάρι.

3.4. Η «Κοινή Συντροφία»

Όσοι ασχολήθηκαν με την περίπτωση των Αμπελακίων δεν μπόρεσαν να προσδιορίσουν με ακρίβεια τον χρόνο έναρξης της κοκκινάδικης τέχνης. Ανέκδοτα υπομνήματα Γάλλων προξένων στη Θεσσαλονίκη (Μοντοράν 1753, Μαρσέλ 1786, Κουζινερί 1789, Αραζί 1776, Φ. Μποζούρ 1800) μας πληροφορούν ότι κατά την περίοδο 1787-1797 ανθούσε η νηματουργία στη Θεσσαλία και «τα εργαστήρια του Τυρνάβου -και προφανώς των Αμπελακίων- ήταν γνωστά στο ευρωπαϊκό εμπόριο με την ονομασία Χρηματιστήριο βαμβακιού της Ελλάδας»¹⁰². Ο Ηλίας Νικολόπουλος αναφέρει ότι η τεχνική της βαφής των βαμβακερών νημάτων μεταφέρθηκε στα Αμπελάκια από τεχνίτες που δούλευαν στη Λάρισα και στον Τύρναβο, οι οποίοι δημιούργησαν εκεί τον πρώτο κίρχανά (εργαστήριο). Άλλες πηγές όμως αναφέρουν ότι η κοκκινάδικη τέχνη ήταν ήδη γνωστή από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα σε τρεις οικισμούς της Θεσσαλίας: στα Αμπελάκια, στη γειτονική Καρύτσα και στον Τύρναβο¹⁰³.

Είναι επομένως πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια το πότε άρχισαν να λειτουργούν τα πρώτα νηματουργεία και βαφεία στα Αμπελάκια. Αν λάβουμε υπόψη μας τις πληροφορίες που μας δίνουν οι Δημητρίεις Δανιήλ και Γρηγόριος στη *Γεωγραφία Νεωτερική* (1791), φαίνεται ότι εργαστήρια βαφής και επεξεργασίας νήματος λειτουργούσαν στα Αμπελάκια πριν από το 1770¹⁰⁴. Από τότε όμως που δημοσιεύτηκε από τον Ηλία Γεωργίου η αλληλογραφία του Γεωργίου Σβάρτζς (**εικ. 7**), που βρίσκεται στο Αρχείο Δογάνη, κληρονόμου και ιδιοκτήτη του αρχοντικού, πολλές απορίες λύθηκαν σχετικά με το έτος ίδρύσεως της «Κοινής Συντροφίας και Αδελφότητας» των Αμπελακίων. Από την επιστολή της 22/2/1772, που είναι η παλιότερη, γίνεται γνωστό ότι υπήρχαν στα Αμπελάκια ήδη από το 1771 μικρές συντροφίες, οι οποίες ενώθηκαν σε μία το 1778.

Παίρνει πιο λαμπερό χρώμα, όταν πλένεται μέσα σε αλυσίβα από σόδα». Πληροφορίες για τη διαδικασία βαφής παίρνουμε και από άλλους περιηγητές, όπως ο W.M. Leake και ο H. Holland, οι οποίοι προσπαθούν να εξηγήσουν το τόσο επιτυχημένο σκουροκόκκινο χρώμα των αμπελακιάτικων βαμβακερών νημάτων: Μουτσόπουλος, 1975: 31.

¹⁰² Μαυρόγιαννης – Παπαγεωργίου, 2005: 31.

¹⁰³ Βόγιας, 2006: 39.

¹⁰⁴ Στο έργο τους αναφέρεται ότι «στα Αμπελάκια μαζώνονται πολλοί, οί πλούσιοι βάνουν τὰ ἄσπρα τους καὶ οί φτωχοί τὸν κόπο τους, καὶ συγκυβερνοῦνται ἄτοί τους συστήνουν συντροφιαῖς ἂι μεγαλύτεραις συντροφιαῖς βαστοῦν ἐμπορικά σπίτια εἰς τὴν Σμύρνη, στη Κωνσταντινούπολι, στη Βιέννα, στη Λειψία καὶ εἰς ἄλλαις ἐμπορικαῖς πόλεις ταῆς Γερμανίας»: Μουτσόπουλος, 1975: 37.

Ο Αμπελακιώτης λόγιος Λεονάρδος κάνει αναφορά πιο συγκεκριμένα σε πέντε συντροφίες: του Ν. Πέσιου, του Γ. Παπαευθυμίου, του Δροσινού Χατζή Ίβου, του Αρσένη Χατζή Πρασά και του Γεωργίου Σβαρτς οι οποίες ενώθηκαν σε μία Κοινή Συντροφία, αποτελούμενη από 80 μεγαλεμπόρους¹⁰⁵. Οι μικρές συντροφίες είχαν επιχειρήσει και στο παρελθόν να συνεταιριστούν, αλλά δεν το κατάφεραν, λόγω του ανταγωνισμού που υπήρχε ανάμεσά τους. Επειδή λοιπόν πρόκειται για ένωση επιμέρους εταιρειών, ο Κορδάτος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Κοινή Συντροφία είναι «κοινοπραξία και όχι συνεταιρισμός»¹⁰⁶, ενώ ο Felix Beaujour, ο οποίος επισκέφθηκε τα Αμπελάκια το 1797, περιγράφει την ενοποίηση των Εταιρειών ως εξής: «δημιουργήθηκε μία ετερόρρυθμη Εταιρεία¹⁰⁷, οι κανονισμοί της οποίας συντάχθηκαν από σοφούς άνδρες».

«Στη νέα αυτή Εταιρεία», γράφει ο Beaujour, «κάθε ιδιοκτήτης ή διευθυντής φάμπρικας συνεισφέρει ένα ποσό ανάλογα με τις δυνάμεις του. Το μικρότερο ποσό καταβολής ορίστηκε σε 5.000 γρόσια και το ανώτερο σε 20.000, για να μην μπορούν να καταβροχθίσουν οι πλούσιοι όλα τα κέρδη. Οι εργάτες μπόρεσαν να ενώσουν τις οικονομίες τους και απαρτίσανε κοινές μερίδες, οι οποίες αποτελούσαν μικρότερες ετερόρρυθμες Εταιρείες που ενσωματώθηκαν στη μεγάλη. Αυτοί οι εργάτες, εκτός από τα χρήματα, πρόσφεραν και τον κόπο τους, ώστε απολαμβάνοντας τον μισθό της εργασίας τους μαζί με τα κέρδη καλοπερνούσαν. Τα μερίσματα ορίστηκαν σε 10% τον χρόνο και το περισσευούμενο κέρδος προσαυξάνονταν στο αρχικό κεφάλαιο, το οποίο μέσα σε δύο χρόνια από 600.000 έφτασε 1.000.000 γρόσια»¹⁰⁸.

Το ιδρυτικό καταστατικό του Συνεταιρισμού δε διασώθηκε, αλλά έφτασαν σε εμάς τρία καταστατικά, στα οποία οι κανονισμοί της εταιρείας συντάχθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνονται στα νομικά δεδομένα του χώρου από τον οποίο έλεγχαν τις εμπορευματικές τους δραστηριότητες, δηλαδή τη Βιέννη¹⁰⁹. Το καταστατικό του 1780, που δημοσιεύτηκε από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο το 1917, το καταστατικό του 1795 που έδωσε ο Δροσινός, σημαντικό στέλεχος του

¹⁰⁵ Μουτσόπουλος, 1975: 37.

¹⁰⁶ Κορδάτος, 1973: 170.

¹⁰⁷ Ο F. Beaujour κάνει λόγο για ετερόρρυθμη εταιρεία, επειδή αυτή η εμπορική μορφή υπήρχε στη Γαλλία. Η Κοινή Συντροφία των Αμπελακίων δεν είχε όμως καμία οργανωτική ομοιότητα με τέτοιες εταιρείες ούτε στον τύπο ούτε στην ουσία: Μαυρόγιαννης – Κολυμβάς, 2005: 43.

¹⁰⁸ Κορδάτος, 1973: 62.

¹⁰⁹ Κατσιαρδή, 2003: 252.

Συνεταιρισμού, στον François Boulanger και το καταστατικό του 1805. Στο καταστατικό του 1780 γίνεται λόγος για την «ἀνακαίνισιν καὶ συγκρότησιν τῆς κοινῆς συντροφίας πραγματευτῶν καὶ τεχνιτῶν», και καλεῖται «κάθε ἀδελφός νὰ ἀπολαύσῃ τῆς κοινῆς τραπέζης καὶ ἀδελφότητος φέρων μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν εὐωχίαν ταύτην τὸ προσῆκον ἔνδυμα, ὁ μὲν εὐπορῶν τὸ μεταδοτικόν καὶ φιλάδελφον, ὁ δὲ ἀπορῶν τὸ ὑπομονετικόν, τὸ εὐπειθές τὸ κατὰ πάντα ὑπήκοον καὶ τὴν προσήκουσαν ἀσφάλειαν». Ως ὅροι αναφέρονται ἡ ανανέωση τοῦ συμβολαίου κάθε τρία χρόνια και ὁ ορισμός ἐπιστατῶν και προεστῶτων, ὡστε να ἐπιβλέπονται καλύτερα οἱ υποθέσεις τῆς Κοινῆς Συντροφίας «εἰς Ἀμπελάκια, εἰς τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης και εἰς ἄλλους τόπους». Οἱ κεφαλές και οἱ ἐπιστάτες τῆς Συντροφίας «ὀφείλουσι κρατεῖν καὶ ἐπιτηρεῖν τὰ μετρητά»¹¹⁰.

Από τον Γεώργιο Ν. Φιλάρετο, ὁ ὁποῖος χαρακτήρισε τὴ Συντροφία τῶν Ἀμπελακίων ὡς τὸ μεγαλύτερο κοινωνικό ἐπίτευγμα, που παρόμοιό του σχεδίασε ὁ Πλάτων στὴν «Πολιτεία» και στοὺς «Νόμους» και περιέγραψαν στο ἔργο τους ὁ Ρουσσώ και ὁ Βολταίρος, περιγράφεται ὁ τρόπος κατανομῆς τῶν κερδῶν και τῶν ζημιῶν. «Στα γενικά ἐξόδα περιλαμβάνονται: α) τὸ ἀντίτιμο ἀπὸ τὴ διανομὴ σίτου στους φτωχοὺς και ἀνίκανους για ἐργασία, β) τὰ δώρα που χορηγοῦνται στους πασάδες, για να διευκολύνονται οἱ ἐργασίες τοῦ συνεταιρισμοῦ, γ) οἱ δαπάνες για τὴ συντήρηση τῶν οδῶν και τῶν θεραπευτηρίων. Μετά ἀπὸ αὐτά, πληρώνονταν στους κεφαλαιούχους τόκος 15% και για τὶς καταθέσεις τόκος 12% και ὀρίζονταν τὰ κέρδη που ἀναλογούσαν στους ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν, στους ὁποῖους καλλιεργούνταν τὸ βαμβάκι και τὸ ἐρυθρόδανο. Μετά ἀπὸ αὐτά, ἐπαίρναν τὰ ποσὰ που τους ἀναλογούσαν οἱ ἐργάτες που δεν εἶχαν περιουσία»¹¹¹.

Τα σημεῖα αὐτά τοῦ καταστατικοῦ ἀπὸ ἄλλους ἐρμηνεύτηκαν με τέτοιο τρόπο ὡστε ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων να φαίνεται ὅτι πρόσφερε τὴ λύση στο μέγα ζήτημα συνεργασίας κεφαλαιούχων και ἐργατῶν (Κων/νος Παπαρρηγόπουλος – Φάνης Μιχαλόπουλος) και ἀπὸ ἄλλους ὅτι οἱ κεφαλές και οἱ ἐπιστάτες τῆς Ἐταιρείας εἶχαν συγκεντρώσει στα χέρια τους ὅλη τὴν οικονομική δύναμη τῆς ἐταιρείας, χωρὶς να εξασφαλίζουν ἀπαραίτητα τὶς καταθέσεις τῶν μικρῶν κεφαλαιούχων και ἐργατῶν (Ν. Μουτσόπουλος, Γ. Κορδάτος). Γι' αὐτοὺς

¹¹⁰ Στο καταστατικό τοῦ 1780 ὡς ἐπιστάτες και διοικητές τῆς ἀδελφότητος στα Ἀμπελάκια ὀρίζονται ὁ Χ'' Κώνστας, ὁ Χ'' Δροσινός, ὁ Χ'' Ἴβος, οἱ Ἰωάννης και Κώνστας Φορτάδες,, ὁ Εὐθύμης Δημητρίου και ὁ Ἰωάννης Μεζεβύρης, ἐνῶ στο ἐξωτερικό ὁ Ἀρσένης Χ'' Πρασσάς, ὁ Ν. Πεδῖος, ὁ Γεώργιος Σβαρτς και ὁ Νικόλαος Μιχαήλ: Μουτσόπουλος, 1975: 38.

¹¹¹ Φιλάρετος, 1927: 22, 29.

και κάποιους άλλους λόγους πιστεύεται ότι δημιουργήθηκαν διχόνοιες και διαμαρτυρίες μεταξύ των μελών της Συντροφίας, που οδήγησαν στη διάλυσή της. Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του αρχείου Δογάνη, η Κοινή Συντροφία διαλύθηκε και ανασυστήθηκε το 1792 έχοντας ωστόσο υποστεί φοβερές ζημιές, εξαιτίας της διχόνοιας μεταξύ των μελών, των καταχρήσεων των εταίρων και του πολέμου που συντάρασε την Ευρώπη και δυσκόλεψε τις μεταφορές από την ξηρά¹¹².

Στο δεύτερο καταστατικό του 1795, το οποίο έγινε γνωστό από μετάφραση στη γαλλική γλώσσα, που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Boulanger, πληροφορούμαστε ότι η Συντροφία αποτελείται πλέον από δύο χωριστές συντροφίες, τη συντροφία των αδελφών Σβαρτς και τη συντροφία του Ευθ. Δημητρίου, οι οποίοι είναι επιστάτες και διοικητές της Αδελφότητας, μαζί με τον Ιωάννη Γαργούλη. Αυτοί οι τρεις εξουσιοδοτούνται να διορίζουν τους επιστάτες και προϊσταμένους στη Γερμανία και αλλού. Οι στόχοι της Συντροφίας τίθενται με μεγαλύτερη σαφήνεια, «για να εξασκήσουμε τη βιομηχανία της κόκκινης βαφής, να εμπορευθούμε τα βαμβακονήματα, καθώς και κάθε άλλο εμπόρευμα», ενώ ορίζεται ως υποχρέωση η εκκαθάριση των λογαριασμών στην τριετία, με γενική απογραφή και αποτίμηση των αποθεμάτων. Πριν εκπνεύσει η τριετία, θα αποφασιστεί αν θα αυξηθούν τα μερίδια των ικανών μελών, ενώ των άλλων προβλέπεται να μείνουν στάσιμα. Στο δέκατο πέμπτο άρθρο διαβάζουμε ότι η μάρκα της Συντροφίας που θα ισχύει για κάθε χώρα και θα αναγνωρίζεται με την επωνυμία «Αδελφοί Σβαρτς και συντροφία» είναι η ακόλουθη:

+

ΑΔΣΦ

Β

και θα αναγνωρίζεται με την επωνυμία «Αδελφοί Σβαρτς και συντροφία»¹¹³.

Άλλα σημεία του καταστατικού που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι τα εξής: **α.** Όλοι οι Αμπελακιώτες συμμετείχαν σε αυτήν την συνεταιριστική επιχείρηση. Οι γαιοκτήμονες συμμετείχαν με τα κτήματά τους, οι κεφαλαιούχοι με

¹¹² Μουτσόπουλος, 1975: 40.

¹¹³ Ξύτσας – Κοσμάνος, 1974: 65-68. - Βόγιας, 2006: 50. Το Β κάτω από τα αρχικά ΑΔΣΦ ήταν το αρχικό της λέξης: Βιέννη, όπως υποθέτει η Κατσιαρδή. Την υπόθεση στηρίζει το γεγονός ότι αυτή, όπως και η επόμενη συντροφία του 1805, είχε πρωτοκολληθεί στο εμποροδικείο της Βιέννης. Ο Ν. Βέης αντίθετα υποστήριζε ότι ήταν Θ, που σήμαινε Θεσσαλία: Κατσιαρδή, 2003: 248.

τα χρήματά τους, οι τεχνίτες και οι εργάτες με την εργασία τους. β. Η Γενική Συνέλευση των μελών του Συνεταιρισμού ήταν το κυρίαρχο σώμα και συμμετείχαν σε αυτό όλοι οι κάτοικοι, πλούσιοι και φτωχοί. Η Γενική Συνέλευση εξέλεγε τα μέλη των επιτροπών, οι οποίες ήταν: η Εκτελεστική, η Διοικούσα, η Γεωργική, η Διευθύνουσα επί της Βιομηχανίας, η Επιτροπή ελέγχου. γ. Η Γενική Συνέλευση στο τέλος κάθε χρονιάς διένεμε τα κέρδη ως εξής: Αφού απέδιδε το φόρο προς τον Πασά της Λάρισας και εξαιρούσε τα έξοδα του Συνεταιρισμού, χώριζε ένα χρηματικό ποσό για τους φτωχούς, για να αγοραστεί σιτάρι, άλλα τρόφιμα και φάρμακα. Χρησιμοποιούσε ένα γενναίο ποσό για τη φιλοξενία υψηλών προσκεκλημένων. Διέθετε χρήματα για τη συντήρηση νοσοκομείων, σχολείων, τυπογραφείων, εκκλησιών, δρόμων, καθώς και για τη λειτουργία των γραφείων του εξωτερικού (Βιέννη, Λειψία, Αμβούργο, Βουδαπέστη, Οδησό, Λυών, Λονδίνο, Κωνσταντινούπολη και αλλού), τα οποία στελεχώνονταν μόνο από μέλη του Συνεταιρισμού που μπορούσαν συγχρόνως να σπουδάσουν (εικ. 8)¹¹⁴. Τα κέρδη που απέμεναν, μοιράζονταν μεταξύ των ιδιοκτητών των αγρών, των εργατών, των οδηγών και όλων των άλλων που συμμετείχαν στις εργασίες, ανάλογα με τον αριθμό των ημερομισθίων και το είδος εργασίας. Από τον τρόπο διανομής φαίνεται το πνεύμα της κοινωνικής φιλαλληλίας, αλληλεγγύης, καθώς και το πνεύμα της κοινωνικής, πνευματικής και ηθικής προόδου¹¹⁵.

Παρά ταύτα, η Συντροφία διασπάται το 1798 από πολλές αιτίες, όπως ήταν η παρεμπόδιση εισαγωγής εμπορεύματος από τη Ρωσία, ο συναγωνισμός των Ιουδαίων, η πολεμική κατάσταση στην Ευρώπη, η ακρίβεια των υλικών της επιχείρησης, οι καταχρήσεις κάποιων μελών και η επιβουλή του Γ. Πέσιου, που διώχτηκε από τον Συνεταιρισμό το 1797. Ένα χρόνο αργότερα η Συντροφία ανασυστήθηκε, αλλά οι κλυδωνισμοί συνεχίστηκαν μέχρι το 1814, οπότε και διαλύθηκε οριστικά. Αξίζει να παραθέσουμε μερικά σημεία από το τελευταίο καταστατικό του 1805, με το οποίο δηλώνεται η σύσταση μίας συντροφίας (εταιρικό συμβόλαιο) ανάμεσα στην εταιρεία του Χ΄ Πρασά Μεζεβείρη (24 μέλη), την εταιρεία του Δροσινού Χ΄ Ίβου (16 μέλη) και την εταιρεία των

¹¹⁴ Βόγιας, 2006: 51-53. Οι συντροφικές συσσωματώσεις, όπως ονομάζει ο Η. Νικολόπουλος τις συντροφίες αυτές, για να παρακολουθούν πληρέστερα τις οικονομικές δραστηριότητες και να εξασφαλίζουν καλύτερο διαχειριστικό έλεγχο, εφαρμόζαν εξαιρετικά εξελιγμένα λογιστικά συστήματα και τεχνικές. Στα καταστατικά των συντροφιών υπήρχε λοιπόν πρόβλεψη να δαπανώνται χρήματα για την εκμάθηση της λογιστικής και των ξένων γλωσσών, για όσα από τα μέλη ή τα παιδιά τους το επιθυμούσαν: Νικολόπουλος, 1996: 100.

¹¹⁵ Διαμαντοπούλου, 2001:12.

Αυταδέλφων Σβαρτς (12 μέλη). Έδρα της εταιρείας παραμένουν τα Αμπελάκια, όπου θα συνεχίσουν να στέλνονται κάθε τρία χρόνια οι λογαριασμοί των οίκων της Βιέννης, Κωνσταντινούπολης και Σμύρνης και θα γίνεται εκκαθάριση όλων των λογαριασμών. Το περιεχόμενο του τελευταίου αυτού καταστατικού, στα άρθρα του οποίου δεν θα αναφερθούμε με λεπτομέρειες, διακρίνεται και από τον εμφανέστατο χαρακτήρα οργάνωσης εμπορικής επιχείρησης¹¹⁶.

Από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα το τελευταίο διάστημα ζωής του Συνεταιρισμού είναι η φυλάκιση στα Γιάννενα του Γ. Σβαρτς και του Κ. Χ΄ Αρσενή από τον Αλή πασά για καταχρήσεις το έτος 1806. Τον Γ. Σβαρτς τον βρίσκουμε και πάλι φυλακισμένο το 1812 στη Βιέννη για χρέη, πράγμα που καταδεικνύει ότι ήταν ο κύριος υπεύθυνος για τη διαχείριση της Κοινής Συντροφιάς. Το 1818, από την αποκαλυπτική επιστολή προς τη σύζυγό του πληροφορούμαστε την άσχημη οικονομική του κατάσταση. Άλλοι λένε ότι πέθανε τον ίδιο χρόνο σε ηλικία 80 ετών και άλλοι ότι πέθανε το 1824, όπως φαίνεται από το βιβλίο θανάτων της ελληνικής κοινότητας του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, της οποίας υπήρξε επιφανές μέλος¹¹⁷. Από 'δω και πέρα, γράφει ο Κορδάτος, οι αδελφοί Σβαρτς δε θα παίζουν κανένα ρόλο, ενώ θα συσταθούν άλλες εταιρείες στα Αμπελάκια, οι οποίες θα προσπαθήσουν να ανασυγκροτήσουν την αμπελακιώτικη βιοτεχνία με νέα τεχνικά μέσα, όμως χωρίς αποτέλεσμα¹¹⁸.

Σε σχέση με την τελευταία παρατήρηση του Κορδάτου, μπορούμε να προσθέσουμε ότι πράγματι το 1817 μία μικρότερη συντροφιά αποφάσισε να εκμηχανίσει τη διαδικασία νηματοποίησης, φέρνοντας μηχανές από τη Βιέννη, έτσι ώστε να συμπίσει το κόστος παραγωγής και να αντιμετωπίσει με καλύτερους

¹¹⁶ Κατσιαρδή, 2003: 229-244, 252.

¹¹⁷ Ο F. Boulanger είχε καταχωρήσει στο βιβλίο του την πληροφορία του Δρόσου Δροσινού, σύμφωνα με την οποία ο Σβαρτς είχε πεθάνει σε ηλικία 80 ετών στη Βιέννη, φυλακισμένος για χρέη. Η πληροφορία αυτή δεν επαληθεύεται αρχειακά: Κατσιαρδή, 2003: 234.

¹¹⁸ Κορδάτος, 1973: 104. Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για την οργάνωση και την παρακμή του Συνεταιρισμού. Αναφέρουμε την άποψη του Αδάμ Ανακατωμένου, ο οποίος στο έργο του «Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί Θεσσαλίας» (Αθήνα 1887) παραδίδει: «Η καταστροφή των Αμπελακίων προήλθεν εκ δύο αιτίων, εκ της μανίας των αριστοκρατικών προς την πολυτέλειαν και εκ της ραδιουργίας των ξένων εμπόρων. Οι Αμπελακιώτες οικοδομούντες ανάκτορα και κομίζοντες εκ Βιέννης πολυτελή παραπετάσματα και χρυσά κύπελλα ενόμιζον ότι πράττουσιν έργον φυσικόν, δαπανώντες εκ του περιττού ποσά αμύθητα, στολιζόντες και τας γυναίκας των με τας χρυσάς εκείνας ενδυμασίας, περί των ο αναγνώστης ουδέ καν να συλλάβη ιδέαν δύναται [...]. Η μεσαία τάξις συνετρίβετο διότι δεν ηδύνατο να μιμηθή την πρώτην, η δε Τρίτη εθαύμαζε και εδυσανασχέτει οσάκις διήρχετο προ των ανακτόρων της». Μαζί με αυτά υπήρχαν και δύο «νομοτελειακά», στα πλαίσια των καινούριων συνθηκών παραγωγής: υπερπαραγωγή αμπελακιώτικων νημάτων, συναγωνισμός των αγγλικών. Μερακλής, 1984: 155-156.

όρους τον ξένο ανταγωνισμό¹¹⁹. Δυστυχώς, όμως, τα Αμπελάκια δεν κατάφεραν να διατηρήσουν τη δυναμική θέση που κατείχαν στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Τα αγγλικά νήματα επικράτησαν στην ευρωπαϊκή αγορά σε τέτοιο βαθμό, που οι Αμπελακιώτες αναγκάστηκαν τελικά να εμπορεύονται και οι ίδιοι αγγλικά νήματα. Η παρακμή του συνεταιρισμού τροφοδότησε μία τάση φυγής των κατοίκων προς τις παραιοκίες και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου τους δινόταν η ευκαιρία να αναπτύξουν δραστηριότητες εμπορικού κυρίως χαρακτήρα. Ως αιτίες της παρακμής ήδη έχουν αναφερθεί η πτώχευση της Τράπεζας της Βιέννης, οι έριδες των μελών του Συνεταιρισμού και η καθυστέρηση στην εκμηχάνιση της παραγωγής. Η σημαντικότερη όμως αιτία, αναφέρει ο Ηλίας Νικολόπουλος, πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στη νοοτροπία που φαίνεται ότι επικρατούσε σε τέτοιες συντροφικές συσσωματώσεις, η οποία περιορίστηκε στη διάθεση των προϊόντων στις εξωτερικές αγορές και δεν μερίμνησε για τη δημιουργία μίας δυνατής εσωτερικής αγοράς, ώστε να αναπτύξει παραγωγικές δραστηριότητες μεγάλης διάρκειας¹²⁰.

3.5. Η διαχρονική αποτίμηση του αμπελακιώτικου «φαινομένου» μέσα από την ελληνική και ξένη ιστοριογραφία

Η «ανακάλυψη» του πρωτότυπου για την εποχή του συνεργατικού παραγωγικού συστήματος των Αμπελακίων δεν οφείλεται σε τυχαία γεγονότα. Από πολύ νωρίς, ήδη από το 1779, ασχολήθηκαν πολλοί, οι οποίοι είτε για λόγους βιομηχανικής κατασκοπείας είτε γιατί ενδιαφέρονταν να ερμηνεύσουν το πετυχημένο αυτό παραγωγικό σύστημα, έριξαν φως σε πολλές από τις πτυχές αυτού που οι περισσότεροι αποκαλούν «οικονομικό θαύμα». Πρώτοι οι Δανιήλ Φιλίππιδης και Γρηγόριος Γεωργαντάς (*Νεωτερική Γεωγραφία*, 1791), ο Αμπελακιώτης λόγιος Ι. Λινάρδος (*Νεωτερική Χρονογραφία της Θεσσαλίας*, 1836), ο δάσκαλος Ν. Μάγνης (*Τοπογραφική Περιήγηση της Θεσσαλίας και Μαγνησίας*, 1860) και ο Ν. Γεωργιάδης (*Ιστοριογραφία της Θεσσαλίας*, 1880) προσπάθησαν να παρουσιάσουν, με αντικειμενικό μάλλον τρόπο, αυτά που αφορούν στα

¹¹⁹ Νικολόπουλος, 1996: 102.

¹²⁰ Νικολόπουλος, 1996: 105.

Αμπελάκια. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν Άγγλοι, Ολλανδοί, Γάλλοι, Γερμανοί περιηγητές και διπλωμάτες, οι οποίοι επισκέπτονταν τα Αμπελάκια στην προσπάθειά τους να ανακαλύψουν νέες στρατηγικές, πρώτες ύλες και τεχνογνωσία για την ευρωπαϊκή βιομηχανία. Ανάμεσά τους ο Σουηδός Μπγέρνστολ, οι Άγγλοι Ντόντγουελ (D. Dodwell), Χόλαντ (H. Holland), Κλαρκ (E.D. Clarke), Λικ (W.L. Leake), Γάλλοι πρόξενοι και ο Άγγλος πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη Ούρκχαρτ (Urquhart)¹²¹.

Η αμπελακιώτικη νηματουργία ανακαλύφθηκε όμως επίσημα χάρη στις προσπάθειες της κυβέρνησης της Γαλλίας, στα χρόνια της Επανάστασης, η οποία ζητούσε από τον πρόξενό της, Φ. Μποζούρ (F. Beaujour) να καταγράψει από τις «φάμπρικες» της Ανατολής την παραγωγή πρώτων υλών και το μυστικό της βαφής. Τα αποτελέσματα των ερευνών που δημοσίευσε το 1800 ο Μποζούρ (F. Beaujour) αποτελούν ακόμη και σήμερα το πλέον αξιόπιστο υλικό σχετικά με το παραγωγικό σύστημα των Αμπελακίων. Εξίσου σημαντική είναι η προσφορά του έργου του Γάλλου αρχιτέκτονα Φρ. Μπουλανζέ (F. Boulanger), *Ιστορία της Συνεργατικής Οικονομίας των Αμπελακίων και των Κοινοτικών Θεσμών της Ελλάδας* (1875), στην οποία περιέχεται το δεύτερο καταστατικό (1795) του Συνεταιρισμού¹²².

Η «ανακάλυψη» των Αμπελακίων συνεχίστηκε και κατά τον 20^ο αιώνα, με σημαντικότερο γεγονός την ανεύρεση και δημοσίευση του πρώτου καταστατικού του 1780 από τον Σπ. Λάμπρο, χάρη στον οποίο μπόρεσε να γίνει μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα στα δύο καταστατικά, η οποία καταδείκνυε την μετεξέλιξη του «συνεταιριστικού θαύματος» των Αμπελακίων. Εκτός από τον υπουργό δικαιοσύνης (1896) Γεώργιο Φιλάρετο, που θεωρούσε τον συνεταιρισμό των Αμπελακίων ως πρότυπο κατάλληλο να αναπαραχθεί στην νεοπροσαρτηθείσα Θεσσαλία, ο καθηγητής της Συνεταιριστικής Οικονομίας Θεόδωρος Τζωρτζάκης υποστήριζε ότι «η Κοινή Συντροφία των Αμπελακίων ήταν ο πρώτος και μοναδικός φορέας της συνεταιριστικής ιδέας σε όλη την Ευρώπη». Την άποψη αυτή ενστερνίστηκε και ο ιστορικός Ηλίας Γεωργίου, ο οποίος δημοσίευσε 140 επώνυμες επιστολές των μελών της Κοινής Συντροφίας. Αργότερα, κατά την

¹²¹ Μαυρόγιαννης – Βόγιας, 2005: 22-24.

¹²² Μαυρόγιαννης - Βόγιας, 2005: 22-24. Το βιβλίο του Boulanger θεωρείται από τον Γ. Φιλάρετο εξαιρετικά πολύτιμο, «διότι έγγραφο συμφώνως πρὸς τὰς σημειώσεις τοῦ Αμπελακιώτου ἰατροῦ Δρόσου Δροσινού, ὅστις ἦτο καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ ὃθεν παρέχει ἡμῖν καὶ συμπληρωματικὰς πληροφορίας ἀξιολόγουσ: Φιλάρετος, 1927: 5.

περίοδο της Κατοχής, ο ακαδημαϊκός Νίκος Βέης ανέδειξε με την μελέτη γραπτών πηγών την ανάπτυξη που γνώρισαν τα γράμματα, η παιδεία και ο πολιτισμός στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Σημαντική βιβλιογραφική στήριξη μάς προσφέρει ο Νίκος Μουτσόπουλος, ο οποίος δημοσίευσε ιστορική και αρχιτεκτονική μελέτη για τα Αμπελάκια (1965), ενισχύοντας την άποψη εκείνων που θεωρούν το παραγωγικό σύστημα των Αμπελακίων ως κοινοπραξία και όχι ως συνεταιρισμό.

Μεταπολεμικά υπήρξαν πολλές μελέτες οι οποίες προσέγγισαν την περίπτωση των Αμπελακίων, εκκινώντας από διαφορετικές – συχνά εκ διαμέτρου αντίθετες – ιδεολογικές αφετηρίες. Στον αντίποδα του Κ. Κουρκίδη, που υποστήριξε με θέρμη ότι στα Αμπελάκια οργανώθηκε ο πρώτος συνεταιρισμός του κόσμου, βρίσκεται ο Γ. Κορδάτος, ο οποίος στη μελέτη του «Τα Αμπελάκια και ο μύθος για το συνεταιρισμό τους» (1955) δεν αναγνώρισε το συνεταιριστικό μοντέλο των Αμπελακίων, ούτε είδε σε αυτό ένα δείγμα του πρώιμου ελληνικού καπιταλισμού. Αντίθετα, υποστήριξε ότι είναι αδύνατον να καλλιεργήθηκε η ιδέα μιας οικονομικής συνεργασίας των μικροπαραγωγών, επαγγελματιών και εργαζομένων σε έναν τόπο και σε μία εποχή που δεν υπήρχε κεφαλαιοκρατική συγκρότηση της οικονομίας. Οι συνεταιρισμοί, σημειώνει, είναι αμυντικές οργανώσεις ενάντια στα καταστρεπτικά αποτελέσματα του κεφαλαιοκρατισμού και τέτοιο οικονομικό σύστημα δεν υπήρχε φυσικά στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα¹²³.

Αλλά και ο Σπύρος Ασδραχάς βλέπει στον Συνεταιρισμό έναν οικονομικό μηχανισμό προκαπιταλιστικού τύπου, όπου η κύρια λειτουργία του κεφαλαίου είναι τοκογλυφικού και εμπορικού χαρακτήρα. Ασκώντας κριτική στο περιεχόμενο των καταστατικών, συμπεραίνει ότι οι εργάτες συμμετείχαν στα κέρδη μόνο αν δέχονταν να μην πληρωθούν τα ημερομίσθιά τους, πριν από την απόδοση του λογαριασμού της Συντροφίας. Έτσι κεφαλαιοποιούνταν τα ημερομίσθιά τους και οι συντροφίες κατάφερναν με αυτό το μεταβλητό κεφάλαιο να αγοράσουν τις πρώτες ύλες. Αυτό το στοιχείο, λέει, έδωσε την εντύπωση στους μελετητές και περιηγητές ότι πρόκειται για συνεταιρισμό κεφαλαίου εργασίας.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο εστιάζει ο Ασδραχάς, στην άποψη του οποίου αναφερόμαστε με περισσότερες λεπτομέρειες, είναι ότι οι εμπορικές συντροφίες ελέγχονταν και διοικούνταν από περιορισμένο αριθμό επιχειρηματιών, που ήταν

¹²³ Κορδάτος, 1973: 167, 169

και οι πλουσιότεροι. Αυτοί ήταν επιφορτισμένοι με την κατανομή και την είσπραξη των φόρων και ασκούσαν εξουσία και στα πλαίσια της κοινότητας. Αντιλαμβάνονταν το δημόσιο αγαθό ως υποχρέωσή τους και γι' αυτό φρόντιζαν για την ίδρυση ή ανανέωση κάποιας σχολής, καθώς και για την κατασκευή δημοσίων έργων. Μέσα σ' αυτό το «αδιαμόρφωτο κλίμα» πολιτισμού, μεγάλες προσωπικότητες του Διαφωτισμού βρίσκουν μία θέση διδασκαλίας και κυρίως ένα κλίμα αποδοχής. Φαινόμενα εκπολιτισμού, όπως το κτίσιμο πολυτελών σπιτιών, μαρτυρούν περισσότερο την ανάγκη κοινωνικής κατακύρωσης, που δεν υπολογίζει και πολύ τη «φρονιμάδα». Οφείλουμε όμως να παραδεχτούμε, συνεχίζει, ότι παρά την εισαγωγή δυτικών συνηθειών, δεν παρατηρείται αποδιάρθρωση της κοινωνίας και όλα φαίνεται να ενσωματώνονται σε ένα σύστημα αναγνωρισμένων αξιών¹²⁴.

Οι παραπάνω απόψεις βρίσκουν αντίθετο τον καθηγητή Διονύση Μαυρόγιαννη, σύμφωνα με τον οποίο στα Αμπελάκια φαίνεται ότι εφαρμόστηκε, μία εναλλακτική, επιτυχημένη στην πράξη, μορφή ενός συνεργατικού, λαϊκού καπιταλισμού, με ανθρώπινο πρόσωπο. Αυτός ο συνεργατικός λαϊκός καπιταλισμός αγκάλιαζε ολόκληρη την αυτοδιοικούμενη τοπική κοινότητα και άπλωνε τα ευεργετικά της αποτελέσματα στις γειτονικές κοινότητες της Θεσσαλίας¹²⁵. Ο Ηλ. Νικολόπουλος επίσης στην μελέτη του «Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα Αμπελάκια και ο κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός του ελληνικού χώρου» (1988) προσεγγίζει τις Αμπελακιώτικες «συντροφίες» ως φαινόμενο συνδεδεμένο περισσότερο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ελλαδικού χώρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και υποστηρίζει ότι οι εμπορικές σχέσεις των Αμπελακίων οφείλονται στη γρήγορη ανάπτυξη της υφαντουργίας στην Κεντρική Ευρώπη, στη μεγάλη ζήτηση πρώτων υλών και ημικατεργασμένων προϊόντων και στην απουσία ντόπιων εμπορικών στοιχείων στην Κεντρική

¹²⁴ Στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Παραδοσιακότητες και ανοίγματα: η περίπτωση των Αμπελακίων Θεσσαλίας», ο Ασδραχάς αναφέρεται και στα στοιχεία εκείνα που μένουν σταθερά μέσα στη νέα πραγματικότητα: Η οικογένεια και οι σχέσεις μεταξύ των οικογενειών επιβιώνουν μέσα σε ένα ορθολογικό σύστημα που επιβάλλει η μεγάλη εμπορική εταιρεία. Οι επενδύσεις στη γη συνοδεύουν τις εμπορικές δραστηριότητες. Οι αυθεντίες αποτελούν φορείς αρετής και προστασίας. Είναι αυτοί που φροντίζουν για την ασφαλή μεταφορά των προϊόντων, προσφέροντας δώρα στους κλέφτες ή δημιουργώντας σχέσεις φιλίας. Παρά τις μεγάλες αλλαγές που παρατηρούνται, όπως για παράδειγμα η έντονη κοινωνική κινητικότητα, ο οικονομικός ορθολογισμός που σπάζει τις ιεραρχίες και το σύστημα υποταγής σε αυτές, δεν καθίσταται δυνατή καμία ουσιαστική αλλαγή. Ο οικονομικός προσανατολισμός βασίζεται πάντα στην επιδίωξη υπερβολικού κέρδους στην εξωτερική αγορά, ενώ ο τόκος παραμένει εξαιρετικά υψηλός. Μόλις το 1818 επιδιώκεται η μείωση του κόστους παραγωγής και εισάγεται η νηθομηχανή, προκειμένου να ασκηθεί πίεση στα ημερομίσθια: Ασδραχάς, 1988:145-152.

¹²⁵ Μαυρόγιαννης – Κολυμβάς, 2005: 48.

Ευρώπη. Με τις απόψεις του φαίνεται να συντάσσεται σε μεγάλο βαθμό και η Κατσιαρδή, η οποία με τη μελέτη της «Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων» (2003), προσκόμισε νέο αρχειακό υλικό, που περιλαμβάνει και το εταιρικό συμφωνητικό του 1805, και προσέφερε μία νέα ερμηνευτική προσέγγιση στο παραγωγικό-συνεργατικό σύστημα των Αμπελακίων.

3.6. Η ώθηση της κοινωνικής πρόνοιας, της εκπαίδευσης και των γραμμάτων ως απόρροιες του αμπελακιώτικου «φαινομένου»

Το «Ελληνομουσείον» και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Απόρροια της οικονομικής ευημερίας των Αμπελακιωτών, εκτός από την ίδρυση πλυντηρίων, κλωστηρίων και βαφείων για την κάλυψη των βιοτεχνικών αναγκών, ήταν και η δημιουργία νοσοκομείων, λαμπρών εκκλησιών και άλλων έργων κοινής ωφέλειας, που μετέτρεψαν το μικρό χωριό σε μια σπουδαία κωμόπολη¹²⁶. Ο τομέας όμως στον οποίο δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση ήταν αυτός της εκπαίδευσης, γι' αυτό και οι Αμπελακιώτες προίκισαν την πατρίδα τους με εξαιρετικά σχολεία και γενικά φρόντισαν για την επαγγελματική, θεωρητική και πρακτική κατάρτισή τους. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει τα καταστατικά της «Κοινής Συντροφίας» όριζαν τις διαδικασίες εκπαίδευσης των νέων και πιο συγκεκριμένα ανέφεραν ότι αν κάποιος ήθελε να στείλει τον γιο του ή κάποιον δικό του, για να εκπαιδευτεί στο εμπόριο, τότε τα έξοδα του ταξιδιού, της διαμονής, της ένδυσης και των διδασκτρων βάρυναν το ίδιο το μέλος. Οι Επιστάτες της Κοινής Συντροφίας ήταν υποχρεωμένοι να τον υποδεχτούν, να του εξασφαλίσουν διαμονή και να τον βοηθήσουν στις σπουδές, αναλαμβάνοντας την κηδεμονία τους. Μετά το πέρας των σπουδών, η Συντροφία ήταν υποχρεωμένη να τον προσλάβει και να του προσφέρει πρακτική κατάρτιση, πληρώνοντας μόνο τα

¹²⁶ Το 1794 οι κάτοικοι του χωριού ήταν 4.000. Αργότερα όμως ο πληθυσμός αυξήθηκε και έφτασε τις 6.000. Αυτές οι πληροφορίες είναι γνωστές από διακεκριμένους Έλληνες και ξένους ιστορικούς (Beaujour, Boulanger, Urquhart, Κουκκίδης, Κορδάτος, Γεωργίου, Παπαρηγόπουλος, Φιλάρετος), που εντυπωσιάστηκαν και εξέφρασαν τον θαυμασμό τους για το εκπληκτικό φαινόμενο της δράσης της κοινότητας αυτής στα χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς: Διαμαντοπούλου, 2001: 12.

έξοδα διαμονής, διατροφής και ένδυσης, χωρίς άλλη αμοιβή. Μετά τον πρώτο χρόνο, θα μπορούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του έναντι μικρής αμοιβής. Ύστερα από δύο χρόνια θα μπορούσε, αν κρινόταν κατάλληλος, να του παραχωρηθεί μία μετοχή. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε ο προϊστάμενος να απασχολεί υπάλληλο χωρίς μισθό, με την ελπίδα ότι εντός ολίγου θα του παραχωρήσει μετοχή¹²⁷. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν την πρωτοπορία και τον πολύπλευρο χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος που εφαρμοζόταν στα Αμπελάκια. Πολλοί νέοι των Αμπελακίων, αφού ολοκλήρωναν τις σπουδές τους, επέστρεφαν στην πατρίδα τους, για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και να διαδώσουν τις γνώσεις τους¹²⁸.

Η «Κοινή Συντροφία» κατόρθωσε με τις δραστηριότητές της να παίζει σημαντικό ρόλο και στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που αποτελούσαν τα λεγόμενα «κοινά σχολεία». Ένα από αυτά ήταν σε τύπο Κολλεγίου το «Ελληνομουσείο» (1749)¹²⁹, το οποίο λειτούργησε στον πρόναο του παλαιότερου εκκλησιαστικού κτίσματος, όπου σήμερα βρίσκεται ο ναός της Αγίας Παρασκευής, και το οποίο οφείλει την ίδρυσή του στον επίσκοπο Διονύσιο Πλαταμώνος και Λυκοστομίου¹³⁰ (εικ. 9). Σε αυτό διδάσκονταν στο πνεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Αρχαία Ελληνικά, Φιλοσοφία, ανώτερα Μαθηματικά, και Φυσικές Επιστήμες. Εκεί δίδαξαν φημισμένοι λόγιοι και σοφοί της εποχής, όπως ο Νεόφυτος Δούκας, ο Ευγένιος Βούλγαρης και ο μαθητής του Γεώργιος Τριανταφύλλου από τα Τρίκαλα. Κοντά σ' αυτόν μαθήτευσε ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, ο οποίος είχε μία από τις πιο πλούσιες βιβλιοθήκες της εποχής του¹³¹. Στο «Ελληνομουσείον» δίδαξαν επίσης ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο οποίος μαζί με τον Δανιήλ Φιλιππίδη συνέγραψε το έργο «Γεωγραφία Νεωτερική της Ελλάδος»¹³², ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Σπυρίδων Ασάνης, ο ιερέας Πολυζώης, ο Αντώνιος Φωτήλας από τα Καλάβρυτα, ο Γεώργιος Τρικαλινός και άλλοι.

¹²⁷ Καταστατικό 1805, παρ. 19. Η ίδια μέριμνα και οι ίδιοι περιορισμοί εντοπίζονται και στα άλλα δύο καταστατικά που προηγήθηκαν: Κατσιαρδή, 2003:240.

¹²⁸ Φορόπουλος, 2005:37, 38.

¹²⁹ Αλλού πληροφορούμαστε ότι το «Ελληνομουσείον» λειτούργησε το 1734 και αναδιοργανώθηκε στο τέλος του 18^{ου} αι. με προτροπή του επισκόπου Πλαταμώνος Διονυσίου: Νημάς, 1995: 79.

¹³⁰ Ο επίσκοπος Διονύσιος υπήρξε μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη στην Αθωνιάδα και ιδρυτής και άλλων σχολείων σε κεφαλοχώρια και κωμοπόλεις της περιοχής, όπως το Σχολείο της γειτονικής Ραψάνης: Σολωμού –Ξανθάκη, 1996: 172.

¹³¹ Νημάς, 1995: 79.

¹³² Ο Γ. Κωνσταντάς μετέφρασε το έργο του Millot, «Στοιχεία Γενικής Ιστορίας», που έμελλε να θεωρηθεί στις αρχές του 19^{ου} αι. κατάλληλο να αποτελέσει ευρωπαϊκό ιστορικό

Στα Αμπελάκια λοιπόν λειτουργεί μία από τις σημαντικότερες εκπαιδευτικές εστίες του νεοελληνικού διαφωτισμού, με όλα τα χαρακτηριστικά του, καθώς εισάγονται νέες μέθοδοι διδασκαλίας, μεταφράζονται και διδάσκονται ξένα επιστημονικά κείμενα, διδάσκονται αρχαίοι συγγραφείς και συγγράφονται πρωτότυπα έργα¹³³ (εικ. 10, 11). Το 1804 επισκέφτηκε και δίδαξε για ένα τρίμηνο στο «Ελληνομουσείον», ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος, με την οικονομική ενίσχυση των Αμπελακιωτών, όπως φαίνεται από το συμφωνητικό που σώζεται και υπογράφηκε στα Αμπελάκια, συνέγραψε και εξέδωσε το «Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας»¹³⁴ (εικ.12, 13). Επίσης, ο «Λόγιος Ερμής» της Βιέννης και άλλα συγγράμματα εκδόθηκαν με την οικονομική ενίσχυση των πλουσίων Αμπελακιωτών. Στο «Ελληνομουσείον» φοιτούσαν τα Ελληνόπουλα των Αμπελακίων και της γύρω περιοχής, ανάμεσά τους και ο Ρήγας Φεραίος¹³⁵. Σύμφωνα με πληροφορίες του περιηγητή Μπέργνστολ, ο Άνθιμος Γαζής και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς έκαναν συσκέψεις για να ιδρύσουν μία Ακαδημία ως ανώτατο ίδρυμα, όπου θα διδάσκονταν η ελληνική και λατινική Φιλοσοφία, ανώτερα Μαθηματικά και Φυσικές Επιστήμες. Την πρόταση όμως αυτή απέρριψε η Υψηλή Πύλη, όταν ζητήθηκε άδεια για την ίδρυσή της¹³⁶.

Η επαφή των Αμπελακιωτών με την πολιτισμένη Ευρώπη συνέβαλε στην ανάπτυξη του πνευματικού επιπέδου. Τότε λειτούργησε και το θέατρο με παραστάσεις υψηλών απαιτήσεων και με ευρωπαϊκό ρεπερτόριο. Πολλοί από τους κατοίκους μιλούσαν ξένες γλώσσες, αφήνοντας κατάπληκτους τους επισκέπτες με τη γλωσσομάθειά τους. Περιηγητές έβρισκαν στα Αμπελάκια την τελευταία

σύγγραμματα. Επίσης συνέγραψε με το Δ. Φιλιππίδη τη «Γεωγραφία Νεωτερική», μία πραγματεία πολιτικής και κοινωνικής γεωγραφίας, που τόσο γοήτευαν τα πνεύματα του Διαφωτισμού: Κιτρομηλίδης, 1996: 102, 139, 140.

¹³³ Ο Λαρισαίος Κων/νος Κούμας γράφει το πολύτομο έργο του «Ίστορία των ἀνθρωπίνων πράξεων» και κατατάσσεται μεταξύ των θεμελιωτών της Ελληνικής Ιστορίας. Επίσης ο Ευγένιος Βούλγαρης με τον ριζοσπαστικό τρόπο διδασκαλίας του καθιερώνεται ως ο πρώτος καινοτόμος δάσκαλος του υπόδουλου Ελληνισμού. Επί των ημερών του μάλιστα έγιναν εντυπωσιακά πειράματα φυσικής και χημείας. Εξίσου αποτελεσματικός δάσκαλος, αν και όχι τόσο σπουδαίος επιστήμων, υπήρξε ο Γρ. Κωνσταντάς: Σολωμού – Ξανθάκη, 1996: 172.

¹³⁴ Φορόπουλος, 2005:39, 40. - Διαμαντοπούλου, 2001:12. - Προκόβας, 1982: 17. - Ξύτσας - Κοσμάνος, 1974: 22-26.

¹³⁵ Ο ιστορικός Νικόλαος Βλάχος αναφέρει ότι ο Ρήγας Φεραίος πήρε τα εγκύκλια μαθήματά του πρώτα στη Ζαγορά και ύστερα στο «Ελληνομουσείον» Αμπελακίων: Σολωμού- Ξανθάκη, 1996: 172. Ο Κορδάτος, αντιθέτως, δεν θεωρεί σωστή την παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο Ρήγας φοίτησε στη Σχολή των Αμπελακίων: Νημάς, 1995: 79.

¹³⁶ Φορόπουλος, 2005: 41.

έκδοση των ευρωπαϊκών εφημερίδων, από όπου πληροφορούνταν για τις εκστρατείες του Ναπολέοντα και την πτώχευση των τραπεζών¹³⁷.

Παρά την ευημερία και την πολυτέλεια στην οποία ζούσαν οι κάτοικοι της μικρής πόλης, η προσφορά τους στον αγώνα κατά των Τούρκων ήταν πολύ μεγάλη. Πολλοί Αμπελακιώτες της διασποράς ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας και πολλοί πήραν μέρος στον ένοπλο αγώνα. (Επίσκοπος Ρωγών Ιωσήφ στην πολιορκία του Μεσολογγίου & Επίσκοπος Αρδαμερίου Ιγνάτιος)¹³⁸.

Μετά τη διάλυση της «Κοινής Συντροφιάς» η Σχολή των Αμπελακίων, που έτυχε τέτοιων δασκάλων και μαθητών, έπεσε σε μααρασμό και έχασε την παλιά της αίγλη και ακτινοβολία. Τη θέση της παίρνει πολύ αργότερα η Μανιάρειος Σχολή, κληροδότημα του ευεργέτη Διαμαντή Μάνιαρη (1789-1871)¹³⁹. Η Σχολή ανεγέρθηκε το 1873, λειτούργησε όμως το 1879 (εικ. 14). Αποτελούνταν από Δημοτικό Αρρένων, Δημοτικό Θηλέων και Ελληνικό Σχολείο Αρρένων. Στη βιβλιοθήκη του Μανιάρειου κληροδοτήματος υπήρχαν σπάνιες εκδόσεις – με παλιότερη τα Άπαντα του Αριστοτέλους (εκδ. 1531). Το σχολείο αυτό κατέρρευσε από σεισμό το 1928¹⁴⁰ (εικ. 15, 16). Στη θέση του ιδρύθηκε άλλο το 1932, το οποίο λειτούργησε μέχρι το 1986 (εικ. 17).

3.7. Η αρχιτεκτονική μορφή του τόπου

3.7.1. Ο οικισμός

Πολλοί μελετητές της επιστήμης της Ανθρωπολογίας, που διερευνούν τη σχέση χώρου και κοινωνίας, υποστηρίζουν ότι ο δομημένος χώρος είναι ο κατεξοχήν φορέας της ιδεολογίας, της αισθητικής και της ηθικής της κοινωνίας. Είναι ο χώρος που μας παρέχει «μηνύματα» και μας αποκαλύπτει δομές. Έτσι ίσως

¹³⁷ Φορόπουλος, 2005: 40.

¹³⁸ Ξύτσας - Κοσμάνος, 1974: 30.

¹³⁹ Ο Διαμαντής Μάνιαρης βρίσκεται το 1807 στη Βιέννη, όπου εργάζεται στα υποκαταστήματα του Σβαρτς και του Ζάντζαλκ, μέχρι τη στιγμή που δημιουργεί προσωπική επιχείρηση. Μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και πήρε μέρος στη μάχη του Δραγατσανίου. Με διαταγή της Προσωρινής Διοικήσεως, διορίζεται το 1823 Γεν. Γραμματέας της Επαρχίας Αθηνών. Το 1828 ο Καποδίστριας τον διορίζει επιθεωρητή των δασμοτελωνείων Αργολίδας. Το 1841 ιδρύεται η Εθνική Τράπεζα από τον Γ. Σταύρο, ο οποίος τοποθετεί τον Μάνιαρη σύμβουλο και διευθυντή του μεγαλύτερου τότε υποκαταστήματος της Σύρου. Σολωμού –Ξανθάκη, 1996: 174

¹⁴⁰ Ξύτσας - Κοσμάνος, 1974: 52-57.

εξηγείται και η μορφή με την οποία παρουσιάζεται ο οικισμός των Αμπελακίων (600 σπίτια περίπου), ο οποίος αναπτύχθηκε με άξονα τον κεντρικό δρόμο που οδηγεί στο παζάρι της κωμόπολης, αλλά και στα αμπέλια, τους χώρους εργασίας και το σχολείο (εικ. 18). Το «παζάρι», το οποίο συγκεντρώνει την κοινωνική ζωή της πόλης, έχει την πλατεία του με τα μαγαζιά, τον φούρνο, τα καφενεία, την εκκλησία. Πλήθος στενοσόκακα, που ορίζονται από τους τοίχους των σπιτιών, ξεκινούν από τον κεντρικό δρόμο με οξεία γωνία, για να αποφύγουν την μεγάλη κλίση του εδάφους (εικ. 19). Οι δρόμοι είναι λιθόστρωτοι και σε μερικές θέσεις, όπου η κλίση του εδάφους είναι μεγάλη, έχουν κατασκευαστεί βαθμιδωτά καλντερίμια (εικ. 20). Ο οικισμός των Αμπελακίων ήταν ένας κόσμος αυτάρκης. Διέθετε εκκλησίες¹⁴¹(εικ. 21, 22), επισκοπικό μέγαρο (επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου), σχολείο, βιβλιοθήκη, θέατρο, κιρχανάδες (εργαστήρια), νοσοκομείο, γεφύρια και κρήνες¹⁴²(εικ. 23, 24).

3.7.2. Τα απλά σπίτια¹⁴³

Τα σπίτια των Αμπελακίων στα πρώτα χρόνια της ακμής τους ήταν «έως 550 από τα όποια όλίγα τινά είναι πολλά ὁμορφα, με τὸ νὰ εἶναι οἰκοδομημένα κατὰ τὸν τρόπον τῆς Εὐρώπης», παραδίδουν οι Δημητριάδης (Δανιήλ Φιλίππιδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς) στη «Γεωγραφία Νεωτερική» (Βιέννη 1791), δίνοντάς μας πληροφορίες για την αρχιτεκτονική της πόλεως, προφανώς πριν το 1791. Το παλαιότερο δείγμα αρχιτεκτονικής του τύπου αποτελεί το επισκοπικό μέγαρο, το οποίο χτίστηκε το 1767. Το παλαιό αυτό αρχοντικό, που στέγασε την επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου, τροποποιήθηκε το 1879. Διατήρησε όμως στο ισόγειο και στον ημιώροφο τα περισσότερα από τα παλαιά μορφολογικά του στοιχεία. Οι αλλαγές έγιναν κυρίως στον όροφο, με την προσθήκη *σαχισιού*, δηλαδή ξύλινης προεξοχής του ορόφου¹⁴⁴ (εικ.25, 26).

¹⁴¹ Είναι άγνωστο το έτος ανεγέρσεως του ναού του Αγίου Γεωργίου. Η επιγραφή στο υπέρθυρο μάς πληροφορεί ότι ανακαινίσθηκε το 1720. Η Αγία Παρασκευή ήταν κτισμένη πριν το 1580. Ανακαινίσθηκε το 1651 και το 1723. Η σημερινή εκκλησία έχει κτιστεί το 1885 στη θέση του «Ελληνομουσείου». Ξύτσας - Κοσμάνος, 1974: 40- 41.

¹⁴² Διαμαντοπούλου, 2001: 12-14.

¹⁴³ Διαμαντοπούλου, 2001: 20-21.

¹⁴⁴ Μουτσόπουλος, 2005: 69.

Τα απλά σπίτια των Αμπελακίων, τα οποία ήταν κατασκευασμένα έτσι ώστε να εξυπηρετούν τους αμπελουργούς ή τους καλλιεργητές βαμβακιού και τους εργάτες των κίρχανάδων, είναι διάφορα και ελεύθερα από όλες τις πλευρές. Στη βορινή πλευρά έχουν ελάχιστα παράθυρα, ενώ φέρουν πολλά ανοίγματα στη μεσημβρινή πλευρά. Τα ανοίγματα των σπιτιών στο ισόγειο είναι ελάχιστα, για λόγους ασφαλείας. Απομονώνονται από τον δρόμο με μάντρα και η πύλη εισόδου φράσσεται από βαριά ξύλινη πόρτα (**εικ. 27**). Στο κατώι (ισόγειο) γίνονταν όλες οι δουλειές της οικογένειας, το οποίο μερικές φορές χρησίμευε και για τη χειμερινή διαμονή. Εκεί βρίσκεται και η μέσα αυλή, η οποία είναι ένας κλειστός χώρος, από όπου αρχίζει η σκάλα για το ανώι. Η μέσα αυλή πολλές φορές επικοινωνούσε με τα *ντάμια* ή με το *κελάρι* (όπου αποθηκεύονταν τα τρόφιμα και τα ξύλα) και στην οποία σχεδόν πάντα υπήρχε και πηγάδι. Σπάνια κατασκευαζόταν *αχούρι* για τα ζώα (**εικ. 28**). Στο ανώι υπάρχουν χώροι διαμονής της οικογένειας και υποδοχής των ξένων. Ο χειμωνιάτικος και καλοκαιρινός οντάς επικοινωνούν με το *κρεβάτι* (ή *κρεβάτα*), αρχικά έναν ημιυπαίθριο, κλειστό στη συνέχεια χώρο (**εικ. 29**). Στον χειμωνιάτικο οντά υπάρχει πάντα γωνιά, δηλαδή τζάκι (**εικ. 30**) και μουσάντρα ή μεσάντρα, δηλαδή ευρύχωρο ερμάρι (**εικ. 31**). Για να αυξηθεί ή για να ορθογωνιστεί η επιφάνεια της κάτοψης του ορόφου, κατασκεύαζαν το *σαχνισί* (**εικ. 32**), το οποίο εξωτερικά στηριζόταν σε ξύλινες αντηρίδες. Οι σκάλες στα περισσότερα σπίτια ήταν ξύλινες, εσωτερικές και σε επαφή με τον τοίχο.

3.7.3. Τα αρχοντικά

Η αρχιτεκτονική των σπιτιών των Αμπελακίων δεν είναι τέτοια ώστε να εξυπηρετεί μόνο τις στοιχειώδεις ανάγκες στέγασης και ασφάλειας, όπως ίσως συνέβαινε σε άλλα χωριά της Θεσσαλίας. Μας αποκαλύπτει τη δομή μιας ακμαίας κοινωνίας, φέρει ίχνη του πολιτισμού της και της συλλογικής σκέψης, εκφράζει ακόμη την αισθητική, την ηθική της κοινωνίας αυτής και αντανακλά τη φιλοσοφία που διείπε την εποχή¹⁴⁵. Γι' αυτό η αρχιτεκτονική και των απλών σπιτιών και των αρχοντικών των Αμπελακίων αποτελεί ένα πολύτιμο αρχείο πληροφοριών για την περίοδο της ακμής του Συνεταιρισμού, καθώς καταδεικνύει, εκτός των άλλων, τις

¹⁴⁵ Ζαρκιά, 1992: 79.

σχέσεις παραγωγής και συγγένειας, αλλά και την οργάνωση της οικογενειακής μονάδας.

Τα αρχοντικά¹⁴⁶ που εμφανίστηκαν στα Αμπελάκια και σε άλλα μέρη της ηπειρωτικής Ελλάδας κατά τα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα είναι απόρροια των ευνοϊκών οικονομικών συνθηκών. Ο F. Beaujour παρουσιάζει «*τὴν πόλιν τῶν Ἀμπελακίων εὐπρεπισμένην μὲ ὑψηλὰ ὀσπίτια, πύργους καὶ λαμπρὰ οἰκοδομήματα, κατὰ τὸν κάλλιστον νέον καὶ Εὐρωπαϊκὸν ὥραϊον τρόπον κτισμένα ἄ κατ' ἐξοχὴν ὁμως μεταξὺ αὐτῶν φαίνονται μερικὰ ἀνυψούμενα ὡς τῶ ὄντι Παλάτια...*»¹⁴⁷. Ο Μουτσόπουλος, προσπαθώντας να ερμηνεύσει την παρατήρηση πολλών περιηγητῶν ὅτι τα σπίτια της πόλεως ἦταν κτισμένα κατὰ τὸν ευρωπαϊκὸ τρόπο, υποθέτει πὼς εννοοῦν «το ευρωπαϊκὸ σύστημα δομῆς», δηλαδή ευρωπαϊκὴ αρχιτεκτονικὴ ἢ ευρωπαϊκὲς μεθόδους και υλικά. Κατὰ τὸν Μουτσόπουλο, ο οποίος εξέτασε τὴν οικοδομικὴ τῶν αρχοντικῶν, σὴν περίπτωση τῶν Αμπελακίων ακολουθεῖται ἡ παραδοσιακὴ μεταβυζαντινὴ βαλκανικὴ τεχνικὴ, με τὴ φρουριακὴ διαμόρφωση τῆς τοιχοποιΐας τῶν ισογείων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν γενικὸ κανόνα οικοδομικῆς ἀπὸ τις αρχές τῶν 18^{ου} αἰῶνα σε ὅλες τις περιοχές τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας (εικ.33, 34). Κατὰ πάσα πιθανότητα ἡ φράση «κατὰ τὸν ὥραϊον Εὐρωπαϊκὸν τρόπον» ἀφορὰ σὴν εσωτερικὴ διακόσμηση, ἡ ὁποία πράγματι εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ ευρωπαϊκὸ μπαρόκ (γνωστὸ ὡς μπαρόκ τῆς Ανατολῆς), ὅπως αὐτὸ μεταπλάστηκε σὴν Κωνσταντινούπολη, φωτίζοντας ἔτσι τὸ ζήτημα τῶν ευρωπαϊκῶν ἐπιδράσεων σὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ αρχιτεκτονικὴ τῶν 18^{ου} και 19^{ου} αἰῶνα¹⁴⁸.

Τα αρχοντικά τῶν Αμπελακίων, ὅπως και τα ἀντίστοιχα τῆς υπόλοιπης ηπειρωτικῆς Ελλάδας, ἀποτελοῦν ἐξέλιξη τῆς τοπικῆς λαϊκῆς μεταβυζαντινῆς αρχιτεκτονικῆς παράδοσης, με πολλές ξένες ἐπιδράσεις, κυρίως σε σχέση με τὴν εσωτερικὴ διακόσμηση και δὲν ἔχουν σχέση με τὸ αρχιτεκτονικὸ σχέδιο. Ἡ εσωτερικὴ λειτουργία τῶν ἀνήκει σὴν κατηγορία τῆς λαϊκῆς αρχιτεκτονικῆς που ονομάζουμε σὴμερα μακεδονικὴ, και που οἱ ἐπιδράσεις τῆς εἶναι περισσότερο ἀνατολικῆς παρά ευρωπαϊκῆς προέλευσης, ὅπως υποστηρίζει ὁ καθηγητῆς Μουτσόπουλος. Οἱ ἀνάγκες τῆς ἀμπελακιώτικῆς οικογένειας ἐξυπηρετοῦνταν με τὴ δημιουργία οντάδων, σοφάδων και ἄλλων ἀνετῶν χώρων διαμονῆς, που

¹⁴⁶ Διαμαντοπούλου, 2001: 22 – 31.

¹⁴⁷ Μουτσόπουλος, 2005: 16.

¹⁴⁸ Μουτσόπουλος, 2005: 18-19.

διέθεταν χαμηλά ντιβάνια γύρω από τα τζάκια, όπου αναπαύονταν και δέχονταν τους ξένους¹⁴⁹ (**εικ.35, 36**). Την ίδια άποψη, σε γενικές γραμμές, έχει και ο Δ. Φιλιππίδης, σύμφωνα με τον οποίο είναι λάθος να εντάσσουμε τα τυπικά «αρχοντικά» στην περιοχή της «παραδοσιακής αρχιτεκτονικής». Αυτά τα κτίσματα δεν είναι μία εξέλιξη των πρωτόγονων κτισμάτων, αλλά έχουν ένα σαφή χαρακτήρα, ο οποίος συνδυάζει στοιχεία της «ανατολίτικης» αρχιτεκτονικής (εξωτερική μορφή, κατασκευαστική διάρθρωση, διάταξη των χώρων, ώστε να καλύπτει συγκεκριμένες ανάγκες) με στοιχεία ευρωπαϊκά, που αφορούν κυρίως στη διακόσμηση. Η κατασκευή τους εξάλλου απαιτούσε εξειδικευμένα συνεργεία, με τεχνογνωσία και καλλιτεχνική ποιότητα¹⁵⁰.

Τα αρχοντικά των Αμπελακίων, τα οποία είναι κυρίως τριώροφα¹⁵¹, εμφανίζουν διάταξη παρόμοια με αυτή των απλών σπιτιών. Στο *κατώι* βρίσκονται όλοι οι χώροι εξυπηρέτησης των αναγκών της οικογένειας, όπως αποθηκευτικοί χώροι, η μέσα αυλή με τη σκάλα για τον πάνω όροφο, το μαγερείο (**εικ. 37**), ο φούρνος, το πηγάδι και ο αναγκαίος, δηλαδή το αποχωρητήριο. Ο *κιρχανάς* βρισκόταν στην έξω αυλή. Ο ημιώροφος, το *μετζοπάτωμα*, προορίζεται για τις δραστηριότητες της οικογένειας και για τη χειμερινή διαμονή. Στη μακριά πλευρά υπήρχε συνήθως ένας κεντρικός χώρος, το *κρεββάτι*, με παράθυρα προς την έξω αυλή (**εικ. 38**). Γύρω από το *κρεββάτι*, όπως ονομάζεται ο μεταβυζαντινός *ηλιακός* ή *δοξάτος*, απλώνονται οι διάφοροι οντάδες, οι οποίοι είχαν απαραίτητα *γωνιά* (τζάκι) και *μουσάντρα* (ξύλινη ντουλάπα ρούχων). Στο ανώι βρίσκονταν χώροι για τη θερινή διαμονή της οικογένειας. Το *κρεββάτι*, μπορεί να είναι και ημιυπαίθριος χώρος, με κιονοστοιχία προς την έξω αυλή (**εικ. 39**) και άλλοτε κλειστός χώρος με *γκλαβανιές* (ανοίγματα για αερισμό και φωτισμό, με ξύλινα φύλλα που στρέφονται γύρω από έναν οριζόντιο ή κατακόρυφο άξονα) και *φεγγίτες* με χρωματιστά τζαμάκια (**εικ. 40**). *Γκλαβανιές* και *φεγγίτες* υπάρχουν και στην εξωτερική πλευρά. Στις γωνίες του κρεβατιού υπάρχουν *οντάδες* και ανάμεσά τους *σοφάδες* (υπερυψωμένο τμήμα του δαπέδου για ύπνο, φαγητό ή ανάπαυση). Το *κρεββάτι* ήταν το κέντρο της σύνθεσης ενός αρχοντικού, αλλά έπαιζε και σημαντικό

¹⁴⁹ Μουτσόπουλος, 1975: 71. - Ο Κορδάτος υποστηρίζει ότι τα σπίτια των Αμπελακίων χτίστηκαν πάνω σε σχέδια που έφεραν από τη Γερμανία οι μεγαλέμποροι, προσαρμοσμένα βέβαια στις τοπικές συνθήκες: Κορδάτος, 1955: 135.

¹⁵⁰ Rapoport – Φιλιππίδης, 2010: 239.

¹⁵¹ Οι μικρότερες κατασκευές, επί το πλείστον διώροφες, σήμερα ονομάζονται επίσης «αρχοντικά», αλλά έχουν το μέγεθος ενός «παραδοσιακού» σπιτιού, με ελάχιστη ή καθόλου διακόσμηση: Rapoport – Φιλιππίδης, 2010: 238.

λειτουργικό ρόλο για τον αερισμό και τον φωτισμό των χώρων, ιδιαίτερα όταν διέθετε κιονοστοιχία στην εξωτερική πλευρά. Η είσοδος των αρχοντικών (**εικ. 41**) βρίσκεται στη μεσημβρινή πλευρά και απέναντι ή δεξιά από την είσοδο είναι τοποθετημένη η σκάλα η οποία οδηγούσε στο *ανώι*, που απομονωνόταν από το ισόγειο με καταπακτή. Οι είσοδοι στα αρχοντικά ήταν εξαιρετικά επιμελημένες, με εντοιχισμένες επιγραφές που δήλωναν το όνομα του ιδιοκτήτη και το έτος αποπεράτωσης¹⁵² (**εικ. 42**). «Αυτό μας βοηθάει να καταλάβουμε πώς λειτουργεί το στοιχείο της ταυτότητας σε μία τέτοια «παραδοσιακή» κοινωνία», υποστηρίζει ο Φιλίππιδης¹⁵³.

Το χαρακτηριστικό των Αμπελακιώτικων αρχοντικών είναι η έλλειψη επίπλων. Δεν υπάρχουν καρέκλες ή τραπέζια παρά μόνο ο *σοφράς* (χαμηλό στρογγυλό τραπέζι). Αργότερα οι Αμπελακιώτες άρχισαν να φέρνουν έπιπλα και σερβίτσια φαγητού από το εξωτερικό. Η διακόσμηση όμως του εσωτερικού των σπιτιών ήταν πολύ πλούσια. Οι τοίχοι επενδύονταν με ξύλο από το δάπεδο μέχρι το ύψος των *γκλαβανιών*. Ακολουθούσε επένδυση με ξύλο, συχνά ζωγραφισμένο με γεωμετρικά μοτίβα ή σχέδια με λουλούδια. Πάνω από τη ζώνη με τις *γκλαβανιές* και τους *φεγγίτες*, ακολουθούσε διακόσμηση μέχρι την οροφή με πολύπλοκες συνθέσεις με λουλούδια και φρούτα, κλαδιά κ.ά. (**εικ. 43**). Πλούσια διακόσμηση, με φυτικές παραστάσεις ή απεικονίσεις τόπων από αναμνήσεις ταξιδιών σε πόλεις της Ευρώπης, και ιδιαίτερα την Κωνσταντινούπολη ή τον Γαλατά (**εικ. 44**), έφεραν και τα διαστήματα που βρίσκονταν μεταξύ των *φεγγιτών*, με τα πολύχρωμα τζαμάκια τους¹⁵⁴. Η διακόσμηση συνεχίζεται στις ξυλόγλυπτες οροφές, εξίσου πλούσια, με φατνώματα ή ζωγραφισμένη με φυτικά μοτίβα (**εικ. 45**). Εξαιρετική διακόσμηση φέρουν και τα τζάκια. Τα αρχοντικά των Αμπελακίων διακρίνονται για την πολυχρωμία των όψεων και για την προβολή των όγκων των *σαχνισιών* (χαρακτηριστικός τύπος είναι το *σαχνισί – κιόσκι*), το οποίο υιοθετούσαν, για να επεκτείνουν την ξύλινη επιφάνεια του ορόφου, να την ορθογωνίσουν ή να την τετραγωνίσουν, επειδή η κάτοψη των σπιτιών ήταν σε σχήμα Π ή Γ. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά απαλούν τον φρουριακό

¹⁵² Διαμαντοπούλου, 2001: 22.

¹⁵³ Rapoport – Φιλίππιδης, 2010: 241.

¹⁵⁴ Διαμαντοπούλου, 2001: 23. - Κι εδώ ο Φιλίππιδης, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα χαρακτηριστικά των αρχοντικών, θεωρεί την επιλογή της διακόσμησης ως ευανάγνωστο σύμβολο κοινωνικής υπεροχής: Rapoport– Φιλίππιδης, 2010: 242.

χαρακτήρα των αρχοντικών, ενώ παράλληλα αποτελούν έξοχα δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής τέχνης¹⁵⁵.

3.7.4. Το αρχοντικό του Γεωργίου Σβαρτς

Είναι το σπουδαιότερο αρχοντικό των Αμπελακίων, αλλά και το πλουσιότερο μνημείο της παραδοσιακής αστικής αρχιτεκτονικής του τόπου μας (εικ. 46, 47). Είναι τριώροφο και η κάτοψη του έχει σχήμα Γ (εικ. 48). Η κατασκευή του άρχισε το 1787 και ολοκληρώθηκε το 1798. Δεν ήταν μόνο η κατοικία του διοικητή και επιστάτη της «Κοινής Συντροφίας», αλλά και η έδρα του Συνεταιρισμού. Στο κατώι του αρχοντικού υπάρχει ο θολοσκεπής *χαζίνες* (θησαυροφυλάκιο), όπου φυλάσσονταν χρήματα και πολύτιμα έγγραφα, συμβόλαια και συμφωνητικά μέσα σε ειδικές κρύπτες και σε ειδική καταπακτή κάτω από το δάπεδο (εικ. 49). Δύο μικρά καγκελόφρακτα παράθυρα βλέπουν προς την εξωτερική αυλή. Η ζωγραφική διακόσμηση είναι γεωμετρική σε γκριζούς τόνους. Στο ισόγειο αυτού του σπιτιού υπάρχει και δεύτερο επίπεδο, στο οποίο γίνονταν οι συνελεύσεις του Συνεταιρισμού. Εκεί υπήρχε και ένας μικρός χώρος για τους φύλακες του θησαυροφυλακίου (εικ. 50).

Το *μετζοπάτωμα* ή *μεσιακό* προοριζόταν για τη χειμερινή διαμονή της οικογένειας. Το *κρεββάτι* ένωνε τρεις οντάδες, τον *οντά του αετού*, τον *μεσιακό* και τον *οντά της καντήλας*, μέσα στους οποίους υπήρχαν μεσάντρες και τζάκια με κωνικές σκούφιες, πλούσια διακοσμημένες (εικ. 51). Μόνο οι ζωγραφικές απεικονίσεις διαφοροποιούσαν τον έναν οντά από τον άλλο. Τοιχογραφίες που απεικονίζουν την Κωνσταντινούπολη, τη Βενετία, τη Σμύρνη, και πάνω από τις ξύλινες επενδύσεις μία ζωγραφική ζώνη περιτρέχει όλο τον χώρο (εικ. 52).

Μία ξύλινη σκάλα οδηγούσε στον όροφο (ξάνωγο = όροφος με πολλά ανοίγματα), που μοιάζει στη διάταξη απολύτως με το *μετζοπάτωμα*, με τη διαφορά ότι ο *σοφάς*, ο *οντάς του αετού*¹⁵⁶ (εικ. 53) και ο *πράσινος οντάς* δημιουργούν

¹⁵⁵ Διαμαντοπούλου, 2001: 24.

¹⁵⁶ Πάνω από το ξύλινο υπέρθυρο της εισόδου, στον *οντά του αετού*, βρίσκεται η κτητορική επιγραφή. Η επιγραφή διαβάζεται πολύ δύσκολα, αλλά μάς είναι γνωστή και χάρη στις πολλές δημοσιεύσεις της: «οὗτος ὁ πεντάγωνος καὶ περικαλλὴς οἶκος ἐθεμελιώθη παρὰ τοῦ Ἰωάννου Ζερμπηνοῦ, ἐν ἔτει 1778: Μαΐου: καὶ ἐχρωματίσθη παρ' αὐτοῦ κοσμηθεὶς ἄλλως παρὰ τοῦ μαῖστορος Λ:Λ: Δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Γεωργίου Σφόρζου. Ὅς ἔνη θεόθεν εὐφορος

σαχμισιά (εικ. 54). Τον πάνω όροφο τον χρησιμοποιούσε η οικογένεια για τη θερινή της διαμονή. Τεράστια ανοίγματα και πλούσια διακόσμηση διαφοροποιούν αυτόν τον όροφο από τον άλλο. Εντυπωσιακά στοιχεία είναι ένας υπόστυλος σοφάς στα δεξιά της κρεββάτας και οι οροφές των οντάδων, που είναι ξυλόγλυπτες και επιζωγραφισμένες (εικ. 55). Οι οντάδες έχουν διαφορετικό όνομα, ανάλογα με το χρώμα που επικρατεί στη διακόσμηση. Τα θέματα των διακοσμήσεων είναι σπίτια, άνθη, καρποί και κάνιστρα γεμάτα καρπούς. Οι φεγγίτες αποτελούνται από χρωματιστά τζάμια, που δημιουργούν μία διαφορετική ατμόσφαιρα στον χώρο (εικ. 56). Η ζωγραφική διακόσμηση καλύπτει τις οροφές, τους τοίχους και τις μεσάντρες. Στην οροφή του πράσινου οντά, απεικονίζονται γύρω από τον κεντρικό στρόβιλο πολιτείες, με ιδιαίτερη έμφαση στις λεπτομέρειες. Βουνά, δέντρα, λόφοι, μικρά σπίτια, λιμάνια, βάρκες και ιστιοφόρα αποδίδονται καταπληκτικά και με τρόπο αξιοπρόσεκτο για τόσο μικρή επιφάνεια. Ιδιαίτερης προσοχής τυχαίνει πάντα ο οντάς του αετού, που πήρε το όνομά του από τους δικέφαλους αετούς, που κοσμούν την είσοδο και το τζάκι. Το τζάκι αυτό με την πλούσια διακόσμηση έπαιζε διακοσμητικό ρόλο, αφού ο χώρος χρησιμοποιούνταν μόνο το καλοκαίρι (εικ. 57). Εξαιρετικής τέχνης θεωρείται η οκταγωνική ζωγραφισμένη οροφή. Ξυλόγλυπτο είναι το κεντρικό οκτάγωνο και ζωγραφισμένες οι ομόκεντρες ζώνες με διαφορετικά θέματα η καθεμιά (εικ. 58). Η λειτουργικότητα των χώρων, η αρχιτεκτονική και ο πλούσιος τοιχογραφικός διάκοσμος κατατάσσουν το αρχοντικό του Σβαρτς ανάμεσα στα ωραιότερα που κοσμούν τον ελλαδικό χώρο και αποκαλύπτει μια πτυχή της κοινωνικής ζωής των Αμπελακίων σε μία περίοδο τόσο φωτεινή για αυτόν τον τόπο¹⁵⁷.

3.7.5. Άλλα αρχοντικά

Την ίδια κάτοψη με το αρχοντικό του Γεωργίου Σβαρτς έχει και το αρχοντικό του Δημητρίου Σβαρτς, αδελφού του προέδρου της «Κοινής Συντροφιάς», το οποίο χτίστηκε το 1803 (εικ. 59). Ήταν τριώροφο και η κάτοψη του έχει μορφή Γ. Η είσοδος του βρίσκεται για αμυντικούς λόγους στην εσωτερική γωνία του σκέλους Γ. Στο κατώι υπήρχε το μαγειρείο και ο σοφάς με δική του

πάντων τῶν ἀγαθῶν: 1798»: Μουτσόπουλος, 1975: 74. Η αναφορά όχι μόνο στο όνομα του ιδιοκτήτη αλλά και του μαΐστορα αποτελεί στοιχείο προβολής: Rapoport- Φιλίπιδης, 2010: 241.

¹⁵⁷ Διαμαντοπούλου, 2001: 32-34.

είσοδο για τις συναλλαγές της Συντροφιάς. Στο *μετζοπάτωμα* αναπτυσσόταν ο χειμωνιάτικος οντάς, ο οντάς της καντήλας, ο καλός οντάς και ο σοφάς. Στο ανώι ο οντάς με τα κάδρα, ο μεσιακός και ο καλός οντάς. Χαρακτηριστικό που αξίζει να αναφερθεί είναι ότι το *κρεββάτι* στο ανώι χωριζόταν από τον οντά με κιονοστοιχία (εικ. 60). Δίπλα στο κλιμακοστάσιο υπήρχε *κιόσκι*, χώρος αναπαύσεως και θέας, με πλούσια διακοσμημένη οροφή πλούσιος διάκοσμος σε σκούρα χρώματα με ανθοδέσμες, δικέφαλο αετό, τοπιογραφίες με σπίτια ή πύργους και με πλατείες πόλεων της Δυτικής Ευρώπης¹⁵⁸ (εικ. 61).

Το *αρχοντικό του Κρασούλη* (1797) ήταν τριώροφο, με κάτοψη σε σχήμα Π, όπως το επέβαλλε η μεγάλη κλίση του εδάφους (εικ. 62). Ο *καλός οντάς* και ο *πολυγωνικός σοφάς-κιόσκι* δημιουργούν *σαχνισί* στην πρόσοψη, που δίνει την εντύπωση περιπτέρου (εικ. 63). Σπουδαίο δείγμα κλειστής αρχιτεκτονικής, φραγμένο από παντού με ένα εσωτερικό αίθριο, είναι και το *αρχοντικό του Ευθυμιάδη* (εικ. 64). Στον χώρο του ισογείου, στην αυλή, υπήρχε ο *κιρχανάς*, που επικοινωνούσε με το *μαγερειό*. Στο ισόγειο βρίσκονταν οι *χειμωνιάτικοι οντάδες*, το *γκερίτζ* (αποχωρητήριο) και δίπλα σε αυτό ο *αχυρώνας* (εικ. 65). Στον όροφο απλώνονταν οι *οντάδες*, από τους οποίους περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο *γωνιακός*, επειδή σχημάτιζε *σαχνισί*. Πάνω από τις *μουσάντρες* του *καλού οντά* υπάρχουν τοιχογραφίες που εικονίζουν τη γέφυρα του Κερατίου Κόλπου. Στον όροφο υπάρχει και ένα τυφλό δωμάτιο, το *μούτσικο*, το οποίο σύμφωνα με τις αφηγήσεις των ενοίκων, το χρησιμοποιούσαν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας για «κρυφό σχολειό» και στο οποίο θρυλείται ότι έζησε για κάποιο διάστημα ο Ρήγας Φεραίος. Το ίδιο ίσως δωμάτιο με τις μυστικές κρύπτες ήταν και αίθουσα μυστικών Εθνικών Συνελεύσεων¹⁵⁹. Από το *κρεββάτι* μπορεί να επικοινωνήσει κανείς με το *χαγιατί*, που βρίσκεται πάνω από τον *κιρχανά*¹⁶⁰. Γνωστά αρχοντικά που κάποτε κοσμούσαν την κωμόπολη είναι του *Τσαμπαλίδη* (1803), το οποίο δέχτηκε πολλές μεταρρυθμίσεις και έχασε την αρχική του μορφή, του *Σαμαρά ή Κούτκα*, του *Λιούλια* (εικ. 66), του *Τσαγγαλία* (εικ. 67), του *Σολωμού* (εικ. 68) και του *Τσιλίκη* (εικ. 69)

¹⁵⁸ Μουτσόπουλος, 1975: 77-78.

¹⁵⁹ Ξύτσας - Κοσμάνος, 1974: 36.

¹⁶⁰ Μουτσόπουλος, 1975: 79-80.

Προεκτάσεις και ηθικοί προβληματισμοί

Στο περιθώριο των μακρών συζητήσεων για το πρωτότυπο συνεργατικό σύστημα των Αμπελακίων αναδύονται, εκτός των άλλων, και ηθικοί προβληματισμοί που αφορούν πρωτίστως στον τρόπο με τον οποίο παλαιότεροι αλλά και νεώτεροι μελετητές και ιστοριογράφοι προσέγγισαν την ιστορία των Αμπελακίων και τον Συνεταιρισμό τους. Οι απόψεις τους παρουσιάζουν διάσταση λόγω των ιδεολογικών αντιλήψεων, οι οποίες επηρεάζουν και κάποιες φορές παραμορφώνουν το βλέμμα του ιστορικού. Μπορεί όμως ο ιστορικός να απαλλαγεί από τις αντιλήψεις της κοινωνικής ή πολιτικής ομάδας στην οποία ανήκει ή είναι πιστός; Μπορεί να διαφοροποιηθεί από τις θέσεις και την ιδεολογία την οποία πρεσβεύει, μπορεί με άλλα λόγια να είναι αντικειμενικός; Ποια είναι η θέση μας απέναντι σ' αυτό το ζήτημα και ποιο είναι το μέγεθος της ηθικής ευθύνης του ιστορικού απέναντι στην αλήθεια που επαγγέλλεται;

Μία πρώτη απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα και κυρίως στο ζήτημα της αντικειμενικότητας μάς δίνει ο μεγάλος ιστορικός L.Génicot, σύμφωνα με τον οποίο «ο ιστορικός δεν έχει το δικαίωμα να ακολουθεί μία αποδεικτική διαδικασία σε πείσμα των μαρτυριών, ούτε να υπερασπίζεται μία υπόθεση όποια κι αν είναι αυτή. Οφείλει να θεμελιώνει και να διακηρύσσει την αλήθεια ή αυτήν που νομίζει για αλήθεια. Αλλά του είναι αδύνατον να είναι αντικειμενικός, να κάνει αφαίρεση των αντιλήψεών του για τον άνθρωπο, κυρίως όταν πρόκειται να εκτιμήσει τη σπουδαιότητα των γεγονότων και των αιτίων»¹⁶¹. Μελετώντας λοιπόν το πρόβλημα της αντικειμενικότητας της ιστορίας, αξίζει να εστιάσουμε κυρίως στην επίδραση που ασκεί το κοινωνικό περιβάλλον πάνω στις ιδέες και τις μεθόδους του ιστορικού. Σύμφωνα με τον Mommsen, το κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζει πάρα πολύ τις ιδέες και τις μεθόδους του ιστορικού και αυτό οφείλεται στην εικόνα που έχει για τον εαυτό της η κοινωνική ομάδα της οποίας ο ιστορικός είναι μέλος ή οπαδός ή είναι ο ερευνητής. Την αντικειμενικότητα της ιστορίας επηρεάζει επίσης η αντίληψη του ιστορικού για τα αίτια των κοινωνικών αλλαγών, καθώς και οι προοπτικές των επερχόμενων κοινωνικών αλλαγών που ο ιστορικός θεωρεί πιθανές, οι οποίες και προσανατολίζουν την κοινωνική του ερμηνεία. Είναι πολύ δύσκολο λοιπόν ο ιστορικός να αποφύγει κάθε «παροντισμό», κάθε δηλαδή

¹⁶¹ Λε Γκοφ, 1998: 160.

παραμορφωτική επίδραση των αντιλήψεων του παρόντος πάνω στην ανάγνωση του παρελθόντος, μπορεί όμως να περιορίσει τις ολέθριες συνέπειές του για την αντικειμενικότητα¹⁶².

Αυτό επιτυγχάνεται πρωτίστως με την ορθή χρήση και αξιοποίηση των τεκμηρίων, η σπουδαιότητα των οποίων εκφράζεται στην πυκνή διατύπωση των δύο μεγάλων θεωρητικών της θετικιστικής ιστορίας, Langlois και Seignobos, που αποτελεί και τη βάση της ιστορικής επιστήμης: «Δεν έχει τεκμήρια, δεν έχει ιστορία»¹⁶³. Απαραίτητο λοιπόν είναι ο ιστορικός να αξιοποιεί τα τεκμήρια και να επιλαμβάνεται αυτών, χωρίς προκαταλήψεις και έμμονες ιδέες. Εξίσου σημαντικό είναι ο ιστορικός να εξετάζει και να μελετά τις συνθήκες παραγωγής του τεκμηρίου. Μ' αυτό εννοούμε ότι πρέπει να διακρίνει τις περιπτώσεις εκείνες όπου οι δομές εξουσίας άφησαν, ηθελημένα ή αθέλητα, μαρτυρίες ικανές να προσανατολίσουν τη ιστοριογραφία προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Η εξουσία πάνω στη μελλοντική μνήμη πρέπει να αναγνωρίζεται και να εξουδετερώνεται από τον ιστορικό¹⁶⁴. Η όποια παραμορφωτική επίδραση του παρόντος πάνω στην ανάγνωση του παρελθόντος μπορεί να περιοριστεί με τη βοήθεια της κριτικής που ασκούν άλλοι ιστορικοί πάνω σε κάθε ιστορικό έργο, αρκεί η κρίση τους να θεμελιώνεται και πάλι πάνω σε κριτήρια «επιστημονικά». Αρκεί δηλαδή να έχουν χρησιμοποιηθεί οι σχετικές πηγές και οι ιστορικές κρίσεις να έχουν συμπεριλάβει όλα τα πιθανά ιστορικά δεδομένα¹⁶⁵. Η ιστορική αντικειμενικότητα άλλωστε κατασκευάζεται σιγά σιγά, μέσα από ασταμάτητες αναθεωρήσεις της ιστορικής εργασίας, επίπονες διαδοχικές διορθώσεις, οι οποίες δε γίνονται μόνο από τον ιστορικό που πραγματεύεται κάποιο θέμα αλλά και από τους άλλους ειδικούς που θα ασκήσουν κριτική πάνω σ' αυτό. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις του ιστορικού παρελθόντος καταδεικνύουν ότι αυτό ερμηνεύεται σε κάθε διαφορετική χρονική βαθμίδα με διαφορετικό τρόπο από τον ιστορικό ή τον μελετητή.

Η ιστορία όμως μπορεί να περιοριστεί σε μία σκόπιμη διανοητική δραστηριότητα των ιστορικών, όταν αποτελεί τη μνήμη της κοινωνίας και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το παρελθόν της και διαμορφώνει την ταυτότητά της; Ποια είναι η ευθύνη του ιστορικού, όταν υπάρχει διάσταση

¹⁶² Λε Γκοφ, 1998: 160.

¹⁶³ Λε Γκοφ, 1998: 244.

¹⁶⁴ Λε Γκοφ, 1998: 249.

¹⁶⁵ Λε Γκοφ, 1998: 161.

ανάμεσα στην ιστορία της συλλογικής μνήμης και την ιστορία των ιστορικών; Θα χρειαστεί ίσως να λάβουμε υπόψη μας ότι η πρώτη, η ιστορία δηλαδή της συλλογικής μνήμης, εμφανίζεται πολλές φορές παραμορφωμένη, σχεδόν μυθική, αλλά είναι αυτή που έχει βιωθεί από τους ανθρώπους του παρόντος και η οποία δε θα πάψει ποτέ να υφίσταται. Το ζητούμενο βέβαια και το ευκαίιο είναι ο ιστορικός να διορθώσει αυτή την εσφαλμένη παραδοσιακή ιστορία και να είναι αντικειμενικός. Επειδή όμως αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο, θα συμπληρώσουμε ότι απαιτούμε από τον ιστορικό να είναι τουλάχιστον αμερόληπτος. Κάτι τέτοιο απαιτεί τιμιότητα από την πλευρά του, γιατί, ενώ η μνήμη επιτρέπει συνειδητές ή ασυνειδές χειραγωγήσεις και υπακούει συχνά σε ατομικά ή συλλογικά συμφέροντα, η ιστορία, όπως και όλες οι επιστήμες, έχει ως επιδίωξή της την αλήθεια¹⁶⁶. Αυτήν την ηθική δέσμευση, ότι θα υπηρετεί την αλήθεια, πρέπει να αναλαμβάνει ο ιστορικός απέναντι στο παρελθόν αλλά και στην κοινωνία. Αυτό προϋποθέτει την κατανόηση και την αναγνώριση της ανθρώπινης εμπειρίας αλλά και τη βούληση των ιστορικών να υπηρετήσουν την αλήθεια, επειδή, εκτός των άλλων, συμβάλλουν στη διαμόρφωση της σύγχρονης ιστορικής κουλτούρας. Ο ιστορικός φέρει ευθύνη απέναντι στις συλλογικότητες και γι' αυτό πρέπει να αποφεύγει τους αναχρονισμούς, τις άκριτες γενικεύσεις και τους δογματισμούς. Αυτά θα μπορούσαν ίσως να αποτελούν τα βασικά σημεία ενός κώδικα δεοντολογίας για την ιστορική συγγραφή. Εκείνο όμως που προσδίδει ηθικότητα σε έναν κώδικα είναι η εντιμότητα του ιστορικού και των κριτικών μιας ιστορικής θέσης, είναι η συνείδηση ότι είναι ως άτομα υπεύθυνοι, αλλά είναι υπεύθυνοι ως άτομα μέσα σε ένα σκηνικό, στο οποίο οι ευθύνες τους καθορίζονται από τους ρόλους τους και τα καθήκοντά τους στην κοινωνία.

Ηθικής υφής είναι και ο προβληματισμός που αφορά στον εμπορικό ανταγωνισμό που αναπτύχθηκε μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες κατέφευγαν τότε συχνά στο μέσο της βιομηχανικής κατασκοπείας. Αν προσθέσουμε σ' αυτό και την προσπάθεια της συντεχνίας των βαφέων να μην αποκαλύψουν το μυστικό της ερυθροβαφής, έτσι ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος του ανταγωνισμού, συνειδητοποιούμε ότι ερχόμαστε αντιμέτωποι με ζητήματα που μόλις κατά τις τελευταίες δεκαετίες απασχόλησαν την ηθική. Αυτές οι κινήσεις θα μπορούσαν να αξιολογηθούν αρνητικά, αν δεν λαμβάναμε υπόψη μας

¹⁶⁶ Λε Γκοφ, 1998: 163.

ότι συνέβησαν σε μία εποχή και σε έναν κόσμο στον οποίο οι επιχειρησιακές αξίες ήταν το κέρδος, το συμφέρον και η επιτυχία, και ότι δεν υπήρχε κώδικας ηθικής και δεοντολογίας της επιχειρησιακής δραστηριότητας. Πριν η επιχειρησιακή ηθική, η οποία εξετάζει σήμερα παρόμοια θέματα, αποτελέσει κλάδο της εφαρμοσμένης ηθικής, η στάση της φιλοσοφίας απέναντι στον επιχειρησιακό κλάδο ήταν κατεξοχήν αρνητική. Πρώτος ο Πλάτων τέθηκε κατηγορηματικά ενάντια στο ιδιωτικό συμφέρον και υποβάθμισε κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα στην ιδανική «Πολιτεία» του. Ο Αριστοτέλης, αντίθετα, αναγνώρισε τη σημασία του προσωπικού συμφέροντος για την πρόοδο της πόλης και θεώρησε ηθική αρχή τη γενναιοδωρία, την ελευθεριότητα όπως την ονόμαζε, συνδέοντάς την με τη δικαιοσύνη στις ιδιωτικές συναλλαγές¹⁶⁷. Αυτές οι απόψεις του Αριστοτέλη, όπως και εκείνες που αναφέρονται στη έννοια της ευθύνης που προκύπτει από συγκεκριμένους ρόλους, έθεσαν τις βάσεις για ορισμένες εκδοχές της σύγχρονης επιχειρησιακής ηθικής¹⁶⁸. Στο διάστημα του Μεσαίωνα, αν και διαμορφώθηκαν κάποιοι κώδικες ηθικής συμπεριφοράς στα πλαίσια των συντεχνιών, η χριστιανική σκέψη υπήρξε αρνητική απέναντι στις επιχειρηματικές δραστηριότητες. Στην εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, στην οποία περίπου τοποθετείται και το θέμα μας, η κυρίαρχη κουλτούρα ήταν το «δίκαιο του ισχυροτέρου» και οι ηθικοί προβληματισμοί αφορούν κυρίως στα οικονομικά συστήματα, την οικονομική δικαιοσύνη, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, και όχι τις ευθύνες των μελών του επιχειρησιακού κλάδου και τις επιπτώσεις της συμπεριφορά τους στο κοινωνικό σύνολο¹⁶⁹.

Αρκετά αργότερα άρχισαν κάποιοι φιλόσοφοι να προβληματίζονται σχετικά με τις ευθύνες των εταιριών και των συνεταιρισμών και με τη συμπεριφορά των ατόμων που εμπλέκονται στην επιχειρησιακή διαδικασία, ανοίγοντας το δρόμο σε έναν νέο κλάδο της εφαρμοσμένης ηθικής, την επιχειρησιακή ηθική. Σ' αυτήν ίσως βρούμε τα εργαλεία να εξετάσουμε από ηθική άποψη τον τρόπο που λειτούργησε ο Συνεταιρισμός των Αμπελακίων και να διατυπώσουμε ηθικές κρίσεις για τη συμπεριφορά των μελών του. Οφείλουμε βέβαια να τονίσουμε ευθύς εξαρχής ότι δεν μας ενδιαφέρει να ενοχοποιήσουμε την επιχειρησιακή δραστηριότητα, ούτε «να επιβάλλουμε μία ηθική που υπονομεύει

¹⁶⁷ Αριστ. Ηθ. Ν. 4. 1119b - 1122a.

¹⁶⁸ Δραγώνα, 1995: 424.

¹⁶⁹ Δραγώνα, 1995: 425-6.

την επιχειρησιακή πρακτική και ιδεολογία και διαμορφώνει μία αντι-επιχειρησιακή πολιτική»¹⁷⁰.

Στη σύγχρονη επιχειρησιακή ηθική, η επιδίωξη του κέρδους απενοχοποιήθηκε, επειδή έπαψε να θεωρείται το βασικό κίνητρο της επιχειρηματικής δραστηριότητας και αντικαταστάθηκε από την ευημερία του κοινωνικού συνόλου. Η επιχειρησιακή δραστηριότητα, αν και είναι πρωτίστως ανταγωνιστική, δεν επιτρέπει μία κουλτούρα στην οποία δικαιώνεται πάντα ο ισχυρός. Στηρίζεται σε αμοιβαία συμφέροντα και σε συναινετικούς κανόνες ηθικής συμπεριφοράς, όπου το κέρδος τίθεται στην υπηρεσία των εργαζομένων και της κοινωνίας και δε θεωρείται αυτοσκοπός αλλά μέσο για ενθάρρυνση, ανταμοιβή και προσφορά υπηρεσιών στην ευρύτερη κοινωνία. Οι εταιρίες και οι συνεταιρισμοί δεν είναι πια άψυχοι και ηθικά ουδέτεροι οικονομικοί οργανισμοί, αλλά ενώσεις που εξυπηρετούν αμοιβαία συμφέροντα και ακολουθούν συναινετικούς κανόνες ηθικής συμπεριφοράς¹⁷¹. Υπ' αυτή την έννοια ο Συνεταιρισμός των Αμπελακίων είχε ηθικό προσανατολισμό, καθώς η δράση του στηριζόταν σε καταστατικά και συμφωνίες που ακολουθούσαν τις παραπάνω ηθικές αρχές, καταρρίπτοντας έτσι τον μύθο ότι κάθε επιχειρησιακή δραστηριότητα είναι a priori αμοραλιστική. Εφόσον το κέρδος εντάχθηκε στα πλαίσια της παραγωγικότητας και της κοινωνικής ευθύνης και τέθηκε στην υπηρεσία των εργαζομένων και της κοινωνίας, μπορούμε να θεωρούμε στα Αμπελάκια λειτούργησε ένας κώδικας επιχειρησιακής ηθικής, προτού αυτή αποτελέσει έναν νέο δυναμικό κλάδο της φιλοσοφίας.

Ηθικούς όμως προβληματισμούς εγείρουν και οι ανταγωνισμοί, οι διαφορές και οι αντιθέσεις που παρατηρήθηκαν μεταξύ των κεφαλών της ίδιας της «Κοινής Συντροφιάς», αλλά και μεταξύ των συντροφιών. Τέτοιες κινήσεις που προέβαλλαν το προσωπικό συμφέρον έναντι του κοινού σήμαναν το τέλος του Συνεταιρισμού, που οριστικοποιήθηκε με τη φυλάκιση του ιδρυτή του Συνεταιρισμού, Γεωργίου Σβαρτς. Ζητήματα τέτοια, όλοι θα συμφωνούσαμε σ' αυτό, παραμένουν διαχρονικά, όσο το ατομικό συμφέρον συγκρούεται με το κοινό καλό, όσο τα δημόσια πρόσωπα (εννοούμε με αυτό τα πρόσωπα που είναι φορείς εξουσίας πολιτικής ή οικονομικής) καλούνται να επιλέξουν μία ηθική στάση υπέρ του δημοσίου συμφέροντος, παραμερίζοντας εγωισμούς και προσωπικές

¹⁷⁰ Δραγώνα, 1995: 438.

¹⁷¹ Δραγώνα, 1995: 430-1.

φιλοδοξίες. Ως εκ τούτου, προβάλλει αδήριτη ανάγκη να ρυθμίζεται η συμπεριφορά των προσώπων που ασκούν οποιασδήποτε μορφής εξουσία με βάση κάποιες ηθικές αρχές και η συνείδησή τους να αναγνωρίζει τουλάχιστον κάποιους ενδοιασμούς και απαγορεύσεις κατά την επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος. Κάτι τέτοιο καθιστά απαραίτητο έναν κώδικα ηθικής ο οποίος θα δίνει απαντήσεις σε ερωτήματα σχετικά με την ηθική ευθύνη των προσώπων που έχουν αναλάβει ηγετικό επιχειρησιακό ρόλο. Ποιες αρχές ή ποιες απαγορεύσεις θα περιλαμβάνει αυτός ο κώδικας αποτέλεσε επίκεντρο έντονων φιλοσοφικών συζητήσεων. Την απάντηση σ' αυτό τη δίνει ο Solomon, ο οποίος ακολουθώντας την αριστοτελική ηθική, υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος πρέπει να σκέφτεται τον εαυτό του ως μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας και να προσπαθεί να διαπρέψει και να πραγματώσει το καλύτερο γι' αυτόν και για το κοινό επιχειρησιακό πνεύμα. Τονίζει επίσης ότι είναι απαραίτητο να αναγνωρίζονται ηθικά δικαιώματα και να καλλιεργείται ένας ηθικός χαρακτήρας, στον οποίο θα συνυπάρχουν η αρετή, η ακεραιότητα, η τιμή, η φρόνηση, η αίσθηση ότι αποτελεί μέρος της κοινωνίας¹⁷². Σίγουρα, πράξεις που υπονομεύουν το κοινό καλό και προάγουν το προσωπικό συμφέρον σε καμία ηθική συνείδηση δεν μπορεί να δικαιωθούν. Κανένα θεσμικό δίκαιο, καμιά ηθική θεωρία δεν μπορεί να τοποθετεί το «εγώ» πάνω από το «εμείς», το «εμείς» πάνω από το «όλοι». Η ηθική αρμονία επιτυγχάνεται, όταν ο καθένας μπορεί να ζει μία καλή ζωή, χωρίς να κάνει κάτι εσφαλμένο, να πληγώνει τους άλλους, να επωφελείται από τη δυστυχία τους. Το πρόβλημα ηθικής του ανθρώπου προκύπτει, όταν το άτομο βάζει την προσωπική του ευδαιμονία πάνω από την ηθικότητα. Ακόμη και όταν τα συμφέροντα αλληλοσυγκρούονται, η ελευθερία των έλλογων όντων να απορρίπτουν μια επιλογή και να καταφεύγουν σε μια άλλη ανά πάσα στιγμή, αποτελεί συστατικό όρο της ανθρώπινης πράξης, καθώς μέσω αυτής επιλέγεται η ηθικότητα, η οποία προϋποθέτει την ελευθερία και πηγάζει από τη δυνατότητα του να πράττουμε αλλιώς.

Ολοκληρώνοντας την κρίση μας για την «Κοινή Συντροφία», νιώθουμε ότι, παρά τα αμφίσημα ζητήματα που εκτέθηκαν από αυτούς που ασχολήθηκαν με την περίπτωση των Αμπελακίων, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι τέτοιες ενώσεις έχουν αποδείξει διαχρονικά ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν καλύτερα τα ποικίλα προβλήματα που προκύπτουν και απασχολούν τους πολίτες μιας περιοχής

¹⁷² Δραγώνα, 1995: 435.

(προβλήματα παιδείας, πολιτισμού, υγείας, περιβάλλοντος). Η συνεργασία μπορεί να αποτελέσει μία διαδικασία με την οποία θα διαμορφωθεί ήθος συλλογικής ευθύνης στη διαχείριση των κοινών. Αυτό το ήθος κατευθύνει σε πρακτικές συλλογικής δράσης που αποσκοπούν στη συνετή χρήση και διατήρησή των αγαθών από όλους για όλους. Δεν είναι επίσης σωστό να αγνοούμε ότι η κοινότητα των Αμπελακίων υπήρξε ζωντανό παράδειγμα για τον Ελληνισμό, ότι μπόρεσε να δημιουργήσει προϋποθέσεις ανεξαρτησίας και να γίνει αδιάψευστο μάθημα ενότητας και συνεργασίας. Υπήρξε άλλωστε, για το σύντομο χρονικό διάστημα που λειτούργησε, ισχυρή έκφραση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στον Ελλαδικό χώρο, προσφέροντας μορφωτικές ευκαιρίες σε νέους και μεταλαμπαδεύοντας έτσι τον πόθο για ανεξαρτησία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των βιομηχανικών (βιοτεχνικών) καταλοίπων του παρελθόντος

4.1. Η έννοια της διαχείρισης της πολιτιστικής/βιομηχανικής κληρονομιάς

Αν και στην ιστορία του πολιτισμού οι περισσότερες εποχές έδειξαν αδιάφορη ή εχθρική στάση προς τα μνημεία, ίσως επειδή αυτά εξέφραζαν την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων¹⁷³, κατά τον 19^ο αιώνα αρχίζει να διαμορφώνεται το θεωρητικό πλαίσιο που αφορά στη σχέση κοινωνίας και πολιτιστικής κληρονομιάς. Είναι η εποχή που οι δύο αρχιτέκτονες, Λε-Ντυκ (Le-Duc) και Ράσκιν (J.Ruskin), θα θέσουν όρια σε επεμβάσεις στο δομημένο περιβάλλον. Ο Ράσκιν πρεσβεύει τη διαφύλαξη της ακεραιότητας του δομημένου περιβάλλοντος από τις καταστροφικές αποκαταστάσεις των μελλοντικών γενεών και θεωρεί κάθε επέμβαση αυθαίρετη, επειδή η αξία κάθε καλλιτεχνήματος βρίσκεται στην αυθεντική του μορφή. Αντίθετα, ο Λε-Ντυκ υποστηρίζει πως πρέπει να επεμβαίνουμε στα στοιχεία του ανθρώπινου τεχνουργήματος, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε να το εμφανίζουμε σε μία πλήρη κατάσταση στην οποία μπορεί να μην υπήρξε ποτέ πριν¹⁷⁴. Η διάσταση αυτή των απόψεων καταδεικνύει, κατά κάποιον τρόπο, τη δυναμική του κλάδου της Συντήρησης Μνημείων και της Διαχείρισης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Cultural Heritage Management), της οποίας αναπόσπαστο μέρος είναι η βιομηχανική κληρονομιά. Τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα υπολείμματα που έχει αφήσει πίσω του το βιομηχανικό παρελθόν, μας τον υποδεικνύει ο τομέας της διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς, την οποία πρέπει πρωτίστως να ορίσουμε.

Αν και ο όρος *διαχείριση* έχει προσλάβει κατά καιρούς αρνητική σημασία, κυρίως όταν αναφέρεται σε μνημεία ή σε υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, *διαχειρίζομαι* σημαίνει κατά πρώτον φυλάσσω, χρησιμοποιώ, αξιοποιώ, μεταδίδω ή και απορρίπτω. Έτσι, η *διαχείριση μνημείων* είναι η *σχέση με τα μνημεία*,

¹⁷³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στάση του επαναστατημένου λαού της Γαλλίας απέναντι στα μνημειακά σύνολα που εξέφραζαν την εκμετάλλευση και τη δυστυχία του λαού από την άρχουσα τάξη: Κόκκινος 2004: 117.

¹⁷⁴ Κόκκινος, 2004: 118-121.

συνολική συμπεριφορά προς αυτά, και περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Βασίλειο Λαμπρινουδάκη, το ενδιαφέρον και την εκτίμηση γι' αυτά, την αναζήτηση και την καταγραφή τους, την έρευνα για τη γνώση, την κατανόηση και την ερμηνεία τους, την αξιολόγηση και τον καθορισμό της μεταχείρισής τους και τη μέριμνα και τη διαδικασία προστασίας και διατήρησής τους, ώστε να παραδοθούν χωρίς φθορά στις επόμενες γενιές. Περιλαμβάνει, επίσης, τις ενέργειες αποκατάστασης, τη διάδοση του πολιτισμικού τους περιεχομένου στο κοινωνικό σύνολο, τη χρησιμοποίησή τους για σύγχρονες δραστηριότητες, την οικονομική αξιοποίησή τους, συμπεριλαμβανομένης και της τουριστικής, το ενδιαφέρον του ευρύτερου κοινού γι' αυτά¹⁷⁵.

Στην περίπτωση της βιομηχανικής κληρονομιάς, ειδικότερα εκείνο στο οποίο δίνεται μεγαλύτερη έμφαση δεν είναι η αρχική κατάσταση, η ακεραιότητα της εμφάνισης ή η αυθεντικότητα των πόρων της βιομηχανικής κληρονομιάς. Αυτό που μας ενδιαφέρει κυρίως είναι να διατηρηθεί το στοιχείο της λειτουργικότητας των κατασκευών, ώστε να γίνονται κατανοητές οι εργασιακές διαδικασίες. Μας ενδιαφέρει επίσης να προστατευθούν και να συντηρηθούν κτήρια, περιοχές, μηχανήματα, που έχουν τεχνικό, ιστορικό και αισθητικό ενδιαφέρον και να εξευρεθούν νέες χρήσεις για τα εγκαταλελειμμένα αλλά αναντικατάστατα στοιχεία του βιομηχανικού τοπίου. Μας ενδιαφέρει, τέλος, η καταγραφή της τεχνογνωσίας, των ειδικοτήτων και της εμπειρίας των βιομηχανικών πληθυσμών, καθώς και η χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων των παραπάνω δραστηριοτήτων που καταδεικνύουν πώς έζησαν και εργάστηκαν οι προηγούμενες γενιές¹⁷⁶.

4.2. Η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς από ηθική άποψη

Τα βιομηχανικά κατάλοιπα συνιστούν σημαντικά τεκμήρια που συνδέονται με τις παραγωγικές διαδικασίες, με τις πολιτικές και κοινωνικές δομές και πρωτίστως με τη μνήμη των ανθρώπων. Υπ' αυτήν την έννοια, η βιομηχανική κληρονομιά συσχετίζεται με την πολιτισμική αξία, αποτελεί με αυτόν τον τρόπο αντικείμενο ιστορικής μνήμης και αναδεικνύεται ως στοιχείο της κοινωνικής και πολιτιστικής

¹⁷⁵ Λαμπρινουδάκης 2008: 149.

¹⁷⁶ Afrey - Putnam, 1992:11.

ταυτότητας ενός τόπου. Γι' αυτό τον λόγο, η διαχείρισή της στοχεύει στη διατήρηση και στην ανάδειξη των βιομηχανικών καταλοίπων και των βιομηχανικών τόπων, εννοώντας με αυτόν τον όρο τον τόπο όπου κυριαρχούσε η βιομηχανία και αποτελούσε τον χώρο απασχόλησης και διαβίωσης των ανθρώπων. Προκειμένου να προσδιοριστεί σαφέστερα ο χαρακτήρας της ηθικής της διαχείρισης θα χρειαστεί να επαναλάβουμε ότι τα βιομηχανικά μνημεία είναι αυτά που αξιολογούνται όχι από αισθητική άποψη, αλλά κυρίως ως προς τη σημασία τους για τους ανθρώπους που ζουν γύρω από αυτά και είναι επιφορτισμένοι με μνήμες. Συχνά, βέβαια, αντιμετωπίζονται ως άχρηστα απομεινάρια μιας άλλης εποχής, που εμποδίζουν παρά διευκολύνουν την ανάπτυξη μιας περιοχής. Ωστόσο, είναι αυτά που μετατρέπουν τον χώρο σε έναν *πολιτιστικά φορτισμένο τόπο*, είναι αυτά που λειτουργούν ως *τοπόσημα* και χαρακτηρίζουν τον συγκεκριμένο χώρο, αλλά και την κοινωνία της περιοχής. Είναι τα σημεία αναφοράς ενός τόπου που τον συνδέουν με το παρελθόν, συμβάλλουν στη δημιουργία της συλλογικής μνήμης, καθώς και στη διατήρηση και την ισχυροποίηση της τοπικής ταυτότητας¹⁷⁷.

Σήμερα, όμως, η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς δεν περιορίζεται σε αυτό, αλλά στοχεύει και στην ανάδειξη των βιομηχανικών τόπων ως μέσων για τον εμπλουτισμό των πόλεων με χώρους πολιτισμού και αναψυχής. Εκτός δηλαδή από τη *μουσειακή* ή *πολιτιστική* χρήση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, συναντούμε και την *προσαρμοσμένη επανάχρηση*, η οποία ωστόσο αντιμετωπίζει συχνά τα βιομηχανικά κτήρια ως κελύφη και τα αξιοποιεί όχι για τη μελέτη της ιστορίας της τεχνολογίας και της βιομηχανίας, αλλά για άλλες χρήσεις ασύμβατες με τη σημασία τους. Η επανάχρηση όμως έχει ηθικό περιεχόμενο, όταν στοχεύει στον μετασχηματισμό ενός χώρου, ώστε να γίνει κατάλληλος για άλλες χρήσεις, εξασφαλίζοντας διάρκεια, διατηρώντας τα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά και λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική του αξία, ώστε να μπορεί να βιωθεί και από τις επόμενες γενιές. Κάθε σενάριο επανάχρησης πρέπει ωστόσο να εξασφαλίζει τη σύμφωνη γνώμη της τοπικής κοινωνίας, σχετικά με τις συνέπειες από τη νέα χρήση, ώστε να μην διακυβεύεται η συνοχή και η ενότητά της¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Rossi, 1991: 190 -192.

¹⁷⁸ Καραβασίλη, στο:

http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_karavasili.pdf

Το ηθικό περιεχόμενο της διαχείρισης, επομένως, διευρύνεται με την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών, οι οποίες συνέβαλαν στην έως τώρα διατήρηση της κληρονομιάς του τόπου και διαφύλαξαν πλήθος υλικών και άυλων πολιτιστικών στοιχείων. Δεν είναι εξάλλου δυνατόν να εμποδίσει κανείς την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας, η οποία έρχεται σε καθημερινή επαφή, βιώνει την πολιτιστική της κληρονομιά και αυτοπροσδιορίζεται μέσα από αυτήν. Έτσι, προβάλλεται αδήριτη η ανάγκη της ανάδειξης και διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς με καινοτόμες δράσεις, μέσα σε ένα πλαίσιο «βιώσιμης ανάπτυξης» με τη σύμφωνη γνώμη και τη συμμετοχή της κοινωνίας. Ως «βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη» ορίζεται «η ανάπτυξη η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες»¹⁷⁹, και αποσκοπεί στην επίτευξη ποιότητας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, στην ανθρώπινη ευημερία και στη βιωσιμότητα της οικονομίας. Αυτός ο προσανατολισμός ενισχύει δραστηριότητες που διατηρούν το παλιό, ενώ δημιουργούν παράλληλα το νέο, και στοχεύουν, σύμφωνα με το άρθρο 8 του ν. 1337/83, στη «βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων και του δομημένου περιβάλλοντος, καθώς και στην προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών, ιστορικών, μορφολογικών και αισθητικών στοιχείων και χαρακτηριστικών μιας περιοχής»¹⁸⁰.

Ένας από τους τομείς που εξασφαλίζουν την «αειφόρο ανάπτυξη» μιας κοινωνίας είναι ο τουρισμός. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονο τουριστικό ενδιαφέρον και στροφή του κοινού σε μορφές «υπεύθυνου τουρισμού», όπως είναι ο πολιτιστικός τουρισμός. Οι παραδοσιακές μορφές τουρισμού, στις οποίες προσφέρονταν διακοπές σε όμορφα φυσικά τοπία, θεωρούνται πια ξεπερασμένες και αντικαθίστανται από νέες μορφές εναλλακτικού τουρισμού (τουρισμός εμπειριών, θεματικός τουρισμός), στις οποίες το πολιτιστικό-ιστορικό περιεχόμενο μπορεί να αποτελέσει βασικό κριτήριο επιλογής προορισμού. Ο βιομηχανικός τουρισμός, ως μία από τις μορφές του πολιτιστικού τουρισμού, απευθύνεται σε επισκέπτες που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη βιομηχανική κληρονομιά, αλλά και σε ένα ευρύτερα καλλιεργημένο κοινό, με στόχο τη

¹⁷⁹ Αυτόν τον ορισμό τον διατύπωσε το 1987 η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, η Επιτροπή Brundtland: <http://www.institute.a-cert.org/el/institute>

¹⁸⁰ Ο νέος οικιστικός νόμος, με τίτλο «Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των Πόλεων και των Οικισμών της χώρας», έρχεται να συμπληρώσει τον ν. 1337/83 με την φιλοδοξία να αποτελέσει ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την ανάπτυξη, την αναβάθμιση και την προστασία των πόλεων και των οικισμών της χώρας: <http://www.organismosathinas.gr/userfiles/file>

γνωριμία με σημαντικά έργα του βιομηχανικού πολιτισμού. Ένας τέτοιος όμως προσανατολισμός απαιτεί υψηλό επίπεδο οργάνωσης και προσεκτικό σχεδιασμό, προκειμένου να υποστηριχθεί αποτελεσματικά η πολιτιστική εικόνα του τόπου¹⁸¹.

Σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις προτάσεις τουριστικής αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο δημιουργεί την υποχρέωση στο κράτος να προστατεύει τη βιομηχανική κληρονομιά και να επιλέγει την πολιτιστική του πολιτική, με σωστό προγραμματισμό, σαφήνεια στόχων, διάρκεια και συνέχεια¹⁸². Σπουδαίο ρόλο διαδραματίζουν ωστόσο και οι κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις που επηρεάζουν την συγκεκριμένη περιοχή, καθώς και η ευαισθητοποίηση των πολιτών σε αντίστοιχα θέματα. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα στο πλαίσιο των διεθνώς αναγνωρισμένων και κατάλληλα εφαρμοσμένων κανόνων, ανήκει συνήθως, σύμφωνα με την Χάρτα του Πολιτισμικού Τουρισμού, στην ευθύνη της κοινότητας που τη διαφυλάσσει. Η αρχή αυτή καθιστά σαφές ότι η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ως επίσημος φορέας της τοπικής κοινωνίας, μπορεί βέβαια να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον σχεδιασμό και την εφαρμογή της πολιτιστικής πολιτικής, αλλά αυτό δεν αρκεί, αν δεν υπάρχει συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς, ώστε να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της τουριστικής δραστηριότητας και η προστασία των πολιτιστικών πόρων για τις μελλοντικές γενιές¹⁸³.

Παραμένει όμως το ερώτημα, κατά πόσο είναι ηθική η σύζευξη του οικονομικού και του πολιτιστικού παράγοντα με βάση το επιχείρημα ότι ο πρώτος μπορεί τις περισσότερες φορές να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα του δεύτερου. Η απάντηση στη συγκεκριμένη περίπτωση εξαρτάται κυρίως από την αντίληψή μας για την αυτονομία ή όχι του πολιτιστικού αγαθού. Μπορεί το τελευταίο να αναδειχθεί και να υπάρξει αφ' εαυτού ή απαιτείται, σε αρκετές περιπτώσεις, η διαπλοκή του με το οικονομικό στοιχείο; Κανένας, βέβαια, δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η προώθηση ενός πολιτιστικού αγαθού συνεπάγεται και οικονομικά πλεονεκτήματα. Μήπως, όμως, η τουριστική του αξιοποίηση, το υποβαθμίζει; Αυτό που εμείς πρεσβεύουμε είναι ότι, εάν πρόκειται να προχωρήσουμε στο στάδιο αυτό, προκειμένου να αναδειχθεί ένας τόπος,

¹⁸¹ Μεταξάς, 2010: 167.

¹⁸² Μπιτσάνη, 2004: 130.

¹⁸³ Χάρτα Πολιτισμικού Τουρισμού, στο:

http://www.international.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf

τουλάχιστον ας προσπαθήσουμε να είναι όσο το δυνατό περισσότερο συμβατή με τη φυσιολογία του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Η ηθική της διαχείρισης των βιομηχανικών/βιοτεχνικών καταλοίπων και του συνανήκοντος παραδοσιακού οικισμού των Αμπελακίων. Μία κριτική αποτίμηση

5.1. Ο οικισμός

Ήδη εδώ και μερικές δεκαετίες τα Αμπελάκια είναι διατηρητέος οικισμός (Δ/γμα Υπουργείου Πολιτισμού 855/1974 και Φ.Ε.Κ. 594/13/11/1978), για το σύνολο της αρχιτεκτονικής τους. Περνώντας μία μακρά περίοδο παρακμής και εγκατάλειψης, ο ιστορικός οικισμός κατάφερε να ανακάμψει, καθώς οι αρμόδιοι φορείς και η τοπική κοινωνία συνειδητοποίησαν την ανάγκη διατήρησης της ιστορικής μνήμης και συνέχειας. Η παραδοσιακή φυσιογνωμία του οικισμού έχει ως τώρα διατηρηθεί με την ανάπλαση των δρόμων, των πλατειών και των κρηνών, των εκκλησιών, σύμφωνα με τους περιορισμούς που θέτει το αρμόδιο υπουργείο σε ανάλογες περιπτώσεις, διατηρώντας «την παραδοσιακή οργάνωση του χώρου και τα τυπικά δείγματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής»¹⁸⁴ (εικ. 70). Όμως η ελληνική πολιτεία δεν μπόρεσε να διασώσει πολλά από τα αρχοντικά που καταρρέουν στη φημισμένη κωμόπολη, επειδή ίσως δεν διευκόλυνε τους ιδιοκτήτες να αξιοποιήσουν τα ευρωπαϊκά προγράμματα, εφόσον απαιτεί από αυτούς την καταβολή του 40% του κόστους αναπαλαίωσης. Αν και τα κίνητρα που δόθηκαν ως τώρα στους κατοίκους δεν είναι επαρκή, ο οικισμός παραμένει ζωντανός και καταφέρνει να διατηρήσει το τοπικό χρώμα, ακολουθώντας τα αρχιτεκτονικά πρότυπα και περιορίζοντας τη χρήση νέων οικοδομικών υλικών (εικ. 71, 72).

Αυτό καταδεικνύει ότι η διαχείριση των πολιτιστικών καταλοίπων έγινε με σεβασμό στη φυσιογνωμία και ταυτότητα του τόπου από τους τοπικούς φορείς και την πολιτεία και ότι το χωριό ακολουθεί μία τακτική ήπιας τουριστικής ανάπτυξης. Η επιθυμία των Αμπελακιωτών να ακολουθήσουν μία δραστηριότητα η οποία θα έφερνε οικονομική ανάπτυξη, αλλά θα ήταν συγχρόνως και φιλική προς το φυσικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον, βρήκε έκφραση μέσα από τον

¹⁸⁴ Κόνσολα, 1995: 110.

«Αγροτουρισμό», μία εναλλακτική πρόταση ήπιου τουρισμού. Ο «Αγροτουρισμός», μία από τις μορφές του «υπεύθυνου τουρισμού», αποβλέπει στην αναβίωση των παραδοσιακών οικισμών, προτάσσει την πολιτιστική κληρονομιά έναντι του τουριστικού αγαθού και συμβάλλει στη δημιουργία σχέσεων ανάμεσα στον επισκέπτη και τον κάτοικο της περιοχής¹⁸⁵. Η αγροτουριστική δραστηριότητα ξεκίνησε στα Αμπελάκια το 1984 με τη δημιουργία του Γυναικείου Αγροτουριστικού Συνεταιρισμού, ο οποίος είχε ως στόχο να ξαναζωτανέψει στο χωριό το συνεργατικό πνεύμα των προγόνων, να εξασφαλίσουν οι αγρότισσες προσωπικό εισόδημα, να δημιουργηθούν δουλειές για τους νέους ανθρώπους, και να αναδειχθούν συνάμα οι πολιτιστικές παραδόσεις και τα έθιμα του χωριού, αλλά και η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του.

Σήμερα ο οικισμός καλύπτει σε ικανοποιητικό βαθμό τις ανάγκες των ανθρώπων και εξακολουθεί να αποτελεί συνολικό φορέα μνήμης, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Είναι άλλωστε κοινός τόπος ότι οι ιστορικοί οικισμοί δεν είναι αρχαιολογικοί χώροι, όπου οι επισκέπτες περιορίζονται να θαυμάσουν τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα, αλλά είναι τόποι στους οποίους μπορεί να βιωθεί άμεσα το πολιτιστικό περιεχόμενο των μνημείων με τη συνδρομή της τοπικής κοινωνίας¹⁸⁶. Με αυτά και άλλα επιχειρήματα οι τοπικές αρχές και οι κάτοικοι ζητούν να εξαιρεθούν από τη συνένωση που προβλέπει το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» που τέθηκε σε εφαρμογή το 2011, με το οποίο καταργείται η Ιστορική Κοινότητα των Αμπελακίων και υποβαθμίζεται έτσι ο ιστορικός της ρόλος.

5.2. Αρχοντικά-Μουσεία & ιδιωτικά αρχοντικά

Τα αρχοντικά των Αμπελακίων είναι αλήθεια ότι σώθηκαν από την κατεδάφιση, επειδή χαρακτηρίστηκαν έγκαιρα ως διατηρητέα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι διέφυγαν τον κίνδυνο της καταστροφής και της κατάρρευσης. Σήμερα

¹⁸⁵ Αυτή η προσπάθεια γίνεται τα τελευταία χρόνια από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με σκοπό να συγκρατηθεί και να αναχαιτιστεί η επιθετικότητα του «βιομηχανοποιημένου τουρισμού» και να ενταχθούν οι αγροτικές κοινωνίες σε έναν αναλογικότερο καταμερισμό του εθνικού τουριστικού εισοδήματος: Λαΐου-Αντωνίου, 1996: 79.

¹⁸⁶ Κωνστάντιος, 2003: 29.

σώζονται 10 αρχοντικά, όλα ιδιωτικά, εκτός από τα αρχοντικά του Γεωργίου και του Δημητρίου Σβαρτς. Το αρχοντικό του προέδρου της «Κοινής Συντροφιάς», Γ. Σβαρτς, αγοράστηκε το 1962 από το ελληνικό κράτος και από τότε λειτουργεί ως Μουσείο¹⁸⁷. Το 1986 με δαπάνες του Υπουργείου Πολιτισμού και της Ευρωπαϊκής Ένωσης άρχισαν οι εργασίες για την αποκατάστασή του και σήμερα βρίσκεται σε εξαιρετική κατάσταση¹⁸⁸ (**εικ. 73**). Το αρχοντικό του Γ. Σβαρτς είναι σύμβολο του τόπου και εξαιρετικό δείγμα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Είναι όμως και μνημείο που συνδέεται άμεσα με τη δραστηριότητα του Συνεταιρισμού, γιατί υπήρξε όχι μόνο το σπίτι του ιδρυτή, αλλά και η έδρα του Συνεταιρισμού. Αυτό το μαρτυρούν εκτός από το «θησαυροφυλάκιο», όπου φυλάσσονταν έγγραφα, συμβόλαια κ.λ.π., και το μεγάλο σεντούκι, όπου φυλάσσονταν τα κέρδη. Εκεί, στο ισόγειο, υπάρχει ακόμη το λογιστήριο, αλλά και το ταμείο από όπου πληρώνονταν οι Αμπελακιώτες (**εικ. 74**). Στον τελευταίο όροφο του αρχοντικού, το «κρεβάτι» ή «δοξάτο», μαρτυρεί τον τρόπο λειτουργίας της «Συντροφιάς», αφού χρησίμευε και ως αίθουσα συνεδριάσεων του Συνεταιρισμού (**εικ. 75**).

Δεν είχε όμως την ίδια τύχη και αντιμετώπιση το άλλο αρχοντικό της μεγάλης οικογένειας, του Δημητρίου Σβαρτς, το οποίο κατέρρευσε στις αρχές του 1990 –έως τον ημιώροφο- με την προϋπόθεση να αναστυλωθεί, κάτι που ακόμη δεν έχει συμβεί (**εικ. 76**). Ο πλούσιος διάκοσμος του αρχοντικού αφαιρέθηκε το 1994 και από τότε βρίσκεται στις αποθήκες της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας. Τον προηγούμενο χρόνο (19/5/2011), σε έκθεση που διοργανώθηκε στο Διαχρονικό Μουσείο Λαρίσης, εκτέθηκε ζωγραφικός πίνακας με διακοσμήσεις τοπίων και πόλεων από τις αποτοιχισμένες τοιχογραφίες του αρχοντικού του Δ. Σβαρτς (**εικ. 77**), δίνοντας έτσι στο ευρύ κοινό την ευκαιρία να γνωρίσει τον πλούτο της διακόσμησης των αμπελακιώτικων αρχοντικών¹⁸⁹.

Το τριώροφο αρχοντικό του Κρασούλη, το οποίο χτίστηκε το 1797, κατέρρευσε και καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά. Διατηρείται όμως σε άριστη κατάσταση το αρχοντικό Ευθυμιάδη, το οποίο κατοικείται από τους κληρονόμους του με σεβασμό στην αρχιτεκτονική, την εσωτερική του διακόσμηση (λουλούδια και φυλλάματα στολίζουν τους τοίχους, ενώ στη ζωφόρο, χώρο

¹⁸⁷ Πρώτος ασχολήθηκε με το αρχοντικό ο ζωγράφος Αγήνωρ Αστεριάδης. Αργότερα ο λαογράφος Γ.Α. Μέγας μελέτησε το αρχοντικό και άρχισε έναν αγώνα για την αγορά του από το Κράτος και τη διάσωσή του. Τελικά το αρχοντικό αγοράστηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, από τους κληρονόμους του Γ. Σβαρτς, την οικογένεια Δογάνη: Μουτσόπουλος, 1975: 73.

¹⁸⁸ <http://sfrang.com/selides/ampelakia>.

¹⁸⁹ <http://www.eleftheria.gr/index.asp?cat=7&aid=28799>.

ανάμεσα στις μεσάντρες και την οροφή του ενός οντά, είναι ζωγραφισμένη η γέφυρα του Μαρμαρά και στον άλλο οντά, ο Βόσπορος με την Κωνσταντινούπολη) και τα αντικείμενα, τα οποία παρουσιάζουν εξαιρετικό λαογραφικό ενδιαφέρον και μαρτυρούν την υψηλή αισθητική και την οικονομική ευμάρεια του ιδιοκτήτη (εικ. 78, 79).

Οι δυσκολίες ανάπτυξης πολλών αρχοντικών συσχετίζονται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις είναι ιδιαίτερα σύνθετο. Πολύ συχνά οι ιδιοκτήτες δεν αποφασίζουν να διερευνήσουν τις δυνατότητες αξιοποίησής τους για λόγους αδράνειας ή οικονομικής αδυναμίας. Τα περισσότερα σπίτια, που διατηρούν τον αρχικό τους χαρακτήρα, δίνουν πληροφορίες για τις δραστηριότητες των κατοίκων, αφού διέθεταν στις αυλές τους κίρχανάδες, τα μικρά εκείνα εργαστήρια επεξεργασίας και βαφής νημάτων (εικ. 80, 81, 82, 83). Ένα από τα δημόσια κτήρια, απομεινάρι της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, είναι και το κτήριο της Επισκοπής, που κτίστηκε το 1767. Δεν έχει όμως ακόμη αποφασιστεί ποια υπηρεσία θα στεγάσει ή πώς αλλιώς θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει.

5.3. Εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Αλεβίζου - Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων¹⁹⁰

Ο Αστέριος Αλεβίζος (1833-1896) άφησε το 1891 με διαθήκη του 2000 οθωμανικές λίρες για να ιδρυθεί εργοστάσιο υφαντουργίας στην τριώροφη κατοικία του (εικ. 84), για τη συνέχιση της βιομηχανικής/βιοτεχνικής παράδοσης των Αμπελακίων και την απασχόληση των απόρων Αμπελακιωτισσών. Η κίνηση αυτή του Αλεβίζου ήταν μία προσπάθεια να ορθοποδήσει η μικρή κοινωνία, που γνώριζε πια την παρακμή, με τα μέσα που διέθετε και με τους τρόπους που γνώριζε. Το εργοστάσιο λειτούργησε μέχρι το 1966 (εικ. 85). Λόγω της πλήρους απουσίας του κράτους, το κτήριο έμεινε αναξιοποίητο μέχρι το 1997, που έγινε έδρα του Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων (έτος ίδρυσης 1986) και Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς¹⁹¹. Παραχωρήθηκε με τις υπ' αριθμ. 18/1996 και

¹⁹⁰ Χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Rizari one/Raphael της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φορείς και ιδιωτικές εταιρείες.

¹⁹¹ <http://hellas.teipir.gr/Thesis/Larisa/ampelakia/greek>.

12/1999 αποφάσεις της Διαχειριστικής Επιτροπής του Κληροδοτήματος Αλεβίζου, με σκοπό να αποτελέσει έναν σημαντικό φορέα στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ζωής της μικρής κομόπολης, να συγκεντρώσει και να διασώσει παραδοσιακό υλικό και να συμβάλει στην ιστορική έρευνα της περιοχής.

Η εξωτερική μορφή του κτηρίου δεν άλλαξε - παραμένει απλή και δυναμική -, ενώ απέκτησε μία χρήση που δεν αλλοίωσε τον αρχικό του χαρακτήρα. Στο ισόγειο του κτηρίου εκτίθενται γεωργικά αλλά και ιστορικά αντικείμενα, όπως για παράδειγμα ένα αυθεντικό αντίγραφο της Χάρτας του Ρήγα Φεραίου (**εικ. 86**). Επίσης εκτίθενται και έγγραφα που δείχνουν τη δραστηριότητα του εργοστασίου (βραβείο της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης). Υπάρχουν ακόμη αντίγραφα τοιχογραφιών των αρχοντικών του Γ. Σβαρτς, Δ. Σβαρτς, Ευθυμιάδη κ.ά. Στον πρώτο όροφο, στον οποίο συνεχίζονται ακόμη οι εργασίες αποκάλυψης των τοιχογραφιών, εκτός από τη βιβλιοθήκη του Πολιτιστικού Συλλόγου, φιλοξενείται και το αρχείο του Κληροδοτήματος Αλεβίζου (**εικ. 87**). Ο ίδιος χώρος αποτελεί και κέντρο φυτικών βαφών και παρουσίασης εικονικής πραγματικότητας. Στον δεύτερο όροφο εκτίθενται τμήματα του τεχνολογικού εξοπλισμού, αργαλειοί και εργαλεία υφαντικής, υλικά βαφής, κουβέρτες, υφαντά του εργοστασίου (**εικ. 88, 89, 90**). Εκεί εκτίθεται επίσης και το συμβόλαιο που συντάχθηκε στις 2/2/1804 με τον Άνθιμο Γαζή για τη χρηματοδότηση της σύνταξης του «Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας».

Το εργοστάσιο Αλεβίζου αποτελεί εξαιρετικό δείγμα διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Πρώτα απ' όλα ιδρύθηκε από τον ευεργέτη, με σκοπό την αξιοποίηση της τοπικής παράδοσης και της αποκτημένης γνώσης, σχετικά με την επεξεργασία και βαφή νημάτων. Στη συνέχεια, με τη μετατροπή του σε μουσείο, αξιοποιήθηκε ως χώρος, όπου η βιομηχανική κληρονομιά διατηρείται ακέραια, καθώς ο σχετικός εξοπλισμός εκτίθεται *in situ*. Το αρχιτεκτονικό κέλυφος του κτηρίου, αν και δεν παρουσιάζει αισθητικό ενδιαφέρον, διατηρείται, ενώ ο εσωτερικός χώρος διατηρεί την αξία και την αυθεντικότητά του, καθώς τα εκθέματα αποτελούν τεκμήρια του παρελθόντος και στοιχεία τροφοδότησης της συλλογικής μνήμης. Η αξιοποίηση βέβαια του χώρου δεν περιορίζεται στη μουσειακή του χρήση. Χρησιμεύει παράλληλα και ως σύγχρονος λειτουργικός χώρος στον οποίο γίνονται συνεδριάσεις, εκδηλώσεις κ.λ.π., καθιστώντας έτσι το εργοστάσιο ζωντανό μνημείο και ενεργό συμμετοχο στη ζωή του χωριού. Πέρα

από κάθε αμφιβολία, με αυτόν τον τρόπο αξιοποίησης, το εργοστάσιο απέκτησε μια σημαντική ευκαιρία να διασώσει τουλάχιστον την ιστορία του.

Το εργοστάσιο Αλεβίζου μπορεί να μην αποτελεί κατάλοιπο της λαμπρής εποχής του Συνεταιρισμού, είναι ωστόσο δείγμα της βιομηχανικής κληρονομιάς και σπουδαίο απομεινάρι της κλωστοϋφαντουργικής παράδοσης, που μαρτυρεί τη ιστορική συνέχεια του τόπου. Εκεί καταγράφεται το είδος και το επίπεδο της εκβιομηχάνισης και του τεχνολογικού εξοπλισμού της επιχείρησης και μας δίνεται μία μοναδική ευκαιρία να ιχνηλατήσουμε και να σκιαγραφήσουμε την οργάνωση εργασίας και τη γραμμή παραγωγής. Από αυτήν την άποψη αποτελεί σαφές δείγμα βιομηχανικής κληρονομιάς, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι έδωσε σε έναν τόπο, που είχε προσπαθήσει πολλά χρόνια πριν να πετύχει την εκβιομηχάνιση, τη δυνατότητα διατήρησης της πρωτοβιομηχανικής του κληρονομιάς. Από μια άλλη σκοπιά και σε επίπεδο συμβολισμών, το εργοστάσιο αναβιώνει την ιστορική ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη.

5.4. Λαογραφικό Μουσείο

Το Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων¹⁹² δημιουργήθηκε χάρη σε μία ομάδα ατόμων, με αναπτυσσόμενη τοπική συνείδηση και πίστη στην ιστορία του τόπου. Η ομάδα αυτή, αφού ίδρυσε αρχικά έναν λαογραφικό σύλλογο (1977), άρχισε την περισυλλογή λαογραφικών στοιχείων με σκοπό τη συλλογή και διατήρηση εργαλείων, σκευών και αντικειμένων, τα οποία καταδεικνύουν τον παραδοσιακό τρόπο γεωκτηνοτροφικής παραγωγής, τον τρόπο δουλειάς στο σπίτι και στα εργαστήρια για την παραγωγή κόκκινων νημάτων, κατά την περίοδο ακμής του Συνεταιρισμού **(εικ. 91)**. Συγκεντρώθηκαν λοιπόν βιοτεχνικά εργαλεία, κομμάτια τοιχογραφιών από αρχοντόσπιτα, οικιακά σκεύη, είδη ενδύσεως, παλιές φωτογραφίες και ιστορικά ντοκουμέντα και εκτέθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναπαρίσταται μία χαρακτηριστική αμπελακιώτικη κατοικία του παρελθόντος. Ευτύχημα υπήρξε η δωρεά του παλιού αρχοντικού Μουλά από το ζεύγος Ξενοφόντα και Φανής Γκαντώνια, που έδωσε στέγη σε αυτή τη συλλογή. Το αρχοντικό αναστηλώθηκε σύμφωνα με τις παραδοσιακές τεχνικές και με κύριο δομικό υλικό την πέτρα **(εικ. 92)**. Η εσωτερική διακόσμηση του κτηρίου είναι

¹⁹² <http://hellas.teipir.gr/Thesis/Larisa/ampelakia/greek>.

χαρακτηριστική των παλιών αμπελακιώτικων αρχοντικών. Το Μουσείο εγκαινιάστηκε και λειτούργησε το 2001. Στο ισόγειο και στον πρώτο όροφο όλα τα αντικείμενα που έχουν συγκεντρωθεί είναι τοποθετημένα ανά θεματικές ενότητες, ώστε να αποτελούν αντικείμενο ιστορικής διδαχής και να προσφέρουν συγχρόνως αισθητική απόλαυση στον επισκέπτη.

Η λαογραφική ομάδα Αμπελακιωτών που δημιούργησε το «Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο Αμπελακίων», θεωρώντας χρέος τη διάσωση και συντήρηση των εναπομεινάντων αρχοντικών και αναγκαιότητα την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δημιούργησε ένα μουσείο που δεν αποτελεί απλώς έναν «χώρο με μόνιμα εκθέματα, που αντιμετωπίζονται ως απολιθώματα μιας άλλης, περασμένης εποχής, αλλά έναν οργανισμό που ζει για να εξωτερικεύει τη συλλογική μνήμη της κοινότητας και να δίνει στους επισκέπτες το ερέθισμα να ψάξουν την οικογενειακή και τοπική τους παράδοση», όπως θα έλεγε η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος¹⁹³. Μία τέτοια οργάνωση άλλωστε υπαγορεύουν και οι σύγχρονοι μουσειογραφικοί προσανατολισμοί, οι οποίοι συγκλίνουν στην άποψη δημιουργίας εκθεματικών συνόλων με νοηματική συνοχή και με δυνατότητα ακόμη και αναπαράστασης δραστηριοτήτων ή τομέων ζωής¹⁹⁴. Μέσα σε αυτό το Μουσείο στο οποίο συσχετίζονται γόνιμα το παρελθόν και το παρόν, οι ιδέες με τις εφαρμογές, καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία των Αμπελακίων αντιλαμβάνεται το παρελθόν της και αυτοκαθορίζεται στο παρόν, αν μάλιστα συνυπολογίσουμε ότι στόχος του συλλόγου που ίδρυσε το Μουσείο είναι επίσης η καταγραφή του γλωσσικού – νοηματικού πλούτου και η αναβίωση παλιών εθίμων. Μέσα εκεί, τα στοιχεία της παράδοσης που εντοπίζονται στα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, τα έθιμα, την αισθητική, τη λειτουργική αντίληψη του σπιτιού, τις παραδοσιακές τεχνολογίες, τις τεχνικές, τα επαγγέλματα, τα προϊόντα του βιοτεχνικού τομέα και τις διατροφικές συνήθειες, συνθέτουν το πρόσωπο του τόπου, συγκροτούν την ταυτότητά του και αφηγούνται την ιστορία του.

¹⁹³ Καπλάνογλου, 2002: 141-142. – Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 1995: 54.

¹⁹⁴ Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 1986: 11.

5.1.5. Μουσείο Αμπελακίων περιόδου 1940-1949

Το Μουσείο αυτό φιλοξενείται στο σπίτι του Θ. Χαϊμαδή¹⁹⁵, ο οποίος το κληροδότησε στο Κ.Κ.Ε., λίγο πριν πεθάνει (1986), προσφέροντας και ένα ποσό για την αποκατάστασή του, προκειμένου να εκθέσει το υλικό του παράνομου τυπογραφείου, που λειτουργούσε ο ίδιος μέσα στο σπίτι του κατά τη διάρκεια της κατοχής και αργότερα (**εικ. 93**). Το τυπογραφείο στήθηκε από τον ίδιο την περίοδο της γερμανικής κατοχής, ύστερα από απόφαση των αντιστασιακών ομάδων που δρούσαν στην περιοχή, προκειμένου να εξασφαλιστεί η έγκαιρη και σωστή ενημέρωση του λαού, σχετικά με τις εξελίξεις. Το παράνομο υλικό το προμηθεύτηκε ο ίδιος από την Αθήνα και το μετέφερε με φοβερό κίνδυνο στα Αμπελάκια. Το Φεβρουάριο του '43 κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Εθνική Νίκη», όργανο του Ε.Α.Μ. Αργότερα εκδόθηκαν πολλές εφημερίδες, προκηρύξεις και άλλα έντυπα στην υπηρεσία του Αγώνα.

Το Μουσείο αυτό, μνημείο μιας σκοτεινής σελίδας της ελληνικής ιστορίας, σκοπό έχει τη μελέτη, τη διάσωση, προβολή και διάδοση της ιστορίας της περιόδου 1940-'49 (Εθνική Αντίσταση και Εμφύλιος Πόλεμος). Σε αυτό ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να δει τα αντικείμενα στη θέση που βρίσκονταν και τότε και συγχρόνως τα σημεία του σπιτιού που ήταν κρυψώνες για το παράνομο υλικό (**εικ. 94, 95, 96**). Στο Μουσείο παρουσιάζονται παράλληλα και μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα, ενώ γίνονται και καλλιτεχνικές και παιδαγωγικές δραστηριότητες, με εκπαιδευτικό, οπτικοακουστικό και άλλο υλικό, σχετικό με την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης. Με αυτόν τον τρόπο ο χώρος μεταβάλλεται σε τόπο ιστορικής μνήμης, αφού συνδέεται απευθείας με τα γεγονότα που σφράγισαν εκείνη την εποχή. Η διατήρηση επίσης και η έκθεση υλικών τεκμηρίων άλλων εποχών συμβάλλει στη μετατροπή του «ιστορικού παρελθόντος» σε «πραγματικό παρελθόν», στο παρελθόν δηλαδή που θέλουμε να διατηρήσουμε και να μεταφέρουμε στις επόμενες γενιές¹⁹⁶. Η περίπτωση του Μουσείου αυτού καταδεικνύει επίσης τον τρόπο με τον οποίο η ατομική μνήμη του τυπογράφου και ιδρυτή του μπορεί να παραπέμψει στις μνήμες ομάδων στις

¹⁹⁵ <http://ropewalker.pblogs.gr/2008/08/ampelakia-thessalias>.

¹⁹⁶ Ο Κόκκινος υποστηρίζει ότι η αντίληψη του παρελθόντος εξαρτάται από τις διαθέσεις του παρόντος. Το παρελθόν μας παρουσιάζεται με τη μορφή κτηρίων, μηχανημάτων, έργων, κ.λ.π. Ποια από αυτά όμως θα αποτελέσουν στοιχεία της ιστορίας, εξαρτάται από μας που τα μεταφράζουμε, τα ταξινομούμε και τα διατηρούμε: Κόκκινος, 2004: 167, 168.

οποίες είχε συμμετάσχει ο ίδιος και να αποτελέσει τη σφαιρική συλλογική μνήμη αυτού του χωριού. Μια σημαντική διάσταση της συλλογικής μνήμης είναι το γεγονός ότι αποτελεί στοιχείο και αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητας μιας συλλογικότητας¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Θανοπούλου, 2000: 219.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Βιομηχανική Αρχαιολογία μάς έδωσε τη δυνατότητα να εξετάσουμε την περίπτωση των Αμπελακίων μέσα από ένα άλλο πρίσμα. «Άλλαξε την αντίληψή μας για την πολιτιστική κληρονομιά, την οποία αξιολογούσαμε με μόνο κριτήριο την ομορφιά. Διεύρυνε το αισθητικό μας κριτήριο και αναβάθμισε την έννοια του «χρήσιμου», αφού εκλαμβάνει ως πολιτιστικό αγαθό οτιδήποτε εκφράζει τις σημαντικές στιγμές της ιστορίας ενός τόπου και ως μνημείο οτιδήποτε αποτελεί αναφαίρετο κομμάτι της ιστορικής πορείας ενός τόπου και κατ' επέκταση της πολιτιστικής κληρονομιάς»¹⁹⁸. Μας βοήθησε να μελετήσουμε με μεγαλύτερο ενδιαφέρον τα μνημεία του τεχνικού πολιτισμού, που αποτελούν φορείς πολύτιμων πληροφοριών για την οικονομία, την εργασία, την κοινωνία, την τέχνη, καθώς και συνισταμένη πολιτισμικών επιδράσεων και οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Διευκόλυνε στο να συνειδητοποιήσουμε ότι είναι πολύ σημαντικά, αφού, όσον αφορά στην περίπτωση των Αμπελακίων, αποδεικνύουν τη μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε ο τόπος, πριν ακόμη ελευθερωθεί από τους Τούρκους.

Ανάμεσα στις «φάμπρικες» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που παρήγαν και εμπορεύονταν νήματα, η κωμόπολη των Αμπελακίων αναδείχτηκε, κατά το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αι., ως η μεγαλύτερη και καλύτερα οργανωμένη επιχειρηματική μονάδα παραγωγής και εμπορίας κόκκινων νημάτων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η «Κοινή Συντροφία και Αδελφότης» Αμπελακίων, όπως ονομάστηκε ο Συνεταιρισμός, αποτελεί φαινόμενο συνεργασίας μεταξύ τριών παραγωγικών ομάδων, εμπόρων, τεχνιτών βαφής και εργατών/εργατριών, που βασιζόταν στην ισοτιμία των μελών και στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, με στόχο την οικονομική και κοινωνική ανύψωση όλων των μελών¹⁹⁹. Το πρωτότυπο αυτό συνεργατικό παραγωγικό σύστημα, το οποίο οφείλει την ύπαρξή του στις νέες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν στον τουρκοκρατούμενο βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αι., θεωρήθηκε από πανεπιστημιακές προσωπικότητες και συνεταιριστές ως ένα σύστημα αξιοποιήσιμο ακόμη και για τη σημερινή εποχή. Αν και η «Κοινή Συντροφία» διήρκησε μόνο τριάντα χρόνια, η ηθική ακτινοβολία των

¹⁹⁸ ΥΠ.ΠΟ, 1989: [12].

¹⁹⁹ Βόγιας, 2006: 82.

επιτευγμάτων της άφησε ανεξίτηλα σημάδια στον τόπο που την φιλοξένησε και αναγνωρίστηκε η υπεροχή της έναντι άλλων παρόμοιων συστημάτων.

Πολλοί όμως συγγραφείς, στο πλαίσιο των μεταπολεμικών ιδεολογικών τάσεων, προσεγγίζουν το θέμα με ιδιαίτερη καχυποψία. Για τον Κορδάτο, η «Κοινή Συντροφία» δεν μπορεί να είναι συνεταιρισμός, εφόσον δεν υπάρχει κεφαλαιοκρατική συγκρότηση της οικονομίας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Είναι προφανές ότι οι ιδέες του Κορδάτου, οι οποίες εκφράζονται σε πολλά σημεία με απόλυτο τρόπο, παραβλέπουν την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα της εποχής, καθώς επίσης και τον σπουδαίο ρόλο της αμπελακιώτικης διασποράς στη δημιουργία αυτού του οικονομικού μορφώματος. Εξάλλου, μικρή σημασία έχει αν ο όρος συνεταιρισμός ή συντροφία αποδίδει το περιεχόμενο αυτής της ένωσης. Σε κριτική μπορεί να υποβληθεί και η θέση του Ασδραγά, ο οποίος υποβαθμίζει την προσπάθεια της Συντροφίας να απολαμβάνουν όλοι οι κάτοικοι τα αγαθά της κοινωνικής πρόνοιας, με τη ίδρυση σχολείων και θεραπευτηρίων, με τη δημιουργία δρόμων και την προώθηση κάθε πνευματικής δραστηριότητας. Για όσους δεν θεωρούν τον Συνεταιρισμό ένα «οικονομικό θαύμα», όπως τον είδαν ο Φιλάρετος, ο Παπαρρηγόπουλος και άλλοι εκπρόσωποι της παλαιότερης βιβλιογραφίας, αλλά ως μία πολύ καλά οργανωμένη παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα, μπορούν να λάβουν υπόψη την άποψη του καθηγητή Μαυρόγιαννη, ο οποίος υποστήριξε ότι με το συνεργατικό σύστημα του λαϊκού καπιταλισμού η Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα δήλωσε παρούσα στην Ευρώπη, σε μία εποχή που γεννιόταν ο καπιταλισμός και δημιουργούνταν η αστική τάξη. Αν θελήσουμε, πάντως, να βρούμε τα πραγματικά αίτια της επιτυχίας του Συνεταιρισμού, θα πρέπει να αποδώσουμε τα μέγιστα στον λαϊκό χαρακτήρα του, στην κυριαρχία του πνεύματος της κοινωνικής συνείδησης, της αλληλεγγύης και της αδελφικής αλληλεξάρτησης όλων των μελών του, αλλά και στο εμπορικό δαιμόνιο και τη δραστηριότητα των «κεφαλών» του.

Όμως στα Αμπελάκια δεν σημειώθηκε μόνο η υλοποίηση μιας μεγάλης συνεταιριστικής ιδέας αλλά συντελέστηκε και ένα πνευματικό θαύμα. Ήδη, πριν από την οικονομική τους ακμή, τα Αμπελάκια αποτελούσαν σπουδαίο κέντρο παιδευτικό, όπως δηλοί η παρουσία του «Ελληνομουσείου», στο οποίο δίδαξαν και μαθήτευσαν μεγάλες πνευματικές φυσιογνωμίες. Την αιτία αυτής της πνευματικής άνθησης θα την αναζητήσουμε και πάλι στην οικονομική ακμή των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού και του εσωτερικού. Στην ελεύθερη κοινότητα των

Αμπελακίων λειτουργούσαν σχολεία πολύ νωρίτερα από την ίδρυση του συνεταιρισμού με έξοδα των ακμαίων κοινοτήτων ή των πλούσιων κατοίκων που εμπορεύονταν στις παροικίες της Ευρώπης. Η ιδανική αυτή πνευματική ατμόσφαιρα, η οποία δημιούργησε μία ολόκληρη γενιά μορφωμένων Αμπελακιωτών, συνεχίστηκε από τον ευεργέτη Διαμαντή Μάνιαρη και μετά τη διάλυση της «Κοινής Συντροφιάς», έως πρόσφατα.

Η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά των Αμπελακίων που βρήκε την έκφρασή της μέσα από τα αρχοντικά, τους καλοστρωμένους δρόμους, τα σχολεία, τις κρήνες, τα έθιμα και τις μνήμες, έχει παραγάγει ένα πολύ πλούσιο μωσαϊκό πολιτισμού, πολύ πιο πλούσιο από τα κείμενα των ιστορικών. Σε αυτό το μωσαϊκό καταγράφεται η ιστορική και συλλογική μνήμη, κατασκευάζεται ο μύθος της συνέχειας και της ενότητας της μικρής αυτής κοινωνίας και εκφράζεται η βαθιά ανάγκη των ανθρώπων να συνδεθούν με το παρελθόν και να αποφύγουν τη λήθη. «Επικαιροποιούμε τα λείψανα του παρελθόντος», λέει ο Σταυρίδης, «για να αρνηθούμε το δικό μας μελλοντικό τέλος»²⁰⁰. Κάθε μνημείο λοιπόν αποτελεί την υλική απόδειξη αυτού που κάποτε υπήρξε και θα συνεχίσει να υπάρχει, με τον ίδιο τρόπο που και η δική μας παρουσία μπορεί να προβληθεί στο μέλλον. Είναι αυτό που διατηρεί ζωντανή τη σκέψη και την πράξη αυτών που το κατασκεύασαν και διασώζει τα ίχνη της εποχής που το δημιούργησε, ενώνοντας έτσι το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Γιατί η ιστορική μνήμη μένει μετέωρη, αν δεν αφορά και στις επόμενες γενιές και αν εμείς δεν νιώθουμε υποχρεωμένοι να αναδειξουμε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που απαρτίζουν την ιστορική μας πορεία.

Η ιστορική μνήμη, εξάλλου, είναι αυτή που μεταλλάσσει μία αφηρημένη συνθήκη, όπως είναι ο χώρος, σε τόπο με χαρακτήρα και ιδιαίτερη φυσιογνωμία. «Αυτά τα στοιχεία», λέει ο καθηγητής Ιωσήφ Στεφάνου, «εμφανίζονται από τη στιγμή που οι δραστηριότητες του ανθρώπου συγκεκριμενοποιούν το χώρο, καθώς τον πληρώνουν με ανθρωποποίητες μορφές, με λειτουργίες, με όνειρα, με προσδοκίες, με συναισθήματα, με σημασίες»²⁰¹. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, φαίνεται ότι ο τόπος αποκτά συναισθηματική και ηθική αξία και γίνεται πεδίο στο οποίο λαμβάνουν χώρα πολιτιστικά φαινόμενα, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινωνίας. Μέσα στον χώρο που διαρκώς αλλάζει, τα μνημεία αποτελούν σταθερά σημεία αναφοράς και

²⁰⁰ Σταυρίδης, 2006: 171.

²⁰¹ Στεφάνου, 2007: στο: http://library.tee.gr/digital/m2201/m2201_stefanou.pdf

διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας σταθερών ηθικών αξιών, συμβάλλοντας έτσι στην αυτογνωσία και ισορροπία της κοινωνίας. Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί λοιπόν φορέα ηθικών αξιών που έχουν γεννηθεί στον συγκεκριμένο τόπο, έχουν δοκιμαστεί στο παρελθόν και συμβάλλουν στη δημιουργία της συλλογικής συνείδησης. Αυτό καταδεικνύει ότι δεν υπάρχει πολιτισμός έξω από τον χώρο και τον χρόνο ή, όπως υποστηρίζουν κάποιοι, ο χώρος και ο χρόνος είναι πάνω από όλα πολιτισμός, όχι με την έννοια ότι αποτυπώνονται πάνω τους τα ίχνη του, αλλά με την έννοια ότι είναι παράγωγά του²⁰².

Κάθε κοινωνία μπορεί με τις εμπειρίες της από την καθημερινότητα να συνεισφέρει στη διατήρηση της γενικής εικόνας που προβάλλει το περιβάλλον του τόπου της και να αξιοποιήσει το οπτικό υλικό και τις οπτικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος της. Πώς όμως έγινε αυτή η αξιοποίηση από την μικρή κοινότητα των Αμπελακίων; Η κριτική αποτίμηση των εφαρμογών, που αναφέρθηκαν στο κύριο μέρος της εργασίας και αφορούν στην ανάδειξη των βιοτεχνικών καταλοίπων, της συνανήκουσας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της άυλης κληρονομιάς, αναδεικνύει ότι στην προκειμένη περίπτωση ακολουθείται ένα πλαίσιο με στρατηγικές που λαμβάνουν υπόψη την ιστορική σημασία και τη μοναδικότητα αυτής της κληρονομιάς. Μειωτική επέμβαση δεν υπάρχει στον οικισμό των Αμπελακίων και θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε αρμονικό παράδειγμα λελογισμένης τουριστικής εκμετάλλευσης. Αυτό δίνει τα περιθώρια για την ανάπτυξη μιας πολιτιστικής πολιτικής η οποία θα περιλαμβάνει περαιτέρω ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής φυσιογνωμίας του τόπου, ώστε να βελτιωθεί η εικόνα του οικισμού και να αναδειχθεί περισσότερο ο σύνθετος χαρακτήρας της προβιομηχανικής του κληρονομιάς. Οι τοπικοί σύλλογοι εργάστηκαν ως τώρα συστηματικά για τον εντοπισμό και την ανάδειξη των πολιτιστικών πόρων της περιοχής. Αυτό προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία, όταν αναλογιστούμε ότι το κίνητρό τους ήταν η αγάπη για τον τόπο τους και το αίσθημα ευθύνης απέναντι στη διατήρηση και τη σωστή αξιοποίηση της κληρονομιάς τους. Αυτή η ευθύνη έχει απόλυτα ηθικό περιεχόμενο, αφού συνεπάγεται την εκπλήρωση του χρέους, απέναντι στους ίδιους και στις επερχόμενες γενεές, ώστε να καλλιεργηθεί η ιστορική συνείδηση. Οι τοπικοί

²⁰² Νιτσιάκος, 2003: 14.

φορείς, με τη βοήθεια της επίσημης πολιτείας και των χορηγών, επεδίωξαν και επιδιώκουν την αποκατάσταση και συντήρηση όλων των αρχοντικών της κωμόπολης, ώστε να δοθεί συνολική εικόνα του τοπίου. Αν και η συμμετοχή των πολιτών στην δημιουργία ή τη διατήρηση του οικιστικού περιβάλλοντος δεν φέρει πάντοτε τα καλύτερα αποτελέσματα²⁰³, στην προκειμένη περίπτωση υπήρξε σωτήρια και προς τη σωστή κατεύθυνση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα μπορούσαμε να δούμε ως λύση την ένταξη των προβιομηχανικών/βιοτεχνικών, κατά κύριο λόγο άυλων καταλοίπων των Αμπελακίων στο πεδίο της βιομηχανικής κληρονομιάς, ώστε να τύχουν καλύτερης αντιμετώπισης και μεγαλύτερης προβολής από την επιστημονική κοινότητα και τον τομέα της βιομηχανικής αρχαιολογίας.

Μία άλλη διαπίστωση είναι ότι η μικρή κωμόπολη είναι πλούσια σε μουσεία, τα οποία στεγάζουν πολλές πλευρές της παλαιότερης αλλά και σύγχρονης πολιτιστικής και τεχνολογικής κληρονομιάς της. Η έννοια όμως του σημερινού μουσείου δεν περιορίζεται στον χώρο στον οποίο απλώς στεγάζονται εκθέματα. Ο ρόλος του διευρύνεται και μπορεί να συνδεθεί αμεσότερα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες του σημερινού σχολείου και να ενταχθεί αρμονικά στις διδακτικές πρακτικές πολλών μαθημάτων και ιδιαίτερα της Γενικής και της Τοπικής Ιστορίας. Η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού με βάση τις σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές, η ελκυστική παρουσίαση των εκθεμάτων του μουσείου με την εφαρμογή συγχρόνων οπτικοακουστικών μέσων και τις αναπαραστάσεις χώρων και γεγονότων, μπορεί να αναδείξει το μουσείο ως σύγχρονο φορέα εκπαίδευσης, τέχνης και πολιτισμού²⁰⁴. Ένα σύγχρονο μουσείο στα Αμπελάκια μπορεί να περιλαμβάνει εκθέσεις, που να επιστρατεύουν όλα τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα (βίντεο, ηχητικά ντοκουμέντα, έντυπες εκθέσεις, οθόνες αφής), για να διαγραφεί το πορτρέτο της άλλοτε ονομαστής κωμόπολης και να αναδειχθεί ο πνευματικός και πολιτιστικός της πλούτος. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει επίσης ψηφιακούς χάρτες, οι οποίοι θα ξεναγούν τον επισκέπτη στις κυριότερες πόλεις της Ευρώπης

²⁰³ Η συμμετοχή των πολιτών στη δημιουργία πολιτιστικών αγαθών παρουσιάζει αρκετά μειονεκτήματα: είναι δαπανηρή όσον αφορά τον χρόνο που θα πρέπει να επενδύσει το προσωπικό που θα ασχοληθεί με τον σχεδιασμό, τα αντιμαχόμενα συμφέροντα εμποδίζουν τη λήψη αποφάσεων, μεγαλώνει ο κίνδυνος παρεμπόδισης του δημοσίου συμφέροντος, ενώ πολλά ζητήματα απαιτούν ανθρώπους εκπαιδευμένους με δεξιότητες και εμπειρία, προσόντα που λείπουν από τους πολίτες. Στα πλεονεκτήματά της υπολογίζονται: ενεργοποίηση του πληθυσμού, προαγωγή της συμμετοχικής δημοκρατίας, συμβολή στην καλύτερη εφαρμογή των αποφάσεων: Χριστοφιλόπουλος, 2005: 145-146.

²⁰⁴ Λεοντσίνης, 2002: 109.

στις οποίες είχε απλωθεί η δραστηριότητα του Συνεταιρισμού. Μπορεί ακόμη να ξεναγεί τον επισκέπτη στις σύγχρονες δραστηριότητες του χωριού, στα ήθη και έθιμα ακόμη και στις μυρωδιές και τις γεύσεις. Με αυτή τη μορφή το μουσείο μπορεί να δώσει τη δυνατότητα στον μαθητή αλλά και σε κάθε επισκέπτη να έρθει σε επαφή με έναν παραδοσιακό οικισμό, τη βιοτεχνική και εμπορική του δραστηριότητα, με τα αρχιτεκτονήματα και τα δημιουργήματα του λαϊκού πολιτισμού και της τέχνης, ώστε να μπορεί να εντάξει τον εαυτό του σε ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον, να αξιολογήσει τα σταθερά σημεία της πολιτιστικής ταυτότητας και να γνωρίσει καλύτερα την ιστορία του²⁰⁵.

Σε μια χώρα που ο πολιτισμός αποτελεί το μεγαλύτερο πλούτο της, υπάρχει αδήριτος ανάγκη να αξιοποιηθούν οι πολιτιστικοί της πόροι. Επειδή όμως και η αξιοποίησή τους εγκυμονεί κινδύνους, ακόμη και για την ίδια τους την ύπαρξη, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη κάποιες αρχές και να ακολουθηθούν κάποια βήματα κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού και του προγραμματισμού. Όσον αφορά στην περίπτωση των Αμπελακίων, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας ότι τα σχέδια της τοπικής ανάπτυξης θα πρέπει να συνδέονται με τον χαρακτήρα της περιοχής αυτής και ότι η μέθοδος διασύνδεσης της πολιτιστικής κληρονομιάς με την τοπική πολιτιστική βιομηχανία, για την αναζωογόνηση της τοπικής κοινωνίας, θα πρέπει να είναι η πλέον κατάλληλη²⁰⁶. Όσον αφορά την τουριστική αξιοποίηση, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η ηθική διαχείριση υπαγορεύει την κατανόηση και εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μιας κοινότητας, προϋποθέτει τον σεβασμό των επισκεπτών προς τον τοπικό πληθυσμό και τα δικαιώματά του, αλλά παρέχει συγχρόνως και τη δυνατότητα στους υποδοχείς να διατηρούν την κληρονομιά και τις παραδόσεις τους²⁰⁷. Άλλωστε οι τοπικές κουλτούρες, κάτι που αποδεικνύεται και στην περίπτωση των Αμπελακίων, είναι στην πραγματικότητα προϊόντα ώσμωσης ή αλλιώς προσοικίωσης (Acculturation). Είναι η επιμειξία στοιχείων από διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις και η αλληλεπίδραση διαφορετικών κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων που οδηγεί στην πολιτιστική ποικιλομορφία, η οποία είναι πηγή ζωής για την ανθρωπότητα.

²⁰⁵ Λεοντσίνης, 2002: 109-111.

²⁰⁶ Μπιτσάνη, 2004: 161.

²⁰⁷ Χάρτα Πολιτισμικού Τουρισμού, στο:

http://www.international.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Afrey J.- Putnam T., 1992: *Η βιομηχανική κληρονομιά*, μτφρ. Ε. Βλάχου, Πολιτιστικό Τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Adorno Th., 2000¹: *Σύνοψη της Πολιτιστικής Βιομηχανίας*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Adorno Th., 2000²: *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ασδραχάς Σπ., 1988: *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία (η΄και ιθ΄αι.)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα.
- Ασδραχάς Σπ., 1995: *Ιστορικά απεικασματα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Ατζουλάτου-Ρετσίλα Ευ., 1995: *Μουσειολογικοί διαλογισμοί*, εκδ. Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Ο Σκουφάς», Αθήνα – Άρτα.
- Ατζουλάτου-Ρετσίλα Ευ., 1986: *Λαογραφικά Μουσεία και Παιδεία*, Αθήνα.
- Ατζουλάτου-Ρετσίλα Ευ., 2004: *Μνήμης Τεκμήρια*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Audi R., 2011: *Το φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge*, επιμ. ελλ. εκδ. Σ. Βιρβιδάκης & Γ. Ξηροπαΐδης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα.
- Βέικος Θ., 1987: *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Βέικος Θ., 1992: *Εθνικισμός και Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα.
- Bloch M., 1994: *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, εκδ. Εναλλακτικές εκδόσεις/Δοκίμια 2, Αθήνα.
- Βόγιας Α., 2006: *Αμπελάκια Θεσσαλίας*, εκδ. Φύλλα, Τρίπολη.
- Βρύζας Κ., 2005: *Παγκόσμια Επικοινωνία. Πολιτιστικές ταυτότητες*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Γεωργόπουλος Α., 2002: *Περιβαλλοντική Ηθική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Γκάνταμερ Χ., 1998: *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*, πρόλ. & μτφ. Α. Ζέρβας, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ., 1999: *Πολιτισμός και εθνογραφία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Διαμαντοπούλου Α., 2001: *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική. Αμπελάκια*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα.

- Δραγώνα-Μονάχου Μ., 1995: *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία. Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Duby G., 1988: «Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιών», στο: Ζ. Λε Γκοφ –Π. Νορά, *Το έργο της Ιστορίας*, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 13-39.
- Elias N., 2004: *Περί χρόνου*, μτφρ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα.
- Ζαρκιά Κ., 1992: «Η συμβολή της Ανθρωπολογίας του χώρου», *Εθνολογία 1*, 75 - 85.
- Herzfeld M., 1998: *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέπτη: Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Θανοπούλου Μ., 2000: «Η Συλλογική Μνήμη ως Στοιχείο της Πολιτιστικής Ταυτότητας. Η Περίπτωση μιας Αγροτικής Κοινότητας», στο: «*εμείς*» και οι «*άλλοι*», αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα, 215-224.
- Ιντζεσίλογλου Ν., 2000: «Περί της Κατασκευής Συλλογικών Ταυτοτήτων. Το Παράδειγμα της Εθνικής Ταυτότητας», στο: «*εμείς*» και οι «*άλλοι*», αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα, 177-201.
- Καπλάνογλου Μ., 2002: «Λαϊκός Πολιτισμός και Μουσειακή Αγωγή με έμφαση στην προβολή της παράδοσης των τοπικών κοινωνιών στο χώρο της Δωδεκανήσου», 141-147, στο: *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*, επιμ. Γ. Κόκκινος, Ευ. Αλεξάκη, εκδ. Μεταίχμιο και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα.
- Καραβασίλη Μ., «Η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη εμπειρία και σύγχρονες προοπτικές στη συγκρότηση πολιτιστικών πόρων», διαθέσιμο στο:
http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_karavasili.pdf
- Κιτρομηλίδης Π., 1996: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, μτφ. Σ. Νικολούδη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα.
- Κόκκινος Χ., 2004: *Η τεχνολογία συνδρομητής του πολιτισμού; Η πολιτιστική κληρονομιά και το πλαίσιο προστασίας της*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Κόνσολα Ν., 1995: *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Κορδάτος Γ., 1973: *Τ' Αμπελάκια κι ο μύθος για το συνεταιρισμό τους*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα.
- Κοτιώνης Ζ., 1998: *Το ερώτημα της καταγωγής στο έργο του Δ. Πικιώνη*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Αθήνα.
- Κρεμμυδάς Β., 1988: *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Εξάντας, Αθήνα.
- Κωνσταντίνος Δ., 2003: *Η Πόλη, το Μουσείο, το Μνημείο. Δοκίμια πολιτιστικής διαχείρισης*, Αθήνα.
- Λαΐου–Αντωνίου Χ., 1996: «Αγροτοτουρισμός. Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Αμπελακίων», στο: *Α' Συνέδριο Αμπελακιώτικων Σπουδών*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 78-83.
- Λαμπρινουδάκης Β.Κ., 2008: *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας, οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Λε Γκοφ Ζ., 1998: *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.
- Λεοντσίνης Γ.Ν., : «Το μουσείο στο πλαίσιο της διδακτικής της Γενικής και Τοπικής Ιστορίας», στο: *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 109-114.
- Λιάκος Α., 1999: «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας» στο: *Τα Ιστορικά*, 31, 259-290, διαθέσιμο στο:
<http://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cf80cebfc9ceb7cf84ceb9cebaceae-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf822.pdf>
- Μάρη Ο., 1999: «Το Υπουργείο Πολιτισμού και η Προστασία της Βιομηχανικής Κληρονομιάς», *Τεχνολογία*, ΕΤΒΑ, τευχ. 9, διαθέσιμο στο:
http://issuu.com/piop_media2008/docs/technology9.
- Μαυρόγιαννης Δ. – Βόγιας Α., 2005: «Η πολιτεία της κοκκινάδικης τέχνης», άρθρο στην εφημ. Ελευθεροτυπία, *Ιστορικά* (13/1/2005), 22-27.
- Μαυρόγιαννης Δ. - Κολυμβάς Ν., 2005: «Το συνεργατικό σύστημα του λαϊκού καπιταλισμού», άρθρο στην εφημ. Ελευθεροτυπία, *Ιστορικά* (13/1/2005), 43-49.
- Μαυρόγιαννης Δ. – Παπαγεωργίου Κ., 2005: «Η νηματουργική επιχειρηματικότητα των Αμπελακίων», άρθρο στην εφημ. Ελευθεροτυπία, *Ιστορικά* (13/1/2005), 30-35.

- Μερακλής Μ., 1984: *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα.
- Μεταξάς Θ., 2010: «Ο πολιτισμός ως εργαλείο αστικής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας: η διαδικασία του μάρκετινγκ των πόλεων», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τομ. ΙΕ', τεύχ. 58, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 159-190.
- *Η Χάρτα του Nizhny Tagil για τη βιομηχανική κληρονομιά*, Monumenta, τευχ.4, 2010, διαθέσιμο στο: www.monumenta.org.
- Μουτσόπουλος Ν., 1975: *Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια*, Θεσσαλονίκη.
- Μπιτσάνη Ευ., 2004: *Πολιτισμική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού προϊόντος*, εκδ. Διώνικος, Αθήνα.
- Μυλωνάκη Ι., 1994: «Η εμπλοκή της «εθνικής ταυτότητας» σε όψεις της λογοτεχνικής κριτικής του μεσοπολέμου», *Τα Ιστορικά*, 11, 20 (Ιούνιος 1994), Μέλισσα, Αθήνα, 115 – 123.
- Μυλωνόπουλος Δ., 2007: «Η διεθνής προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής Κληρονομιάς σε περίοδο εχθροπραξιών», Ηλεκτρονικό Περιοδικό, *Νόμος και Φύσις*, Φεβρ., διαθέσιμο στο: <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=2728&lang=1&catid=1>.
- Νημάς Θ., 1995: *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Νικολάου Γ., 2005: *Διαπολιτισμική διδακτική*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Νικολόπουλος Ηλ., 1996: «Η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων των Αμπελακίων με την Κεντρική Ευρώπη και οι αιτίες παρακμής τους», *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου έρευνας και Κριτικής*, τευχ. 39-40, 97-111, διαθέσιμο στο: http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/3246/1/nikola_koroylos_tetradia_39-40.pdf.
- Νικολόπουλος Ηλ., «Τα Αμπελάκια και οι συντροφίες τους: προσέγγιση στο χαρακτήρα τους», *Τα Ιστορικά*, 13, 24-25 (Ιούνιος, Δεκέμβριος 1996), Μέλισσα, Αθήνα, 85-105.
- Νιτσιάκος Β., 2003: *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα.
- Εύτσας Β. - Κοσμάνος Δ., 1974: *Τα ιστορικά Αμπελάκια (Λαρίσης) και ο πρώτος Συνεταιρισμός του κόσμου*, Θεσσαλονίκη.

- Παιονίδης Φ., 1988: «Τα ηθικά δικαιώματα των μελλοντικών γενεών», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 5 (1988), 275-290.
- Πατρώνης Β., 2005: «Η οικονομική “αναγέννηση” του 18ου αιώνα» άρθρο στην εφημ. Ελευθεροτυπία, *Ιστορικά* (13/1/2005), 6-14.
- Παπαπετρόπουλος Δ., 2006: *Νόμος 3028/2002, Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Πελεγρίνης Θ., 1997: *Ηθική Φιλοσοφία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Pinard J., 1992: *Η βιομηχανική αρχαιολογία*, μτφρ. Σπανός Γεώργιος, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα [Paris 1985].
- Rapoport A. – Φίλιππίδης Δ., 2010: *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, Μέλισσα, Αθήνα.
- Rossi A., 1991: *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μτφρ. Πετρίδου Β., εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Schulz G.N., 2009: *Genius Loci. Το Πνεύμα του Τόπου. Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μτφρ. Φραγκόπουλος Μ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π. Αθήνα.
- Slotta R., *Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία*, μτφρ. Παπαδόπουλος Α, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1992 [1982].
- Σολωμού-Ξανθάκη, 1996: «Κέντρο Πνευματικής Αναγέννησης», άρθρο στην εφημ. Καθημερινή, *Επτά Ημέρες*, τόμ. Θ, *Θεσσαλία: Βόλος, Πήλιο, Μετέωρα, Αμπελάκια*, Αθήνα, 171-174.
- Σούρλας Π.Κ., 2007-2008: «Μέλλοντα πρόσωπα. Future Persons», *Επιθεώρηση Βιοηθικής*, 1, 1 (2007 -2008), 58-76.
- Στεφάνου Ι., 2007: «Η αστική ανάπλαση ως ευκαιρία για την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης», διαθέσιμο στο:
http://library.tee.gr/digital/m2201/m2201_stefanou.pdf
- Σταυρίδης Σ., 1990: *Η συμβολική σχέση με το χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα.
- Σταυρίδης Σ., 2006: *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ταρκόφσκι Α., 1987: *Σμλεόντας το χρόνο*, μτφρ. Σ. Βελέντζας, Αθήνα.

- ΥΠ. ΠΟ, 1989: *Βιομηχανική Αρχαιολογία – Για τη μελέτη και την ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς*, Αθήνα.
- Φιλάρετος Γ.Ν., 1927: *Συνεργατικοί Συνεταιρισμοί Αμπελακίων, Υδρας, Σπετσών, Ψαρών*, εκδ. Σακελλάριος, Αθήνα.
- Φιλάρετος Γ.Ν., 1901: «Συνεργατική Εταιρεία Αμπελακίων», *Ημερολόγιον Σκόκου*, 16,16 (1901).
- Φορόπουλος Ν., 2005: «Παιδεία και Πνευματική Άνθηση», άρθρο στην εφημ. Ελευθεροτυπία, *Ιστορικά*, (13/1/2005), 37-41.
- Χάγερ-Θεοδωρίδου Α., Βιδάλης Τ., 2009: «Έκθεση για τα ηθικά ζητήματα της διαχείρισης του βιολογικού πλούτου» στο *Γνώμη για τη Διαχείριση του Βιολογικού Πλούτου*, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, διαθέσιμο στο: http://www.bioethics.gr/media/pdf/opinion_books/biodiversity.pdf.
- Χιωτίνης Ν., 2003: «Η τέχνη ως κιβωτός πολιτισμού. Η ιστορικότητα του νεοελληνικού παραδείγματος», *Τνδικτος* 17 (2003), 168-180. \
- Χούλια Σ. (επιμ.), 2000: *Το αρχοντικό του Γεωργίου Σβάρτς στα Αμπελάκια*, ΥΠ.ΠΟ.- Τ.Α.Π., Αθήνα (2^η έκδ.)
- Χριστοφιλόπουλος Δ., 2005: *Προστασία πολιτιστικών αγαθών*, Σάκκουλας Αθήνα.
- Walsh W.H., 1994: *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας*, μετφ. Φ.Βώρος, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Golding M., 2001: “Limited Obligations to Future Generations”, in: Louis P. Pojman (ed.), *Environmental Ethics, Readings in Theory and Application*, Wadsworth, 284-289.

Διαδικτυακοί τόποι

- http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_karavasili.pdf.
- <http://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cf80cebfc9ceb7cf84ceb9cebaceae-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf822.pdf>.
- http://www.bioethics.gr/media/pdf/opinion_books/biodiversity.pdf.

- http://library.tee.gr/digital/m2201/m2201_stefanou.pdf
- http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/3246/1/nikolakopoylos_tetradia_39-40.pdf
- <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=2728&lang=1&catid=1>.
- www.monumenta.org
- http://issuu.com/piop_media2008/docs/technology9

ΥΠΟΤΙΤΛΟΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1 Η κοιλάδα των Τεμπών
- Εικ. 2 Τα Αμπελάκια σήμερα
- Εικ. 3 Γκραβούρα αγνώστου που απεικονίζει τα Αμπελάκια
- Εικ. 4 Χάρτης της περιοχής
- Εικ. 5 Το κόκκινο νήμα
- Εικ. 6 Ριζάρι. Από το Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 7 Ο Γεώργιος Μαύρος ή Σβαρτς. Από το Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 8 Χάρτης της Ευρώπης, όπου αποτυπώνεται η εμπορική δραστηριότητα των Αμπελακίων
- Εικ. 9 Η Αγία Παρασκευή (Απρίλιος 2012). Στη θέση της ήταν κτισμένο το «Ελληνομουσείον»
- Εικ. 10 Άποψη της βιβλιοθήκης του «Ελληνομουσείου», σήμερα στο Γραφείο της Μανιαρείου Σχολής
- Εικ. 11 Αυθεντικό Χειρόγραφο βιβλίο της μεγάλης βιβλιοθήκης του «Ελληνομουσείου», σήμερα βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Μανιαρείου Σχολής
- Εικ. 12 Υποσχετικό Συμβόλαιο της 2^{ας} Φεβρουαρίου 1804 για τη χρηματοδότηση στον Άνθιμο Γαζή, με σκοπό τη σύνταξη και έκδοση του Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας. Χειρόγραφο σε χειροποίητο ιταλικό χαρτί. Εκτίθεται στο Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 13 Υποσχετικό Συμβόλαιο
- Εικ. 14 Η Μανιάρειος Σχολή
- Εικ. 15, 16. Τα ερείπια της Μανιαρείου Σχολής
- Εικ. 17 Το νέο κτήριο της Μανιαρείου Σχολής
- Εικ. 18 Άποψη των Αμπελακίων (αεροφωτογραφία)
- Εικ. 19 Παλιό σοκάκι
- Εικ. 20 Σοκάκι
- Εικ. 21 Ο Άγιος Γεώργιος
- Εικ. 22. Το τέμπλο του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου
- Εικ. 23 Η βρύση του Γρηγορίου Κωνσταντά
- Εικ. 24 Η βρύση του Λυκ που οφείλει το όνομά της στον Άγγλο περιηγητή Leake
- Εικ. 25 Επισκοπικό μέγαρο (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 26 Επιγραφή σε εντοιχισμένη μαρμαρόπλακα στο υπέρθυρο του Επισκοπικού μεγάρου (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 28 Κατόψεις ενός μικρότερου αρχοντικού σε σχεδιαστική απόδοση
- Εικ. 29 Σαχνισί (εσωτερικά). Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 30 Το τζάκι του καλού χειμωνιάτικου οντά. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 31 Μουσάντρα στο μεσιακό οντά στο ανώι του Αρχοντικού του Σβαρτς
- Εικ. 32 Σαχνισί (εξωτερικά). Αρχοντικό Γιώργου Τσιλίκη
- Εικ. 33 Ανατολική πλευρά του αρχοντικού του Γ. Σβαρτς.
- Χαρακτηριστικό της οικοδομικής του 18^{ου} αι. με φρουριακή διαμόρφωση του ισογείου
- Εικ. 34 Πλάγια όψη του Αρχοντικού του Δημ. Σβαρτς σε σχεδιαστική απόδοση

- Εικ. 35 Οντάς ενός αστικού αμπελακιάτικου σπιτιού. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 36 Ο ίδιος οντάς στον οποίο γινόταν και η επεξεργασία του νήματος. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 37 Το μαγερείο. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 38 Το κρεββάτι στο μετζοπάτωμα του αρχοντικού του Γεωργίου Σβαρτς
- Εικ. 39 Το κρεββάτι με το κιόσκι στο ανώι του αρχοντικού Δημ. Σβαρτς
- Εικ. 40 Το κρεββάτι στο ανώι του αρχοντικού Γ. Σβαρτς. Διακρίνονται οι γκλαβανιές (κάτω σειρά ανοιγμάτων) και οι φεγγίτες (με τα χρωματιστά τζάμια).
- Εικ. 41 Ξυλόγλυπτο θυρόφυλλο της πόρτας της μέσα αυλής του αρχοντικού Γ. Σβαρτς
- Εικ. 42 Το υπέρθυρο με την κτητορική επιγραφή του αρχοντικού Δ. Σβαρτς
- Εικ. 43 Διακοσμητική ζώνη στον μεσαίο σοφά του αρχοντικού του Γ. Σβαρτς
- Εικ. 44 Τοιχογραφία που παριστάνει πόλη της Ευρώπης στο αρχοντικό του Δ. Σβαρτς
- Εικ. 45 Το περίφημο «κιάσκου» στο ανώι του αρχοντικού Δ. Σβαρτς
- Εικ. 46 Η βορινή πλευρά του αρχοντικού Γ. Σβαρτς
- Εικ. 47 Η νότια πλευρά του αρχοντικού Γ. Σβαρτς
- Εικ. 48 Κατόψεις και των τριών ορόφων του αρχοντικού Γ. Σβαρτς
- Εικ. 49 Ο χαζινές (θησαυροφυλάκιο) στο αρχοντικό του Γ. Σβαρτς
- Εικ. 50 Το κατώι του αρχοντικού Γεωργίου Σβαρτς Άποψη του ταμείου στο ισόγειο του αρχοντικού.
- Εικ. 51 Ο «μεσιακός» οντάς στο μετζοπάτωμα του αρχοντικού, που αποτελούσε την διαμονή της οικογένειας Σβαρτς
- Εικ. 52 Τοιχογραφία στο «κρεββάτι» του μετζοπατώματος του αρχοντικού Γ. Σβαρτς
- Εικ. 53 Λεπτομέρεια της τοιχογραφίας πάνω από το ξύλινο υπέρθυρο στον οντά του αετού. Κάτω από τον αετό είναι ζωγραφισμένο το σπίτι και η κτητορική επιγραφή
- Εικ. 54 Τμήμα του πράσινου οντά στο αρχοντικό του Γ. Σβαρτς
- Εικ. 55 Τοιχογραφία της Βασιλεύουσας στον «μεσιακό» οντά. Από κάτω οι μουσάντρες
- Εικ. 56 Φεγγίτης
- Εικ. 57 Το τζάκι στον οντά του αετού με χαρακτηριστική ζωγραφική και ανάγλυφη διακόσμηση
- Εικ. 58 Το ταβάνι στον οντά του αετού
- Εικ. 59 Αρχοντικό Δ. Σβαρτς
- Εικ. 60 Το κρεββάτι με το κιόσκι στο ανώι του αρχοντικού Δ. Σβαρτς
- Εικ. 61 Η δυτική πλευρά του κιοσκιού
- Εικ. 62 Το αρχοντικό Κρασούλη
- Εικ. 63 Το σαχνισί του αρχοντικού Κρασούλη
- Εικ. 64 Το αρχοντικό Ευθυμιάδη
- Εικ. 65 Κάτοψη ισογείου αρχοντικού Ευθυμιάδη σε σχεδιαστική απόδοση
- Εικ. 66 Το αρχοντικό Δημ. Λιούλια (Απρ. 2012)
- Εικ. 67 Το τριώροφο αρχοντικό Τσαγγαλία από τα νοτιοδυτικά
- Εικ. 68 Το αρχοντικό του Σολωμού
- Εικ. 69 Το αρχοντικό του Τσιλίκη

- Εικ. 70 Η είσοδος του χωριού (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 71 Σοκάκι (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 72 Είσοδος αυλής (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 73 Το αρχοντικό του Γεωργίου Σβαρτς
- Εικ. 74 Τόπος στον οποίο πληρώνονταν οι Αμπελακιώτες τα ημερομίσθιά τους την εποχή του Συνεταιρισμού.
- Εικ. 75 Εικ. 75. Σκάλα που οδηγεί στο ξάνωγο. Η καταπακτή απομονώνει τους δύο ορόφους
- Εικ. 76 Το αρχοντικό του Δημ. Σβαρτς σήμερα
- Εικ. 77 Τοιχογραφία στο σοφά του δοξάτου
- Εικ. 78 Το αρχοντικό του Ευθυμιάδη
- Εικ. 79 Διακόσμηση στο εξωτερικό του καλού οντά του αρχοντικού του Ευθυμιάδη
- Εικ. 80 Το αρχοντικό της Βάσιας Ξανθάκη-Σολωμού (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 81 Το αρχοντικό του Γιώργου Δάρτζαλη (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 82 Το αρχοντικό της Παρασκευής Μάντζιου (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 83 Το αρχοντικό του Μηταυφτσή (Απρίλιος 2012)
- Εικ. 84 Εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Αλεβίζου, σήμερα Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 85 Χειμώνας 1965 – 1966: εργάτριες που φωτογραφίζονται την τελευταία χρονιά λειτουργίας του παλιού υφαντουργείου του Κληροδοτήματος Αλεβίζου
- Εικ. 86 Αντίγραφο της Χάρτας του Ρήγα Φεραίου (1797)
- Εικ. 87 Αναμνηστικό δίπλωμα της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης που απονεμήθηκε στο εργοστάσιο υφαντουργίας του Κληροδοτήματος Αλεβίζου Αστερίου (1932)
- Εικ. 88 Αργαλειοί στον δεύτερο όροφο του εργοστασίου Αλεβίζου. Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 89 Η εξέλιξη της μασουρίστρας, όπου πλέον γίνεται γέμισμα 10 καρουλιών αντί ενός που γέμιζε η προηγούμενη. Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 90 Βαφείο του παλιού εργοστασίου υφαντουργίας. Αρχικά, κουζίνα - μαγειρείο στο αρχοντικό της οικογένειας (1830). Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων
- Εικ. 91 Εργαλεία επεξεργασίας νημάτων. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων.
- Εικ. 92 Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων
- Εικ. 93 Μουσείο Αμπελακίων περιόδου 1940- 1949
- Εικ. 94 Η καταπακτή που κάλυπτε το παράνομο τυπογραφείο
- Εικ. 95 Υλικό του τυπογραφείου

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1, 2: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 3: Βόγιας, 2006: 29.
- Εικ. 4: Διαμαντοπούλου, 2001: 10, εικ. 1.
- Εικ. 5: Προκόβας, 1982: 45.
- Εικ. 6, 7: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 8: Δημιουργία της συγγραφέως.
- Εικ. 9: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 10: Προκόβας, 1982: 36.
- Εικ. 11: Προκόβας, 1982: 35.
- Εικ. 12: Βόγιας, 2006: 93.
- Εικ. 13: Βόγιας, 2006: 94.
- Εικ. 14: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 15, 16, 17: <http://hellas.teipir.gr/Thesis/Larisa/ampelakia/greek/pedia.htm>.
- Εικ. 18: https://www.google.gr/search?hl=el&cp=6&gs_id=7p&xhr=t&q=αμπελακια
- Εικ. 19: <http://www.panoramio.com/photo/29937700>.
- Εικ. 20, 21: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 22: Προκόβας, 1982: 92.
- Εικ. 23, 24: Λεύκωμα του Λαογραφικού και Ιστορικού Μουσείου Αμπελακίων.
- Εικ. 25, 26, 27: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 28: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 29, 30, 31, 32, 33: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 34: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων
- Εικ. 35, 36, 37: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 38: Διαμαντοπούλου, 2001: 16, εικ. 18.
- Εικ. 39: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 40: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 41: Διαμαντοπούλου, 2001: 16, εικ. 17.
- Εικ. 42: Διαμαντοπούλου, 2001: 59, εικ. 63.
- Εικ. 43: Διαμαντοπούλου, 2001: 19, εικ. 24.
- Εικ. 44: Προκόβας, 1982: 124.
- Εικ. 45: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 46: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 47: Προκόβας, 1982: 48.
- Εικ. 48: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 49: http://mnimeiatedk.itbiz.gr/mnimeia_details.php?Id=48.
- Εικ. 50: Διαμαντοπούλου, 2001: 17, εικ. 19.
- Εικ. 51: http://mnimeiatedk.itbiz.gr/mnimeia_details.php?Id=48.
- Εικ. 52: Προκόβας, 1982: 58.
- Εικ. 53: Προκόβας, 1982: 65.
- Εικ. 54: Διαμαντοπούλου, 2001: 19, εικ. 26.
- Εικ. 55, 56: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 57: Φωτογραφία τα συγγραφέως.
- Εικ. 58: http://mnimeiatedk.itbiz.gr/mnimeia_details.php?Id=48.
- Εικ. 59: Διαμαντοπούλου, 2001: 60.

- Εικ. 60: Διαμαντοπούλου, 2001: 59.
- Εικ. 61: Προκόβας, 1982: 125.
- Εικ. 62: Διαμαντοπούλου, 2001: 25.
- Εικ. 63: Διαμαντοπούλου, 2001: 25.
- Εικ. 64: Φωτογραφία της Συγγραφέως.
- Εικ. 65: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 66: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 67: Διαμαντοπούλου, 2001: 26, εικ. 47.
- Εικ. 68: Διαμαντοπούλου, 2001: 15, εικ. 11.
- Εικ. 69: Διαμαντοπούλου, 2001: 27, εικ. 53.
- Εικ. 70, 71, 72, 73: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 74: Προκόβας, 1982: 53.
- Εικ. 75: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 76: http://mnimeiatedk.itbiz.gr/mnimeia_details.php?Id=48.
- Εικ. 77: Προκόβας, 1982: 126.
- Εικ. 78: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 79: Προκόβας, 1982: 117.
- Εικ. 80, 81, 82, 83: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 84: Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Αμπελακίων.
- Εικ. 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91: Φωτογραφία της συγγραφέως.
- Εικ. 92, 93, 94, 95, 96:
<http://hellas.teipir.gr/Thesis/Larisa/ampelakia/greek/laogmus.htm>.

ΕΙΚΟΝΕΣ

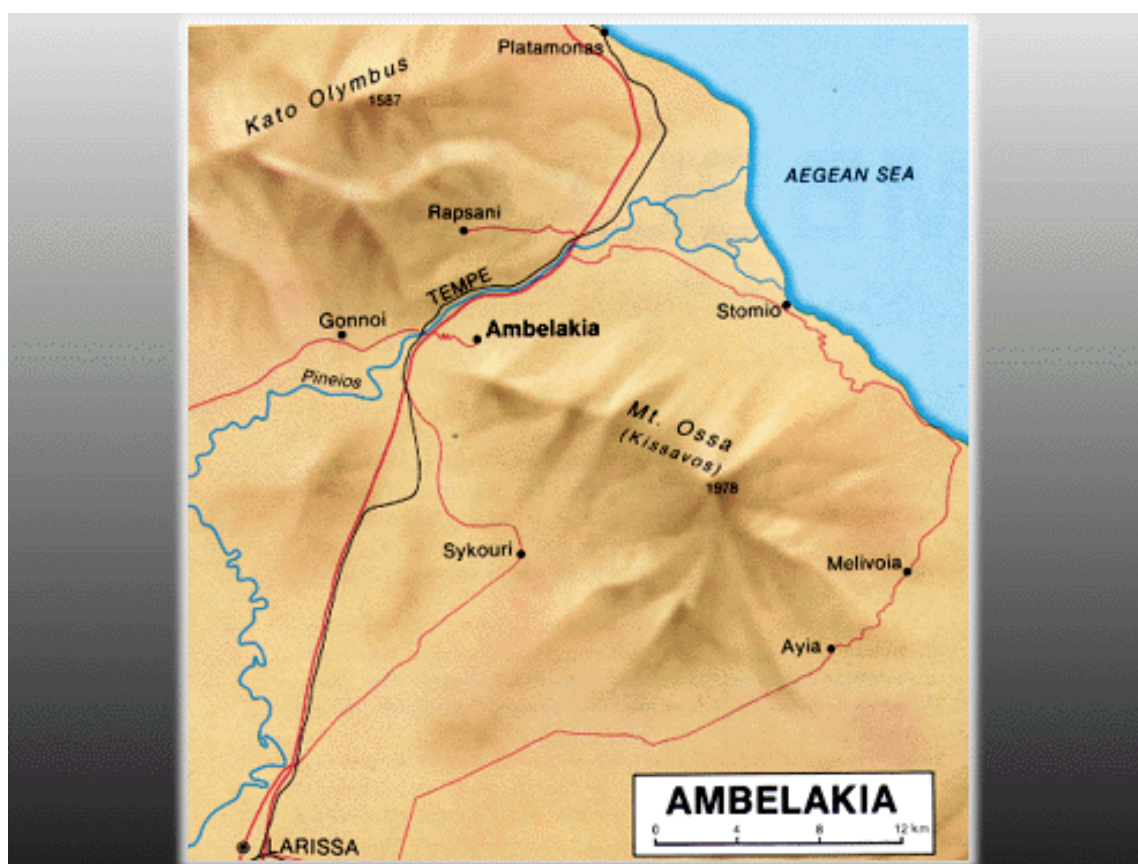
Εικ. 1 Η κοιλάδα των Τεμπών

Εικ. 2 Τα Αμπελάκια σήμερα

Εικ. 3 Γκραβούρα αγνώστου που απεικονίζει τα Αμπελάκια

Εικ. 4 Χάρτης της περιοχής

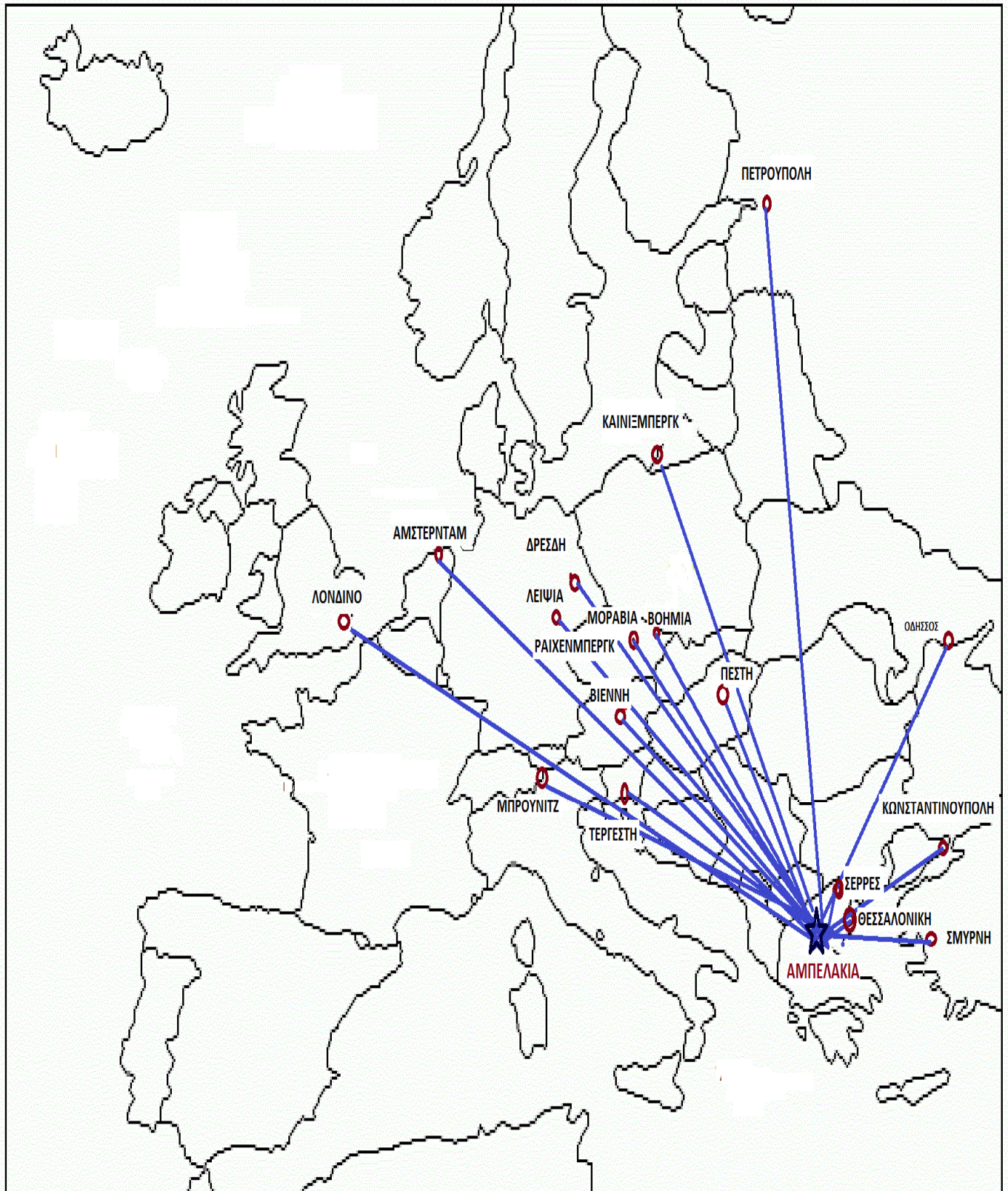
Εικ. 5 Το κόκκινο νήμα

Εικ. 6 Ριζάρι. Από το Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

Εικ. 7 Ο Γεώργιος Μαύρος ή Σβαρτσ. Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων

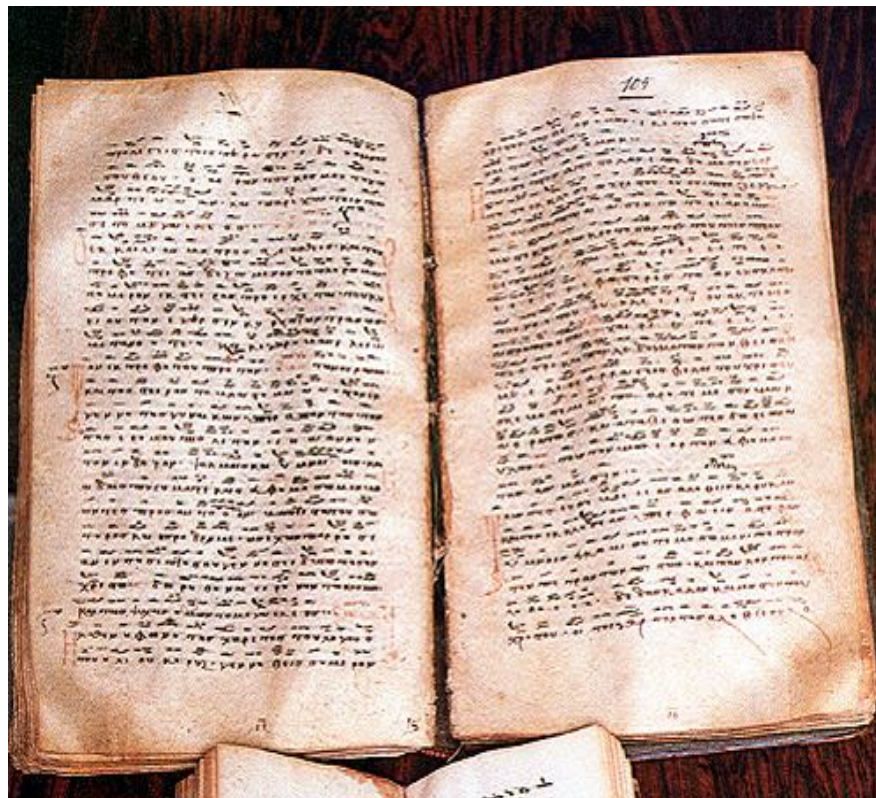
Εικ. 8 Χάρτης της Ευρώπης, όπου αποτυπώνεται η εμπορική δραστηριότητα των Αμπελακίων

Εικ. 9 Η Αγία Παρασκευή (Απρίλιος 2012). Στη θέση της ήταν κτισμένο το «Ελληνομουσείον»

Εικ. 10 Αποψη της βιβλιοθήκης του «Ελληνομουσείου», σήμερα στο Γραφείο της Μανιαρείου Σχολής

Εικ. 11 Αθεντικό Χειρόγραφο βιβλίο της μεγάλης βιβλιοθήκης του «Ελληνομουσείου», σήμερα στη βιβλιοθήκη της Μανιαρείου Σχολής

Εικ. 14 Η Μανιάρειος Σχολή

Εικ. 15, 16 Τα ερείπια της Μανιαρείου Σχολής

Εικ. 17 Το νέο κτήριο της Μανιαρείου Σχολής

Εικ. 18 Άποψη των Αμπελακίων (αεροφωτογραφία)

Εικ. 19 Παλιό σοκάκι

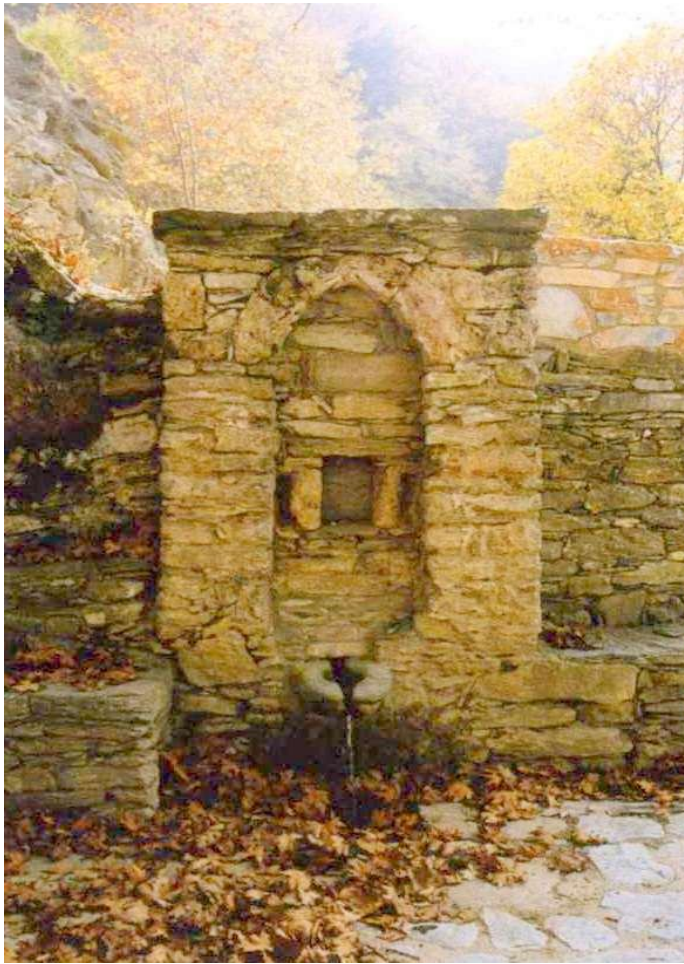
Εικ. 20 Σοκάκι

Εικ. 21 Ο Άγιος Γεώργιος

Εικ. 22 Το τέμπλο του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου

Εικ. 23 Η βρύση του Γρηγορίου Κωνσταντά

Εικ. 24 Η βρύση του Λυκ που οφείλει το όνομά της στον Άγγλο περιηγητή Leake

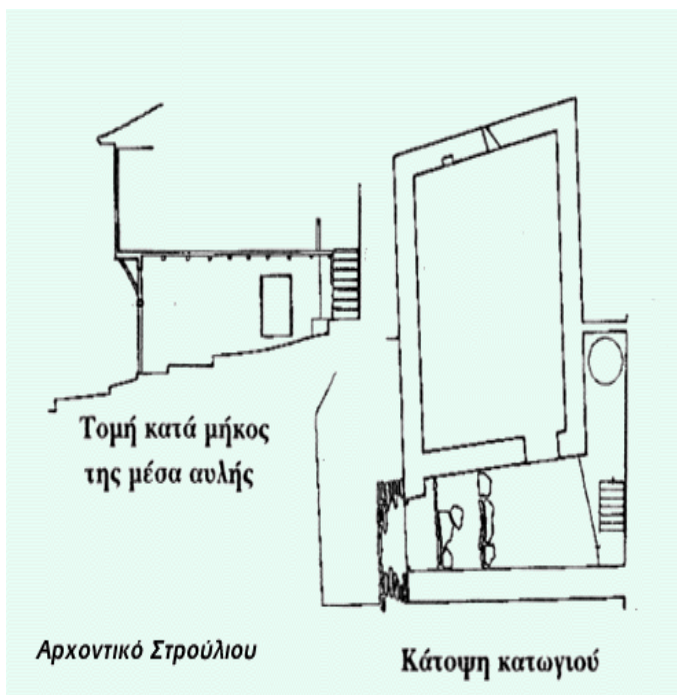
Εικ. 25 Επισκοπικό μέγαρο (Απρίλιος 2012)

Εικ. 26 Επιγραφή σε εντοιχισμένη μαρμαρόπλακα στο υπέρθυρο του Επισκοπικού Μεγάρου (Απρίλιος 2012)

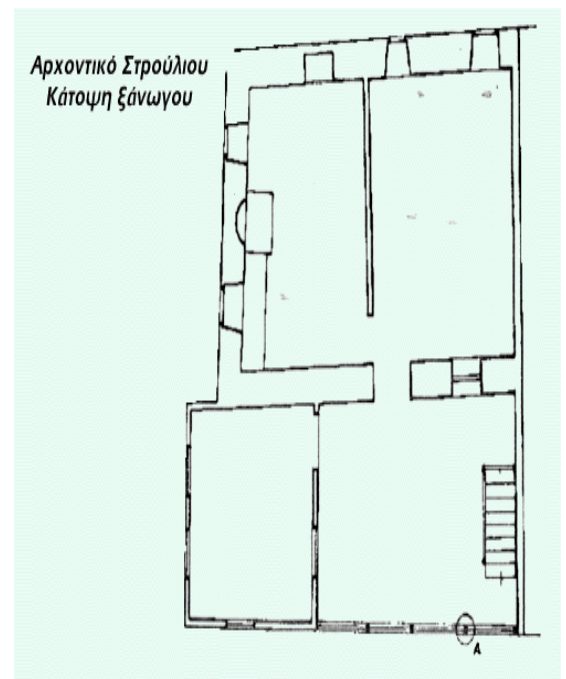

Εικ. 27 Η Πόρτα του αρχοντικού του Μηταυφτή (Απρίλιος 2012)

Αρχοντικό Στρούλιου

Κάτοψη κατωγιού

Εικ. 28 Κατόψεις ενός μικρότερου αρχοντικού σε σχεδιαστική απόδοση

Εικ. 29 Σαχινσί (εσωτερικά). Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

Εικ. 30 Το τζάκι του καλού χειμωνιάτικου οντά. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

Εικ. 31 Μουσάντρα του μεσιακού οντά στο ανώι του Αρχοντικού του Σβαρτζ

Εικ. 32 Σαχνισί (εξωτερικά). Αρχοντικό Γιώργου Τσιλίκη

Εικ. 33 Ανατολική πλευρά του Αρχοντικού του Γ. Σβαρτς χαρακτηριστική της οικοδομικής του 18^{ου} αι. με φρουριακή διαμόρφωση του ισογείου

Αρχοντικό Δ. Σβαρτς
Πλάγια Όψη

Εικ. 34 Πλάγια όψη του Αρχοντικού του Δημ. Σβαρτς σε σχεδιαστική απόδοση

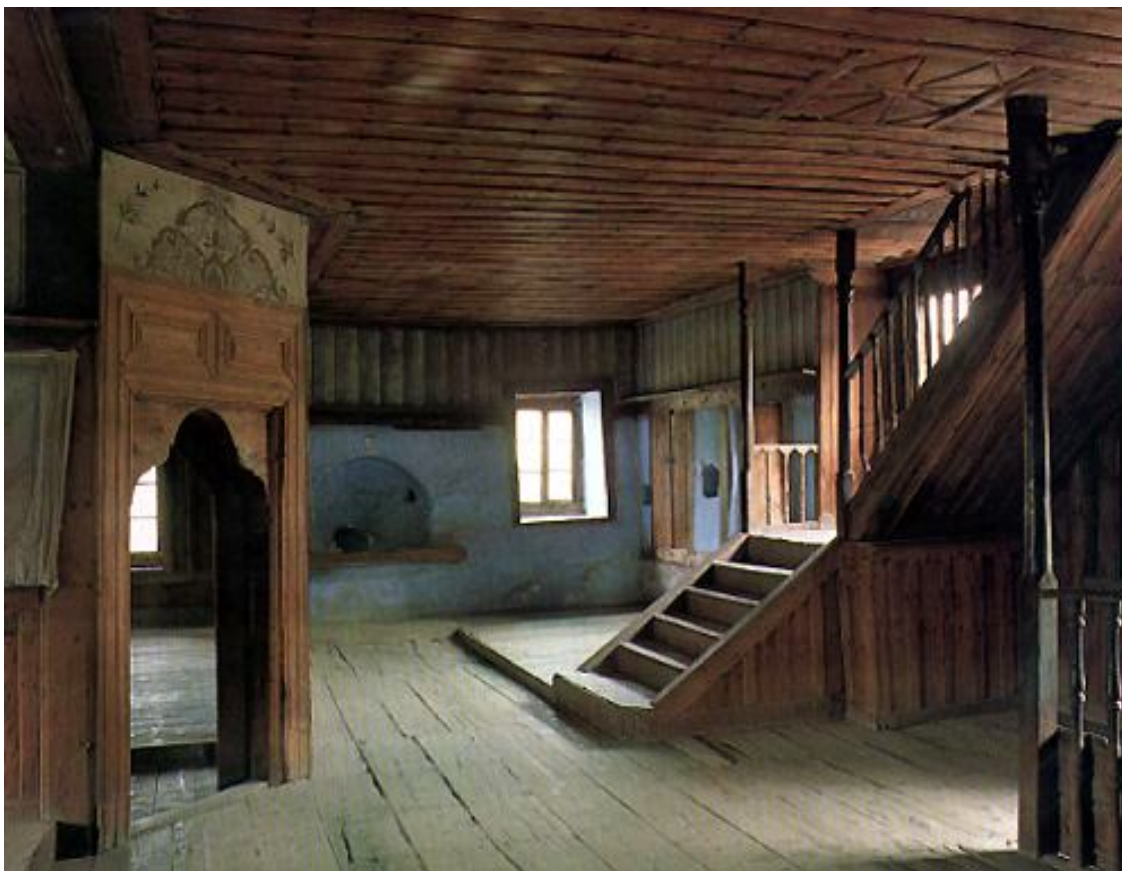
Εικ. 35 Οντάς ενός αστικού
αμπελακιώτικου σπιτιού.
Λαογραφικό Μουσείο
Αμπελακίων

Εικ. 36 Ο ίδιος οντάς στον οποίο
γινόταν και η επεξεργασία του
νήματος.
Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

**Εικ. 37 Το μαγερείο.
Λαογραφικό Μουσείο
Αμπελακίων**

Εικ. 38 Το κρεβάτι στο μετζοπάτομα του αρχοντικού του Γεωργίου Σβαρτς

**Εικ. 39 Το
κρεββάτι με το
κίόσκι στο ανώι
του αρχοντικού Δ.
Σβαρτς**

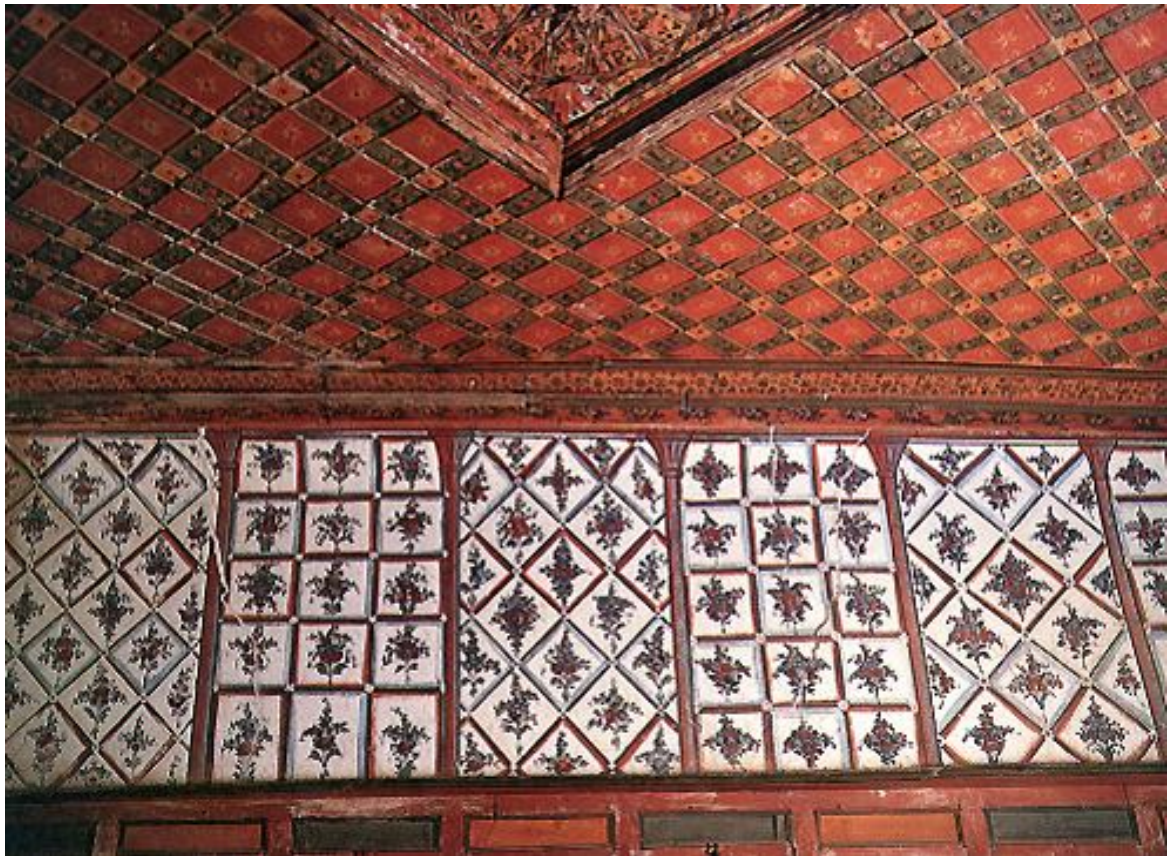
**Εικ. 40 Το
κρεββάτι στο
ανώι του
αρχοντικού Γ.
Σβαρτς.
Διακρίνονται οι
γκλαβανιές
(κάτω σειρά
ανοιγμάτων)
και οι φεγγίτες
(με τα
χρωματιστά
τζάμια).**

Εικ. 41 Ξυλόγλυπτο
θυρόφυλλο της πόρτας της
μέσα αυλής του αρχοντικού
Γ. Σβαρτς

Εικ. 42 Το υπέρθυρο με την κτητορική επιγραφή του αρχοντικού Δ. Σβαρτς

Εικ. 43 Διακοσμητική ζώνη στον μεσαίο σοφά του αρχοντικού του Γ. Σβαρτς

Εικ. 44 Τοιχογραφία που παριστάνει πόλη της Ευρώπης στο αρχοντικό του Δ. Σβαρτς

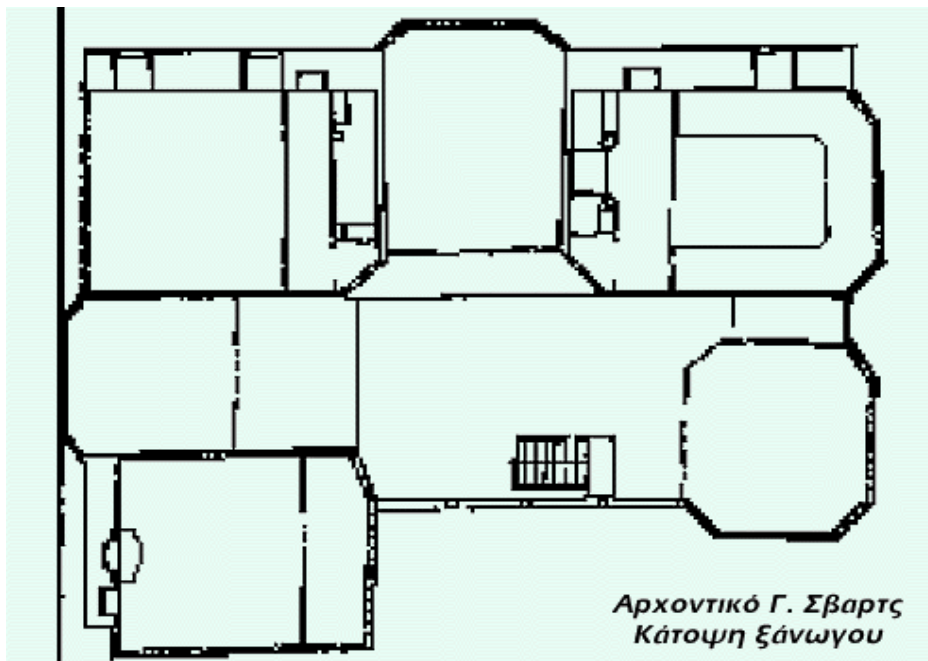
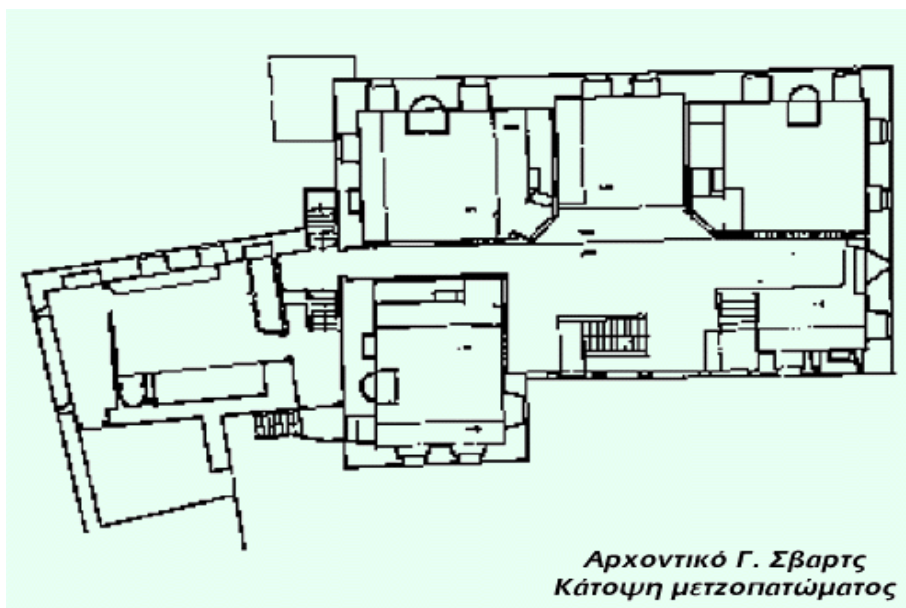
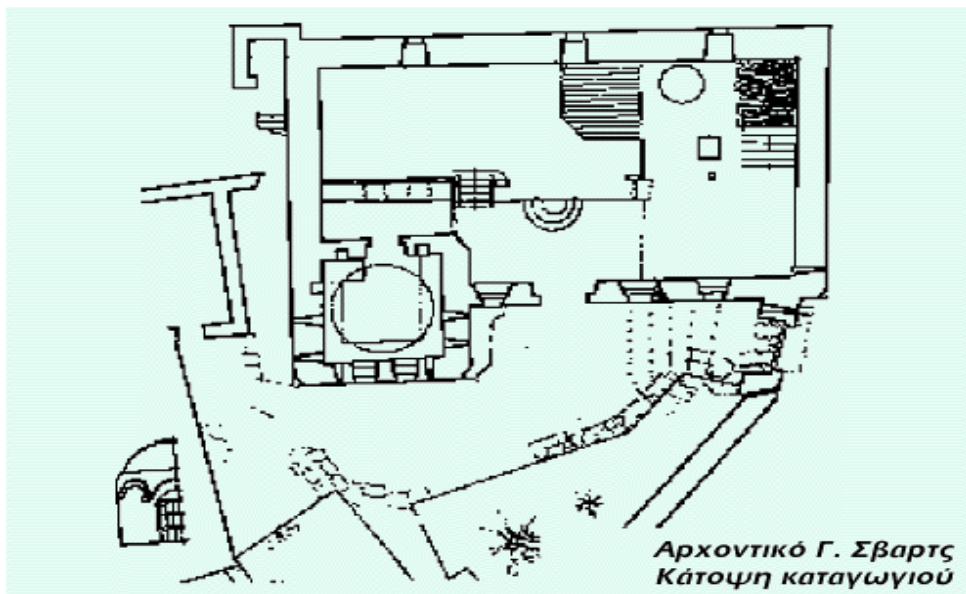
Εικ. 45 Το περίφημο «κίσκου» στο ανάι του αρχοντικού Δ. Σβαρτζ

Εικ. 46 Η βορινή πλευρά του αρχοντικού Γ. Σβαρτς (Απρίλιος 2012)

Εικ. 47 Η νότια πλευρά του αρχοντικού Γ. Σβαρτς

Εικ. 48
Κατόψεις και
των τριών
ορόφων του
αρχοντικού
Γ. Σβαρτς

Εικ. 49 Ο χαζινές (θησαυροφυλάκιο) στο αρχοντικό του Γ. Σβαρτς

Εικ. 50 Το κατώι του αρχοντικού Γεωργίου Σβαρτς. Άποψη του ταμείου στο ισόγειο του αρχοντικού

Εικ. 51 Ο «μεσιακός» οντάς στο μετζοπάτομα του αρχοντικού, που αποτελούσε την χειμωνιάτικη διαμονή της οικογένειας Σβαρτς

Εικ. 52
Τοιχογραφία στο «κρεββάτι» του μετζοπατόματος του αρχοντικού Γ. Σβαρτς

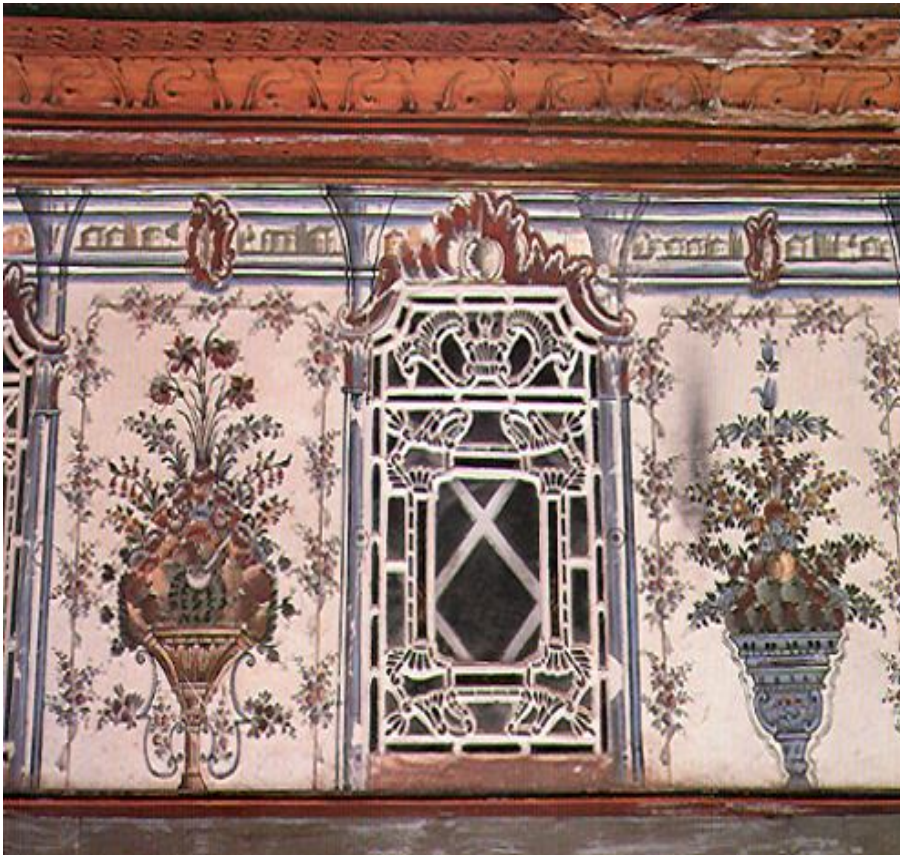
Εικ. 53 Λεπτομέρεια της τοιχογραφίας πάνω από το ξύλινο υπέρθυρο στον οντά του αετού. Κάτω από τον αετό είναι ζωγραφισμένο το σπίτι και η κτητορική επιγραφή

Εικ. 54 Τμήμα του πράσινου οντά στο αρχοντικό του Γ. Σβαρτς

Εικ. 55 Τοιχογραφία της Βασιλεύουσας στον «μεσιακό» οντά. Από κάτω οι μουσάντρες

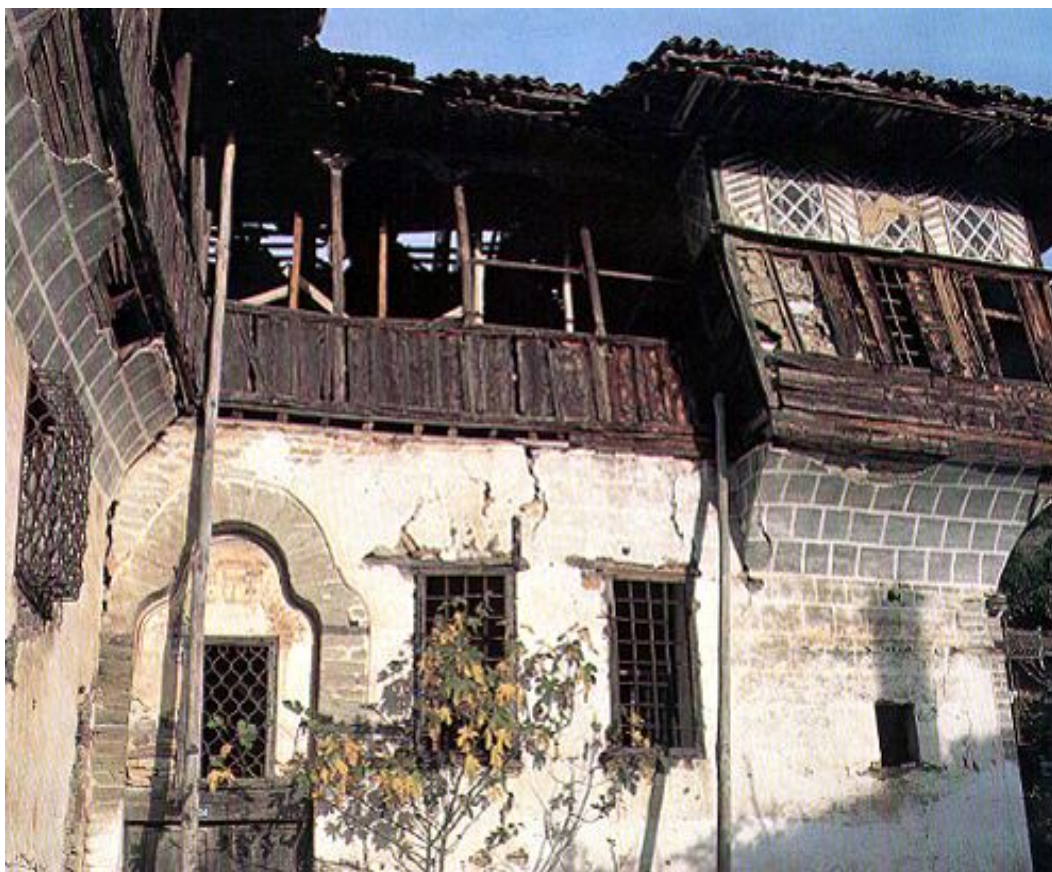
Εικ. 56 Φεγγίτης

Εικ. 57 Το τζάκι στον οντά του αετού με χαρακτηριστική ζωγραφική και ανάγλυφη διακόσμηση

Εικ. 58 Το ταβάνι στον οντά του αετού

Εικ. 59
Αρχοντικό Δ.
Σβαρτζ

Εικ. 60 Το
κρεββάτι με το
κίόσκι στο ανώι
του αρχοντικού
Δ. Σβαρτζ

Εικ. 61 Η δυτική πλευρά του κιοσκιού

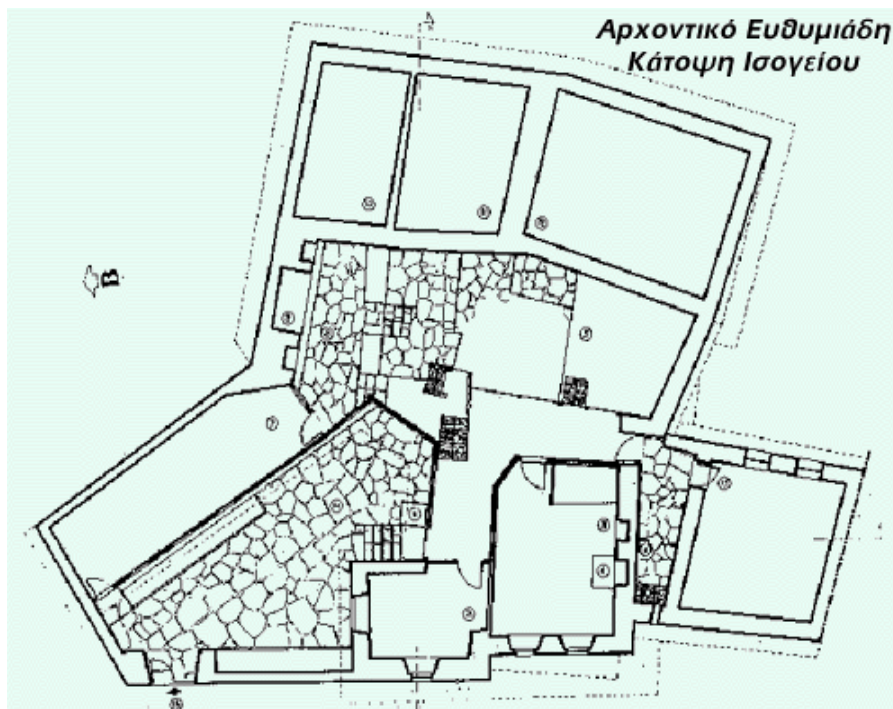
Εικ. 62 Το αρχοντικό Κρασούλη

Εικ. 63 Το σαχνισί του αρχοντικού Κρασούλη

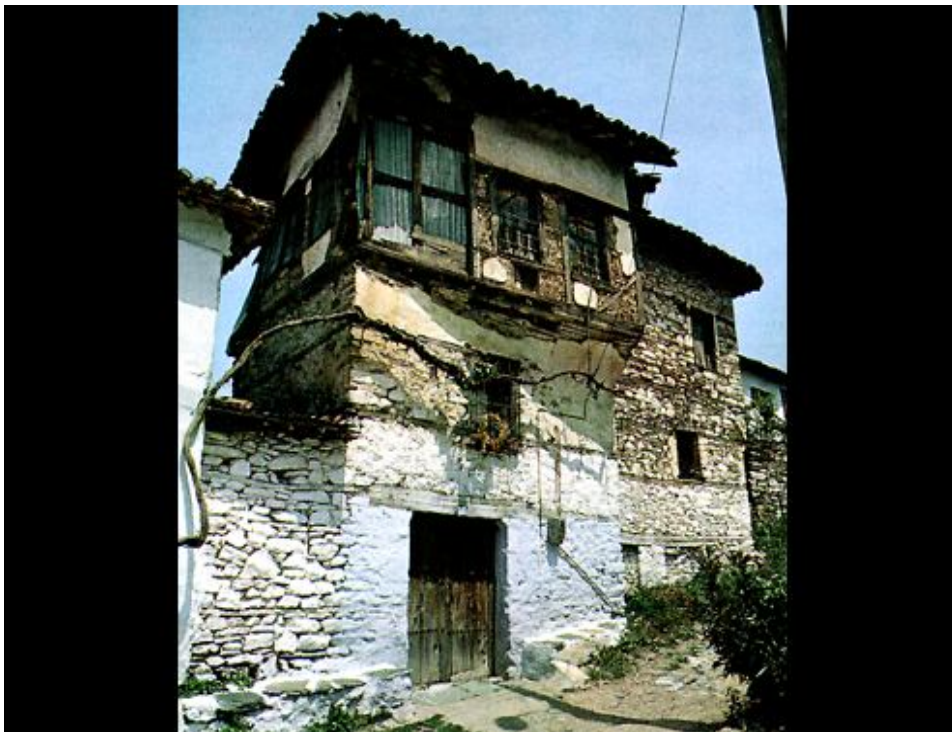
Εικ. 64 Το αρχοντικό Ευθυμιάδη (Απρίλιος 2012)

Εικ. 65 Κάτοψη ισογείου αρχοντικού Ευθυμιάδη σε σχεδιαστική απόδοση

Εικ. 66 Το αρχοντικό Δημ. Λιούλια (Απρίλιος 2012)

Εικ. 67 Το τριώροφο αρχοντικό Τσαγγαλία από τα νοτιοδυτικά

Εικ. 68 Το αρχοντικό του Σολωμού

Εικ. 69 Το αρχοντικό του Τσιλίκη

Εικ. 70 Η είσοδος του χωριού (Απρίλιος 2012)

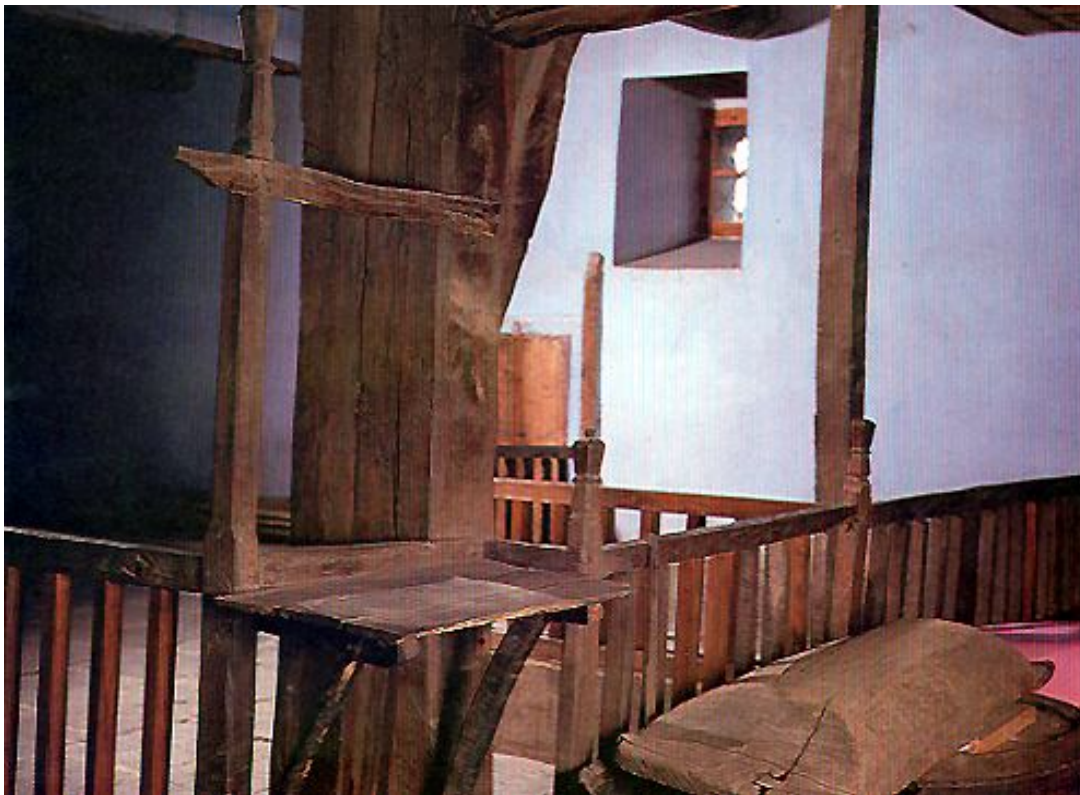
Εικ. 71 Σοκάκι (Απρίλιος 2012)

Εικ. 72 Είσοδος αυλής (Απρίλιος 2012)

Εικ. 73 Το αρχοντικό του Γεωργίου Σβαρτς

Εικ. 74 Τόπος στον οποίο πληρώνονταν οι Αμπελακιώτες τα ημερομίσθιά τους την εποχή του Συνεταιρισμού

Εικ. 75 Σκάλα που οδηγεί στο ξάνογο. Η καταπακτή απομονώνει τους δύο ορόφους

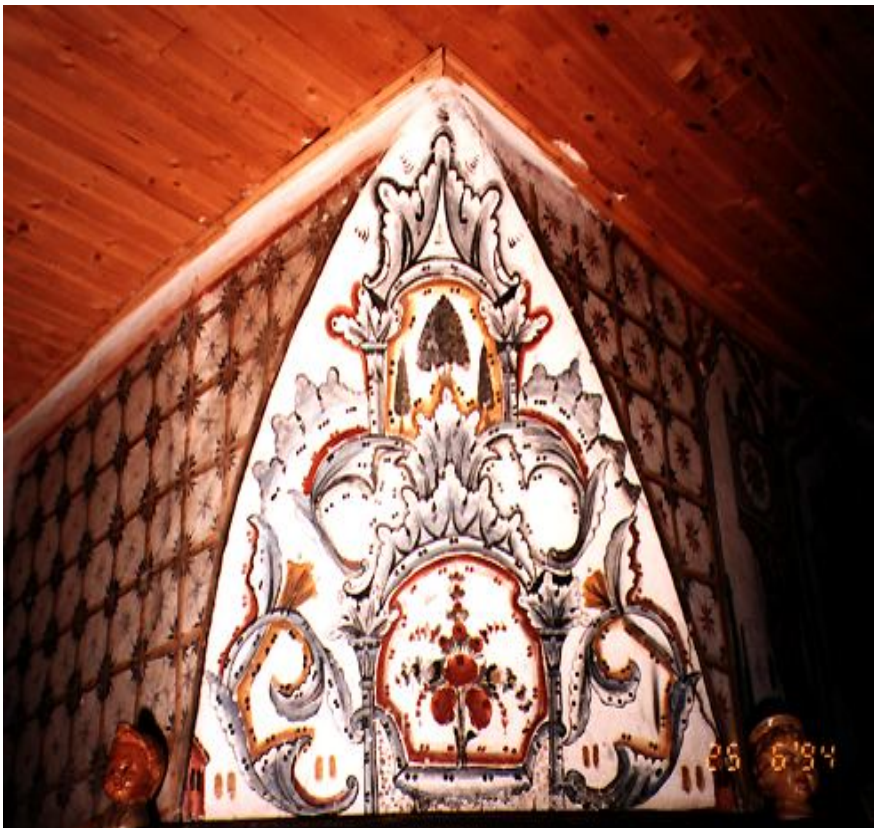
Εικ. 76 Το αρχοντικό του Δημ. Σβαρτζ σήμερα

Εικ. 77 Τοιχογραφία στο σοφά του δοξάτου

Εικ. 78 Το αρχοντικό του Ευθυμιάδη (Απρίλιος 2012)

Εικ. 79 Διακόσμηση στο εξωτερικό του καλού οντά του αρχοντικό του Ευθυμιάδη

Εικ. 80 Το αρχοντικό της Βάσιας Ξανθάκη-Σολωμού (Απρίλιος 2012)

Εικ. 81 Το αρχοντικό του Γιώργου Δάρτζαλη (Απρίλιος 2012)

Εικ. 82 Το αρχοντικό της Παρασκευής Μάντζιου (Απρίλιος 2012)

Εικ. 83 Το αρχοντικό του Μηταυφτσή (Απρίλιος 2012)

Εικ. 84. Εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Αλεβίζου, σήμερα Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων

Εικ. 85 Χειμώνας 1965 – 1966: εργάτριες που φωτογραφίζονται την τελευταία χρονιά λειτουργίας του παλιού υφαντουργείου του Κληροδοτήματος Αλεβίζου

Εικ. 86
Αντίγραφο της
Χάρτας του Ρήγα
Φεραίου (1797)

Εικ. 87 Αναμνηστικό δίπλωμα της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, που απονεμήθηκε στο εργοστάσιο υφαντουργίας του Κληροδοτήματος Αλεβίζου (1932)

Εικ. 88 Αργαλειοί στον δεύτερο όροφο του εργοστασίου Αλεβίζου. Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων

Εικ. 89 Η εξέλιξη της μασουρίστρας, όπου πλέον γίνεται γέμισμα 10 καρουλίων αντί για ενός που γέμιζε η προηγούμενη. Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων

Εικ. 90 Βαφείο του παλιού εργοστασίου υφαντουργίας. Αρχικά, κουζίνα - μαγειρείο στο αρχοντικό της οικογένειας (1830). Κέντρο Πολιτιστικής Κληρονομιάς Αμπελακίων

Εικ. 91 Εργαλεία επεξεργασίας νημάτων. Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

Εικ. 92 Λαογραφικό Μουσείο Αμπελακίων

Εικ. 93 Μουσείο Αμπελακίων περιόδου 1940- 1949

Εικ. 94 Η καταπακτή που κάλυπτε το παράνομο τυπογραφείο

Εικ. 95 Ο ασύρματος και άλλα αντικείμενα του τυπογραφείου